

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Vodič za član 6 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava

Pravo na pravično suđenje
(krivični aspekt)

Ažurirano 31. avgusta 2022.

Pripremio Registar. Nije obavezujuće za Sud.

Izdavače ili organizacije koji žele da prevedu i/ili da reprodukuju ovaj vodič u celini ili u delovima kao štampanu ili elektronsku publikaciju pozivamo da se obrate na adresu publishing@echr.coe.int kako bi dobili informacije o postupku autorizacije.

Ako želite da saznate koji se vodiči sudske prakse trenutno prevode, molimo vas da pogledate [Pending translations](#) (Prevođenje u toku).

Ovaj Vodič je izvorno sačinjen na engleskom jeziku. Vodič se redovno ažurira, a poslednje ažuriranje je izvršeno 31. avgusta 2022. godine. Može da podleže uredničkoj reviziji.

Vodiči kroz sudsku praksu dostupni su za preuzimanje na www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). Za ažurirane publikacije, pratite Twitter nalog Suda na https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Ovaj prevod je objavljen u dogovoru sa Savetom Evrope i Evropskim sudom za ljudska prava i isključiva je odgovornost projekta Podrška Ustavnom sudu Kosova* u primeni i širenju evropskih standarda ljudskih prava

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2023

Sadržaj

Napomena čitaocima	5
I. Opšta razmatranja člana 6 u njegovom krivičnom aspektu	7
A. Osnovna načela.....	7
B. Odricanje.....	8
II. Oblast primene: pojam „krivična optužba”	9
A. Opšta načela	9
1. Postojanje „optužbe”	9
2. „Krivična” priroda optužbe	10
B. Primena opštih načela	11
1. Disciplinski postupci.....	11
2. Upravni, poreski, carinski, finansijski postupak i postupak u vezi sa zabranom konkurencije, kao i drugi posebni postupci.....	13
3. Politička pitanja.....	14
4. Proterivanje i izručenje	15
5. Različite faze krivičnog postupka, pratećih postupaka i naknadnih pravnih lekova.....	15
III. Pravo na pristup sudu	17
Ograničenja.....	17
1. Parlamentarni imunitet.....	17
2. Procesna pravila.....	18
3. Zahtev u pogledu sprovođenja prethodne odluke	18
4. Druga ograničenja prava na pristup sudu.....	19
IV. Opšta jemstva: institucionalni zahtevi.....	20
A. Pojam „suda”	20
B. Sud uspostavljen na osnovu zakona	21
1. Relevantna načela.....	21
2. Primeri.....	23
C. Nezavisnost i nepristrasnost	23
1. Nezavisni sud	24
2. Nepristrasni sud	25
V. Opšta jemstva: procesni zahtevi.....	33
A. Pravičnost	33
1. Delotvorno učešće u postupku	33
2. Jednakost stranaka u postupku i akuzatorni postupak.....	34
3. Obrazloženje sudskih odluka	38
4. Pravo na ćutanje i zaštitu od samooptuživanja	41
5. Postupanje s dokazima	44
6. Podsticanje na krivično delo	47
7. Načelo neposrednosti	51
8. Pravna sigurnost i neujednačena sudska praksa	53
9. Štetan publicitet.....	53
10. Pregovaranje o krivici.....	54
B. Javna rasprava.....	56

1. Načelo javnosti.....	56
2. Pravo na usmenu raspravu i prisustvo na raspravi.....	56
3. Izuzeci od pravila javnosti.....	61
4. Javno izricanje presuda.....	62
C. Razuman rok.....	63
1. Utvrđivanje dužine postupka.....	63
2. Procena razumnog roka.....	64
3. Nekoliko primera.....	66
VI. Posebna jemstva.....	67
A. Pretpostavka nevinosti (član 6 stav 2).....	67
1. Oblast primene člana 6 stava 2.....	67
2. Štetne izjave.....	71
3. Negativna medijska kampanja.....	73
4. Sankcije za nepružanje informacija.....	74
5. Teret dokazivanja.....	74
6. Pretpostavke o činjenicama i o pravu.....	74
B. Prava odbrane (član 6 stav 3).....	76
1. Obaveštenje o prirodi i razlozima optužbe [član 6 stav 3 (a)].....	77
2. Priprema odbrane [član 6 stav 3 tačka (b)].....	79
3. Pravo da se brani lično ili putem branioca [član 6 stav 3 tačka (c)].....	83
4. Ispitivanje svedoka [član 6 stav 3 tačka (d)].....	93
5. Tumačenje [član 6 stav 3 tačka (e)].....	103
VII. Ekstrateritorijalno dejstvo člana 6.....	106
A. Očigledno uskraćivanje pravde.....	106
B. „Stvarni rizik”: standard i teret dokazivanja.....	107
Indeks citiranih predmeta.....	109

Napomena čitaocima

Ovaj vodič je deo serije vodiča kroz sudsku praksu koje objavljuje Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: „Sud“, „Evropski sud“ ili „Sud u Strazburu“) kako bi obavestio pravnike o osnovnim presudama i odlukama koje je doneo Sud u Strazburu. Ovaj vodič analizira i sažima sudsku praksu prema krivičnom aspektu člana 6 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava (u daljem tekstu: „Konvencija“ ili „Evropska konvencija“). Čitaoci ovde mogu pronaći ključna načela u datoj oblasti i relevantne precedente.

Citirana sudska praksa odabrana je između vodećih, naročito značajnih i/ili najnovijih presuda i odluka.*

Presude i odluke Suda ne služe samo za odlučivanje u predmetima koji su pred njega izneti, nego, šire gledano, služe tome da podrobnije osvetle, očuvaju i razviju pravila utvrđena Konvencijom, čime doprinose tome da države poštuju obaveze koje su preuzele na sebe kao strane ugovornice (*Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stav 154, i, nedavno, *Jeronovičs protiv Letonije* [GC], stav 109).

Stoga je zadatak sistema koji je uspostavljen Konvencijom da se rešavaju pitanja javne politike u opštem interesu, čime se uzdiže nivo standarda zaštite ljudskih prava i proširuje jurisprudencija ljudskih prava kroz celu zajednicu strana ugovornica Konvencije (*Konstantin Markin protiv Rusije* [GC], 30078/06, stav 89, ESLJP 2012). Zaista, Sud naglašava ulogu Konvencije kao „ustavnog instrumenta evropskog javnog poretka“ u oblasti ljudskih prava (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [GC], stav 156, i nedavno, *N. D. i N. T. protiv Španije* [GC], stav 110).

Protokolom br. 15 uz Konvenciju nedavno je u Preambulu Konvencije dodato načelo supsidijarnosti. Ovo načelo „predviđa zajedničku odgovornost visokih strana ugovornica i Suda“ u pogledu zaštite ljudskih prava, pri čemu domaće vlasti i sudovi moraju da tumače i primenjuju domaće pravo na način kojim se u najvećoj mogućoj meri poštuju prava i slobode definisane Konvencijom i Protokolima uz nju (*Grzęda protiv Poljske* [GC], stav 324).

Ovaj vodič sadrži reference na ključne reči za svaki navedeni član Konvencije i protokola uz nju. Pravna pitanja koja se razmatraju u svakom pojedinačnom predmetu rezimirana su u *Spisku ključnih reči*, izabranom iz leksikona termina koji su (u većini slučajeva) neposredno preuzeti iz teksta Konvencije i protokola uz nju.

Baza podataka HUDOC, koja sadrži predmete iz sudske prakse Suda, omogućuje da se pretraga vrši po ključnoj reči. Pretraga pomoću ključnih reči omogućuje da se pronađe grupa dokumenata sa sličnim pravnim sadržajem (obrazloženja i zaključci Suda u svakom pojedinačnom predmetu rezimirani su kroz ključne reči). Ključne reči za pojedinačne predmete mogu se naći tako što će se pritisnuti oznaka „Case Details“ u bazi HUDOC. Za više informacija o bazi podataka HUDOC i ključnim rečima pogledajte *HUDOC user manual* (Priručnik za korisnike baze HUDOC).

* Navedena sudska praksa može u izvorniku biti na jednom od zvaničnih jezika Suda i Evropske komisije za ljudska prava (engleskom ili francuskom) ili na oba ta jezika. Ako nije drugačije naznačeno, sve reference odnose se na presudu o meritumu koju je izreklo jedno od veća Suda. Skraćenica „(dec.)“ ukazuje na to da je citat iz teksta odluke Suda, dok skraćenica „[GC]“ označava da je o predmetu odlučivano pred Velikim većem. Presude veća koje nisu bile pravnosnažne u trenutku kada je ovaj vodič objavljen označene su zvezdicom (*).

Član 6 Konvencije – Pravo na pravično suđenje

„1. Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali štampa i javnost mogu biti isključeni iz celog ili dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, gde interesi maloletnika ili zaštita privatnog života strana to zahtevaju, ili u meri koja je strogo neophodna po mišljenju suda u posebnim okolnostima u kojima bi javnost štetila interesima pravde.

2. Svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim dok se njegova krivica u skladu sa zakonom ne dokaže.

3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

(a) da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega;

(b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;

(c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;

(d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;

(e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.”

Ključne reči HUDOC

Građanski postupci (6) – Krivični postupci (6) – Upravni postupci (6) – Postupci pred ustavnim sudom (6) – Disciplinski postupci (6) – Izvršni postupci (6) – Proterivanje (6) – Izručenje (6)

1. Građanska prava i obaveze (6-1): Utvrđivanje (6-1) – Spor (6-1); Krivična optužba (6-1): Utvrđivanje (6-1) – Pristup sudu (6-1) – Pravično suđenje (6-1): Akuzatorni postupak (6-1); Ravnopravnost stranaka (6-1); Pravna pomoć (6-1) – Javna rasprava (6-1): Usmena rasprava (6-1); Isključenje medija (6-1); Isključenje javnosti (6-1) – Neophodno u demokratskom društvu (6-1): Zaštita morala (6-1) – Zaštita javnog poretka (6-1) – Nacionalna bezbednost (6-1) – Zaštita maloletnika (6-1) – Zaštita privatnog života stranaka (6-1) – U meri koja je nužno potrebna (6-1) – Naškoditi interesima pravde (6-1) – Razuman rok (6-1) – Nezavisan sud (6-1) – Nepristrasan sud (6-1) – Sud uspostavljen na osnovu zakona (6-1) – Javna presuda (6-1)

2. Optužen za krivično delo (6-2) – Pretpostavka nevinosti (6-2) – Dokazana krivica u skladu sa zakonom (6-2)

3. Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

(a) Obaveštenje o prirodi i razlozima za optužbu (6-3-a) – Obaveštenje u najkraćem roku (6-3-a) – Obaveštenje na jeziku koji razume (6-3-a) – Podrobno obaveštenje (6-3-a)

(b) Priprema odbrane (6-3-b) – Odgovarajuće vreme (6-3-b) – Odgovarajuće mogućnosti (6-3-b) – Pristup relevantnim spisima (6-3-b)

(c) Pravo da se sam brani (6-3-c) – Pravo na pravnu pomoć (6-3-c) – Pravna pomoć po sopstvenom izboru (6-3-c) – Nedovoljno sredstava (6-3-c) – Besplatna pravna pomoć (6-3-c) – Kada interesi pravde zahtevaju (6-3-c)

(d) Svedoci (6-3-d) – Ispitivanje svedoka (6-3-d) – Obezbeđivanje prisustva svedoka (6-3-d) – Isti uslovi (6-3-d)

(e) Besplatna pomoć prevodioca (6-3-e)

I. Opšta razmatranja člana 6 u njegovom krivičnom aspektu

A. Osnovna načela

1. Ključno načelo koje uređuje primenu člana 6 je pravičnost (*Gregaćević protiv Hrvatske*, 2012, stav 49). Međutim, pitanje šta predstavlja pravično suđenje ne može da zavisi od jedinstvenog nepromenljivog pravila, već mora da zavisi od okolnosti konkretnog predmeta (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 250).

2. U svakom predmetu, primarni fokus Suda je na proceni sveopšte pravičnosti krivičnog postupka. Usklađenost sa zahtevima pravičnog suđenja mora se ispitati u svakom pojedinačnom predmetu iz perspektive razvoja postupka u celini, a ne na osnovu izdvojenog razmatranja jednog određenog aspekta ili jednog određenog incidenta. Međutim, ne može se isključiti mogućnost da određeni faktor bude toliko presudan da omogućava ocenjivanje pravičnosti suđenja u ranijoj fazi postupka (*ibid.*, stav 250). Stoga, na primer, u kontekstu ocene postupka pred sudijom za prethodni postupak kojim se potvrđuje optužnica, Sud je naglasio da pri odlučivanju da li su prava podnosioca predstavke ugrožena mora da uzme u obzir postupak u celini, ocenjujući vođenje postupka pred sudijom za prethodni postupak u svetlu kasnijeg suđenja. U okviru takvog utvrđivanja, Sud mora da oceni da li su bilo koje mere preduzete tokom postupka pred sudijom za prethodni postupak oslabile položaj podnosioca predstavke u tolikoj meri da sve kasnije faze postupka postaju nepravične (*Alexandru-Radu Luca protiv Rumunije*, stav 63).

3. Ukoliko je utvrđeno postojanje procesne greške, na domaćim sudovima je zadatak da izvrše ocenu da li je takva procesna greška ispravljena tokom kasnijeg postupka, pri čemu je izostanak takve ocene sam po sebi *prima facie* neusaglašen sa zahtevima pravičnog suđenja prema članu 6 Konvencije (*Mehmet Zeki Çelebi protiv Turske*, 2020, 51). Štaviše, kumulativno dejstvo različitih procesnih grešaka može da dovede do povrede člana 6 čak i ako svaka greška, ako se posmatra zasebno, ne bi uverila Sud da je postupak bio nepravičan (*Mirilashvili protiv Rusije*, 2008, 165).

4. Opšti zahtevi u pogledu pravičnosti predviđeni članom 6 važe za sve krivične postupke, nezavisno od vrste predmetnog krivičnog dela (videti, na primer, *Negulescu protiv Rumunije*, 2021, stavovi 39–42, i *Buliga protiv Rumunije*, 2021, stavovi 41–44, koji se tiču prekršajnih postupaka). Ipak, pri utvrđivanju da li je postupak u celini bio pravičan, može se uzeti u obzir težina javnog interesa za vođenje istrage i kažnjavanje određenog krivičnog dela. Štaviše, član 6 ne bi trebalo primenjivati tako da policijskim organima nameće nesrazmerne poteškoće prilikom preduzimanja delotvornih mera za borbu protiv terorizma ili drugih teških krivičnih dela pri izvršavanju dužnosti u skladu sa članovima 2, 3 i 5 stav 1 Konvencije u cilju zaštite prava na život i prava na telesnu sigurnost članova javnosti. Međutim, javni interes ne može da opravda mere koje poništavaju samu suštinu prava na odbranu podnosioca predstavke (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 252).

5. Zahtevi pravičnog suđenja su stroži u sferi krivičnog prava nego u sferi građanskog aspekta člana 6 (*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stav 67; *Carmel Saliba protiv Malte*, 2016, stav 67). Međutim, jemstva krivičnog aspekta neće se nužno jednako strogo primenjivati u svim slučajevima, naročito u onima koji ne pripadaju tradicionalnim kategorijama krivičnog prava, kao što su postupci nametanja dodatnih poreza (*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stav 43), postupci u vezi sa saobraćajnim prekršajima (*Marčan protiv Hrvatske*, 2014, stav 37) ili postupci koji se odnose na upravnu novčanu kaznu zbog obezbeđivanja prostorija za prostituciju (*Sancakli protiv Turske*, 2018, stavovi 43–52).

6. Članom 6 se ne garantuje pravo pojedinca da ne bude krivično gonjen (*International Bank for Commerce and Development AD i drugi protiv Bugarske*, 2016, stav 129). Njime se takođe ne garantuje apsolutno pravo na dobijanje presude u odnosu na optužbe za krivično delo protiv podnosioca predstavke, posebno kada nema osnovnog nepovratnog štetnog uticaja na stranke (*Kart protiv Turske* [GC], 2009, stav 113).

7. Pojedinaac ne može da tvrdi da je žrtva kršenja prava na pravično suđenje na osnovu člana 6 Konvencije do kojeg je, prema navodima pojedinca, došlo tokom postupka u kojem je oslobođen ili tokom postupka koji je obustavljen (*Khlyustov protiv Rusije*, 2013, stav 103). Zaista, odbacivanje optužbi protiv podnosioca predstavke lišava podnosioca statusa žrtve navodnog kršenja prava iz člana 6 (*Batmaz protiv Turske*, 2014, stav 36). Osim toga, Sud je presudio da podnosilac predstavke ne može da uloži prigovor zbog kršenja prava iz člana 6 ako su domaći sudovi samo primenili meru kojom obustavljaju izricanje krivičnopravne sankcije protiv podnosioca predstavke (*Kerman protiv Turske*, 2016, stavovi 100–106).

8. Konačno, treba napomenuti da je suđenje preminuloj osobi u suprotnosti sa načelima člana 6 jer je po svojoj prirodi nespojivo s načelom ravnopravnosti stranaka u postupku i svim jemstvima pravičnog suđenja. Štaviše, samo po sebi je očigledno da nije moguće kazniti pojedinca koji je preminuo, pa je bar u tom pogledu proces krivičnog pravosuđa onemogućen. Svaka kazna izrečena preminuloj osobi bi narušila njeno dostojanstvo. Konačno, suđenje preminuloj osobi je u suprotnosti sa ciljem i svrhom člana 6 Konvencije, kao i sa načelom dobre vere i načelom delotvornosti koji su inherentni tom članu (*Magnitskiy i drugi protiv Rusije*, 2019, stav 281; videti takođe predmet *Grădinar protiv Moldavije*, 2008, stavovi 90–104, u vezi s postupkom nakon smrti optuženog koji se vodio na zahtev njegove supruge s namerom da dobije potvrdu da njen suprug nije počinio krivično delo, a koji je Sud ispitao na osnovu građanskog aspekta člana 6).

9. Sa druge strane, članom 6 se ne zabranjuje izricanje novčane kazne preostalom privrednom društvu u pogledu povreda koje je počinilo pripojeno povezano društvo, ukoliko je matično društvo nastavilo da se bavi istom osnovnom delatnošću [*Carrefour France protiv Francuske* (dec.), 2019].

B. Odricanje

10. Sud je zaključio da član 6 Konvencije ni tekstem, niti duhom ne sprečava osobu da se sopstvenom slobodnom voljom odrekne, bilo izričito ili prećutno, svog prava na jemstvo pravičnog suđenja. Međutim, kako bi se smatralo važećim u svrhu Konvencije, takvo odricanje mora biti utvrđeno na nedvosmislen način i mora biti praćeno minimalnim merama zaštite koje su srazmerne njegovom značaju (*Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, 1992, stav 37). Osim toga, ono ne sme biti u suprotnosti s bilo kojim važnim javnim interesom (*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 73; *Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 86; *Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 100).

11. Pre nego što se za optuženog može reći da se implicitno, svojim ponašanjem, odrekao nekog važnog prava iz člana 6 Konvencije, potrebno je dokazati da je mogao razumno predvideti posledice svog ponašanja (*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 74; *Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 87). Prema tome, na primer, Sud je smatrao da su se podnosioci predstavke koji su dobrovoljno i potpuno svesno prihvatili da im se sudi u skraćenom postupku, što podrazumeva određene prednosti za odbranu, nedvosmisleno odrekli svog prava na jemstva iz člana 6 koja su isključena u predmetnom postupku (ispitivanje svedoka u žalbenoj fazi postupka) (*Di Martino i Molinari protiv Italije*, 2021, stavovi 33–40).

12. Slično tome, Sud je smatrao da se podnosilac predstavke koji je, tokom perioda od jedanaest meseci do završnog obraćanja na žalbenoj raspravi, više puta odbio da učestvuje u postupku putem video-konferencije (što je, u datim okolnostima, predstavljalo legitiman način za učešće u postupku), time odrekao prava na učešće u raspravi u vlastitom predmetu (*Dijkhuizen protiv Holandije*, 2021, stav 60).

13. Neka jemstva iz člana 6, kao što je pravo na branioca, kao osnovno pravo među pravima koja predstavljaju pojam pravičnog suđenja i obezbeđenja delotvornosti ostalih jemstava opisanih u članu 6 Konvencije, zahtevaju posebnu zaštitu standarda „svesnog i razumnog odricanja” utvrđenog u sudskoj praksi Suda (*Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 101; *Pishchalnikov protiv Rusije*, 2009,

stavovi 77–79).¹ Međutim, to ne znači da podnosilac predstavke mora da ima prisutnog branioca kako bi se valjano odrekao svog prava na pristup braniocu (*Fariz Ahmadov protiv Azerbejdžana*, 2021, stavovi 50–55).

14. Slično tome, odricanje od prava na ispitivanje svedoka, što je osnovno pravo među pravima navedenim u članu 6 stav 3 koja predstavljaju pojam pravičnog suđenja, mora da bude strogo u skladu sa standardima odricanja prema sudskoj praksi Suda (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 118).

II. Oblast primene: pojam „krivična optužba”

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na ... raspravu ... pred sudom...”

Ključne reči HUDOC

Krivični postupci (6) – Upravni postupci (6) – Postupci pred ustavnim sudom (6) – Disciplinski postupci (6) – Izvršni postupci (6) – Proterivanje (6) – Izručenje (6)

Krivična optužba (6-1): Utvrđivanje (6-1)

A. Opšta načela

15. Pojam „krivična optužba” ima „autonomno” značenje nezavisno od kategorizacije u nacionalnim pravnim sistemima država članica (*Blokhin protiv Rusije* [GC], 2016, stav 179; *Adolf protiv Austrije*, 1982, stav 30). To važi i za utvrđivanje „kaznene” prirode optužbe i za trenutak od kog takva „optužba” postoji.

16. Pri upotrebi pojmova „krivična optužba” i „optužen za krivično delo”, tri stava člana 6 odnose se na identične situacije. Zato će test primenjivosti krivičnog aspekta člana 6 biti isti za sva tri stava.

1. Postojanje „optužbe”

17. Pojam „optužba” treba tumačiti u smislu Konvencije. Sud daje prednost „materijalnom”, a ne „formalnom” shvatanju „optužbe” predviđenom članom 6 (*Deweer protiv Belgije*, 1980, stav 44). Optužba se stoga može definisati kao „zvanično obaveštenje pojedincu od strane nadležnog organa o navodima da je počinio krivično delo”, a ta definicija odgovara i testu kojim se utvrđuje da li je „situacija [osumnjičenog] značajno pogođena” (*ibid.*, stavovi 42 i 46; *Eckle protiv Nemačke*, 1982, stav 73, i takođe predmet *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 249; *Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 110).

18. Sud je smatrao da osoba uhapšena zbog sumnje da je počinila krivično delo (*Heaney i McGuinness protiv Irske*, 2000, stav 42; *Brusco protiv Francuske*, 2010, stavovi 47–50), osumnjičeni koji je ispitan o svojoj umešanosti u radnje koje predstavljaju krivično delo (*Aleksandr Zaichenko protiv Rusije*, 2010, stavovi 41–43; *Yankov i drugi protiv Bugarske*, 2010, stav 23; *Schmid-Laffer protiv Švajcarske*, 2015, stavovi 30–31) i osoba koja je ispitan u vezi sa sumnjom da je umešana u krivično delo (*Stirmanov protiv Rusije*, 2019, stav 39), bez obzira na činjenicu da su zvanično tretirani kao svedoci (*Kalēja protiv Letonije*, 2017, stavovi 36–41), kao i osoba koja je zvanično optužena za

1. Videti takođe odeljak Pravna pomoć.

krivično delo prema postupku utvrđenom u domaćem zakonu (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 66; *Pedersen i Baadsgaard protiv Danske* [GC], 2004, stav 44) predstavljaju „optužene za krivično delo” i mogu da zahtevaju zaštitu po osnovu člana 6 Konvencije. S druge strane, nije se smatralo da je osoba koja je ispitana u kontekstu granične kontrole optužena za krivično delo u situaciji kada nije bilo potrebno utvrditi da li postoji osnovana sumnja da je počinila krivično delo (*Beghal protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2019, stav 121). U predmetu *Sassi i Benchellali protiv Francuske*, 2021, stavovi 70–78, koji se tiče izjava koje su određenim nadležnim organima Francuske dali podnosioci predstavke u američkoj bazi u Gvantanamu, Sud nije smatrao da ispitivanje u kontekstu administrativnih misija može da se tumači kao postojanje krivične optužbe, ako je nepovezano sa sudskim postupcima, a služi u svrhu identifikacije lica koja se nalaze u zatvoru i prikupljanja obaveštajnih podataka, a ne u svrhu prikupljanja dokaza o navodnom krivičnom delu.

19. U predmetu *Deweer protiv Belgije*, 1980 (stavovi 41–47), dopis koji je poslao javni tužilac u kojem podnosioca predstavke obaveštava o zatvaranju njegove poslovne jedinice i od njega zahteva da uplati novčani iznos kao nagodbu radi izbegavanja krivičnog gonjenja predstavljao je postojanje „krivične optužbe”, što je aktiviralo primenu člana 6 Konvencije.

20. Slično tome, u predmetu *Blaj protiv Rumunije*, 2014 (stavovi 73–74), Sud je ispitao kontekst u kojem su preduzete radnje protiv podnosioca predstavke koji je uhvaćen na delu dok je izvršavao delo koruptivne prirode (*in flagrante delicto*). Prema mišljenju Suda, uzimanje forenzičkih uzoraka na mestu zločina i od podnosioca predstavke, kao i pozivanje podnosioca da otvori kovertu u svojoj kancelariji, ukazivalo je na to da su vlasti tretirale podnosioca predstavke kao osumnjičenog. U tim okolnostima, informacije saopštene podnosiocu predstavke tokom ispitivanja koje je usledilo su implicitno i značajno uticale na njegovu situaciju, što je aktiviralo primenu člana 6.

2. „Krivična” priroda optužbe

21. Što se tiče autonomnog pojma „krivično”, Konvencija se ne protivi koracima država članica koji vode ka „dekriminalizaciji” nekog dela. Međutim, dela koja su nakon tako izvršene dekriminalizacije kvalifikovana kao „regulatorna”, ipak mogu i dalje da budu obuhvaćena autonomnim pojmom „krivičnog” dela. Davanje slobode državama da dekriminalizuju ta dela može dovesti do rezultata koji nisu u skladu sa ciljem i svrhom Konvencije (*Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 49).

22. Štaviše, Sud je smatrao da Konvencija omogućava državama članicama da, vršeći svoju funkciju zaštitnika javnih interesa, održavaju ili utvrđuju razliku između krivičnog prava i disciplinskog prava, kao i da utvrđuju razdelnu liniju između njih, ali isključivo u skladu sa određenim uslovima. Konvencija daje državama članicama slobodu da kao krivično delo okarakterišu radnju ili propust koji ne predstavlja normalno ostvarivanje prava koja Konvencija štiti. Takav izbor, koji čini članove 6 i 7 primenjivim, u načelu izmiče nadzoru Suda. Suprotan izbor, sa druge strane, podleže strožim pravilima. Ako bi visoke strane ugovornice bile u mogućnosti da po sopstvenom diskrecionom pravu kvalifikuju delo kao disciplinsko umesto krivično, ili da krivično gone izvršioca „mešovitog” dela po osnovu disciplinske umesto krivične odgovornosti, primena osnovnih odredaba članova 6 i 7 bila bi podređena njihovoj suverenoj volji. Širina ovakvog poimanja bi mogla da dovede do rezultata koji su nespojivi sa svrhom i predmetom Konvencije. Sud stoga ima nadležnost prema članu 6 da se uveri da disciplinska sfera ne zadire neprikladno u krivičnu sferu (*Gestur Jónsson i Ragnar Halldór Hall protiv Islanda* [GC], 2020, stav 76).

23. Polazna tačka za ocenu primenjivosti krivičnog aspekta člana 6 Konvencije zasniva se na kriterijumima navedenim u predmetu *Engel i drugi protiv Holandije*, 1976 (stavovi 82–83):

1. kvalifikacija dela u domaćem pravu;
2. priroda prekršaja;
3. težina zaprećene kazne koja bi mogla biti izrečena predmetnoj osobi.

24. Prvi kriterijum ima relativnu težinu i služi samo kao polazna tačka. Ako je u domaćem pravu delo kvalifikovano kao krivično, onda će to biti presudno. U suprotnom, Sud će proveriti šta je u pozadini nacionalne kvalifikacije i ispitati materijalnu stvarnost predmetnog postupka (*Gestur Jónsson i Ragnar Halldór Hall protiv Islanda* [GC], 2020, stavovi 85 i 77–78).

25. Pri oceni drugog kriterijuma, koji se smatra važnijim (*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stav 38), u obzir se mogu uzeti sledeći faktori:

- da li se predmetno pravno pravilo odnosi isključivo na određenu grupu ili je uopšteno obavezujućeg karaktera (*Bendenoun protiv Francuske*, 1994, stav 47);
- da li je postupak pokrenulo javno telo sa zakonskim ovlašćenjima za izvršenje (*Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996, stav 56);
- da li je svrha pravnog pravila kažnjavanje ili odvratanje od takvog ponašanja (*Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 53; *Bendenoun protiv Francuske*, 1994, stav 47);
- da li se pravnim pravilom pokušavaju zaštititi opšti interesi društva koji su obično zaštićeni krivičnim zakonom (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. protiv Slovenije*, 2018, stav 42);
- da li izricanje kazne zavisi od utvrđivanja krivice (*Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996, stav 56);
- kako su uporedivi postupci kvalifikovani u drugim državama članicama Saveta Evrope (*Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 53).

26. Treći kriterijum se određuje u odnosu na gornju granicu zaprećene kazne propisane merodavnim pravom (*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 72; *Demicoli protiv Malte*, 1991, stav 34).

27. Drugi i treći kriterijum ustanovljeni u predmetu *Engel i drugi protiv Holandije*, 1976, alternativni su i nisu nužno kumulativni; kako bi se smatralo da je član 6 primenjiv, dovoljno je da se predmetno delo po svojoj prirodi smatra „krivičnim” sa stanovišta Konvencije, ili da zbog tog dela osobi može biti izrečena kazna koja po svojoj prirodi i stepenu težine uopšteno spada u „krivičnu” sferu (*Lutz protiv Nemačke*, 1987, stav 55; *Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 54). Činjenica da za delo nije zaprećena kazna zatvora sama po sebi nije odlučujuća s obzirom na to da relativno manja težina predmetne kazne ne može lišiti delo njegovog inherentno krivičnog karaktera (*ibid.*, stav 53; *Nicoleta Gheorghe protiv Rumunije*, 2012, stav 26).

Međutim, kumulativni pristup se može primeniti kad zasebna analiza svakog pojedinačnog kriterijuma ne omogućava izvođenje jasnog zaključka o postojanju krivične optužbe (*Bendenoun protiv Francuske*, 1994, stav 47).

B. Primena opštih načela

1. Disciplinski postupci

28. Dela protiv vojne discipline za koja je zaprećena kazna upućivanja u disciplinsku jedinicu u trajanju od nekoliko meseci ulaze u područje primene krivičnog aspekta člana 6 Konvencije (*Engel i drugi protiv Holandije*, 1976, stav 85). S druge strane, za strogi pritvor u trajanju od dva dana smatralo se da je bio suviše kratak da bi ušao u „krivičnu” sferu (*ibid.*).

29. U pogledu profesionalnog disciplinskog postupka, u predmetu *Albert i Le Compte protiv Belgije*, 1983 (stav 30), Sud je smatrao da je nepotrebno presuditi o toj stvari nakon što je zaključio da taj postupak pripada građanskoj sferi. Međutim, naglasio je da dva aspekta člana 6, građanskopravni i krivični, nisu nužno međusobno isključivi (*ibid.*). Nasuprot tome, što se tiče disciplinskih postupaka pred sudovima sportskog saveza, Sud je smatrao da krivični aspekt člana 6 nije primenjiv (*Ali Riza i drugi protiv Turske*, 2020, stav 154).

30. U predmetu *Müller-Hartburg protiv Austrije*, 2013 (stavovi 42–49), koji se odnosio na disciplinski postupak protiv advokata, Sud nije utvrdio primenjivost krivičnog aspekta člana 6. Uzeo je u obzir činjenicu da se primenjuje disciplinska odredba nije odnosila na širu javnost, već na članove profesionalne grupe koja ima poseban status, i da je svrha te odredbe bila da se osigura da članovi advokatske komore poštuju posebna pravila kojima se reguliše njihovo profesionalno ponašanje. Ona stoga nije sadržala elemente krivične, već disciplinske prirode. Štaviše, lišenje slobode nikada nije bilo u pitanju za podnosioca predstavke, a novčana kazna koja mu je mogla biti izrečena, iako je dosegala iznos koji bi se mogao smatrati kaznenim, sama po sebi nije bila dovoljna da se mera kvalifikuje kao krivična. Isto je važno i za sankciju brisanja podnosioca predstavke iz registra advokata, koja nije nužno imala trajan efekat i nije optužbe učinila „krivičnim” po prirodi.

31. U predmetu u kojem se radilo o disciplinskom postupku čiji je rezultat bio prisilno penzionisanje ili otpuštanje državnog službenika, Sud je utvrdio da takav postupak nije bio „krivični” u smislu člana 6 u tome što su domaće vlasti uspele da zadrže svoju odluku u isključivo upravnoj ili radnoj sferi [*Moulet protiv Francuske* (dec.), 2007; *Trubić protiv Hrvatske* (dec.), 2012, stav 26; *Piškin protiv Turske*, 2020, stavovi 105–109; *Čivinskaitė protiv Litvanije*, 2020, stavovi 98–99]. Sud je takođe iz krivičnog aspekta člana 6 isključio spor u kojem se radilo o otpuštanju vojnog lica zbog povrede discipline [*Suküt protiv Turske* (dec.), 2007], kao i vojni disciplinski postupak za izricanje zabrane napredovanja i smanjenja zarade [*R. S. protiv Nemačke* (dec.), 2017, stav 33].

32. Sud je takođe presudio da postupak u vezi s razrešenjem sudskog izvršitelja (*Bayer protiv Nemačke*, 2009, stav 37) i sudije (*Oleksandr Volkov protiv Ukrajine*, 2013, stavovi 93–95; *Kamenos protiv Kipra*, 2017, stavovi 51–53) ne uključuje utvrđivanje krivične optužbe i da stoga član 6 nije primenljiv u svom krivičnom aspektu. Slično tome, disciplinski postupak protiv sudije u slučaju kada je u pitanju bilo izricanje značajne novčane kazne nije predstavljao utvrđivanje krivične optužbe (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá protiv Portugalije* [GC], 2018, stavovi 124–128). Slično tome, u kontekstu razrešenja sudije po osnovu procesa provere, Sud nije smatrao da je krivični aspekt člana 6 primenljiv, uprkos činjenici da je razrešenje podrazumevalo trajnu zabranu konkurisanja za mesto u pravosuđu (*Xhoxhaj protiv Albanije*, 2021, stav 245).

33. Iako „dovoljno uzima u obzir” zatvorski kontekst i poseban zatvorski disciplinski režim, član 6 može da se primenjuje na dela protiv zatvorske discipline zbog prirode optužbe, kao i prirode i stepena strogosti kazni (pritvor od četrdeset i sedam dodatnih dana u predmetu *Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2003, stav 82; nasuprot tome, videti *Štitić protiv Hrvatske*, 2007, stavovi 51–63). Međutim, postupci koji se odnose na zatvorski sistem kao takav u načelu ne ulaze u oblast primene krivičnog aspekta člana 6 (*Boulois protiv Luksemburga* [GC], 2012, stav 85). Tako se, na primer, smeštaj zatvorenika u jedinicu visokog nadzora ne odnosi na krivičnu optužbu; pristup sudu u svrhu osporavanja takve mere, kao i ograničenja koja bi je mogla pratiti, treba ispitati na osnovu građanskopravnog aspekta člana 6 stava 1 (*Enea protiv Italije* [GC], 2009, stav 98).

34. Smatra se da su mere koje je sud odredio na osnovu pravila koja se odnose na remećenje reda u postupku pred sudom (nepoštovanje suda) najčešće van domašaja člana 6 jer liče na izvršavanje disciplinskih ovlašćenja (*Ravnsborg protiv Švedske*, 1994, stav 34; *Putz protiv Austrije*, 1996, stavovi 33–37). Međutim, priroda i težina kazne mogu član 6 da učine primenljivim na osudu zbog nepoštovanja suda (u predmetu *Mariusz Lewandowski protiv Poljske*, 2012, stavovi 29–31, koji se tiče kazne izrečene zatvoreniku po kojoj je dužan da boravi u samici), naročito kada je u domaćem pravu kvalifikovano kao krivično delo (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stavovi 61–64, u odnosu na kaznu zatvora u trajanju od pet dana).

35. U predmetu *Gestur Jónsson i Ragnar Halldór Hall protiv Islanda* [GC], 2020, stavovi 84–98, Sud je utvrdio, u pogledu prvog i drugog *Engel* kriterijuma, da nije dokazano da je kazna za nepoštovanje suda kvalifikovana kao „krivična” prema domaćem pravu; takođe nije bilo jasno, uprkos ozbiljnosti predmetne povrede profesionalne dužnosti, da li je delo koje je počinio podnosilac predstavke bilo takvo da se može smatrati krivičnim ili disciplinskim po svojoj prirodi. Što se tiče trećeg *Engel*

kriterijuma, odnosno ozbiljnosti kazne, Sud je pojasnio da odsustvo gornje zakonske granice u pogledu iznosa novčane kazne samo po sebi nije presudno za pitanje primenjivosti člana 6 prema krivičnom aspektu. S tim u vezi, Sud je napomenuo da se predmetne novčane kazne ne mogu pretvoriti u lišenje slobode u slučaju neplaćanja, za razliku od situacije u nekim drugim relevantnim slučajevima; novčane kazne se ne upisuju u krivičnu evidenciju podnosioca predstave; i iznos novčane kazne nije preteran.

36. Što ste tiče nepoštovanja parlamenta, Sud s jedne strane razlikuje ovlašćenja zakonodavca da uređuje sopstvene postupke zbog kršenja povlastica koje važe za poslanike, a s druge strane razlikuje proširene nadležnosti za kažnjavanje osoba koje nisu poslanici za dela koja su se desila negde drugde. Prvi se mogu smatrati disciplinskim po svojoj prirodi, dok Sud druge smatra krivičnim, uzimajući u obzir opštu primenu i težinu zaprećene kazne (kazna zatvora do šezdeset dana i novčana kazna u predmetu *Demicoli protiv Malte*, 1991, stav 32).

2. Upravni, poreski, carinski, finansijski postupak i postupak u vezi sa zabranom konkurencije, kao i drugi posebni postupci

37. Sledeći upravni prekršaji mogu ulaziti u oblast primene krivičnog aspekta člana 6:

- saobraćajni prekršaji za koje je zaprećena novčana kazna ili ograničenja vožnje poput kaznenih bodova ili oduzimanja vozačke dozvole [*Lutz protiv Nemačke*, 1987, stav 182; *Schmautzer protiv Austrije*, 1995; *Malige protiv Francuske*, 1998; *Marčan protiv Hrvatske*, 2014, stav 33; *Igor Pascari protiv Republike Moldavije*, 2016, stavovi 20–23; nasuprot tome, videti *Matijašić protiv Hrvatske* (dec.), 2021];
- prekršaji koji se tiču narušavanja ili remećenja mira [*Lauko protiv Slovačke*, 1998; *Nicoleta Gheorghe protiv Rumunije*, 2012, stavovi 25–26; *Şimşek, Andiç i Boğatekin protiv Turske* (dec.), 2020, koje je Sud proglasio neprihvatljivim po osnovu što nije pretrpljena značajna šteta];
- prekršaji protiv zakonodavstva u području socijalnog osiguranja (*Hüseyin Turan protiv Turske*, 2008, stavovi 18–21, zbog neprijavlivanja zapošljavanja, bez obzira na blagu izrečenu novčanu kaznu);
- upravni prekršaj promovisanja i širenja materijala koji promoviše etničku mržnju za koje je zaprećena kazna upravnog upozorenja i oduzimanja predmetnog materijala (*Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije*, 2008, stav 61);
- upravni prekršaj vezan za održavanje javnog skupa (*Kasparov i drugi protiv Rusije*, 2013, stav 39–45; *Mikhaylova protiv Rusije*, 2015, stavovi 50–75).

38. Član 6 se ne primenjuje na običan poreski postupak koji obično nema „krivičnu konotaciju” (*Ferrazzini protiv Italije* [GC], 2001, stav 20). Međutim, smatralo se da se član 6 primenjuje na postupke nametanja dodatnih poreza (*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stav 38; *Steininger protiv Austrije*, 2012, stavovi 34–37; *Chap Ltd protiv Jermenije*, 2017, stav 36; *Melgarejo Martinez de Abellanosa protiv Španije*, 2021, stav 25).

39. Odlučujući o primenjivosti krivičnog aspekta člana 6 na dodatne poreze, Sud je posebno uzimao u obzir sledeće elemente:

- zakon koji propisuje kazne odnosio se na sve građane u njihovom svojstvu poreskih obveznika;
- svrha dodatnog poreza nije bila naknada novčane štete, već u suštini kazna u svrhu odvraćanja od ponavljanja dela;
- dodatni porez nametnut je na osnovu opšteg pravila čija je svrha bila i odvraćanje i kažnjavanje;

- dodatni porez je bio značajan [*Bendenoun protiv Francuske*, 1994; nasuprot tome, videti kamatu za kašnjenje plaćanja u predmetu *Mieg de Boofzheim protiv Francuske* (dec.), 2002].

Krivična priroda dela može biti dovoljna za primenu člana 6 bez obzira na nizak iznos dodatnog poreza (10% ponovo procenjene poreske obaveze u predmetu *Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stav 38).

40. Utvrđeno je da se član 6 u svom krivičnom aspektu primenjuje na carinsko pravo (*Salabiaku protiv Francuske*, 1988), na kazne koje je izrekao sud nadležan za budžetska i finansijska pitanja (*Guisset protiv Francuske*, 2000) i na određene upravne vlasti s ovlašćenjima u oblasti ekonomskog i finansijskog prava i prava zaštite konkurencije [*Lilly France S.A. protiv Francuske* (dec.), 2002; *Dubus S. A. protiv Francuske*, 2009; *A. Menarini Diagnostics S.r.l. protiv Italije*, 2011; *Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. protiv Slovenije*, 2018, stavovi 45–46; nasuprot tome videti *Prina protiv Rumunije* (dec.), 2020], uključujući tržišne manipulacije (*Grande Stevens i drugi protiv Italije*, 2014, stavovi 94–101).

41. U predmetu *Blokhin protiv Rusije* [GC], 2016 (stavovi 179–182), Sud je utvrdio da je član 6 primenjiv u postupku smeštanja maloletnika u centar za privremeni pritvor za maloletne počiniocce. Uzeo je u obzir prirodu, trajanje i način izvršenja lišenja slobode koje je podnosiocu predstavke moglo biti određeno i koje mu je zapravo bilo određeno. Sud je naglasio da je lišenje slobode podnosioca predstavke stvorilo pretpostavku da je postupak protiv njega „krivični postupak” u smislu člana 6 i da je takva pretpostavka osporiva samo u potpuno izuzetnim okolnostima i samo ako se lišenje slobode ne može smatrati „znatno štetnim” s obzirom na njegovu prirodu, trajanje ili način izvršenja. U tom predmetu nije bilo takvih izuzetnih okolnosti kojima bi se mogla osporiti ta pretpostavka.

42. U nekim slučajevima, krivični aspekt člana 6 može biti primenjiv u postupcima smeštanja mentalno poremećenih počinitelaca u psihijatrijsku bolnicu. To zavisi od posebnih karakteristika domaćih postupaka i načina njihovog funkcionisanja u praksi [*Kerr protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2003, i *Antoine protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2003, u kojima krivični aspekt nije bio primenjiv; uporediti sa predmetima *Valeriy Lopata protiv Rusije*, 2012, stav 120 i *Vasenin protiv Rusije*, 2016, stav 130, u kojima je krivični aspekt bio primenjiv].

43. Konačno, krivični aspekt člana 6 ne primenjuje se na privatno krivično gonjenje. Pravo da se krivično gone treća lica ili da budu osuđena za krivično delo ne može se tražiti nezavisno: ono mora da bude neodvojivo od ostvarivanja prava žrtve na pokretanje građanskog postupka u domaćem pravu, čak i samo kako bi se obezbedila simbolična naknada štete ili zaštitilo građansko pravo kao pravo na „dobar ugled” (*Perez protiv Francuske* [GC], 2004, stav 70; *Arlewin protiv Švedske*, 2016, stavovi 51–52).

3. Politička pitanja

44. Utvrđeno je da se član 6 u svom krivičnom aspektu ne primenjuje na postupke vezane za izborne sankcije (*Pierre-Bloch protiv Francuske*, 1997, stavovi 53–60); raspuštanje političkih stranaka [*Refah Partisi (Stranka blagostanja) i drugi protiv Turske* (dec.), 2000]; parlamentarne istražne komisije [*Montera protiv Italije* (dec.), 2002]; javno utvrđivanje sukoba interesa izabranog službenika [*Cătănciu protiv Rumunije* (dec.), 2018, stavovi 38–41]; i na postupke opoziva predsednika države zbog teškog kršenja Ustava (*Paksas protiv Litvanije* [GC], 2011, stavovi 66–67, nasuprot tome, videti *Haarde protiv Islanda*, 2017, u vezi sa postupkom protiv bivšeg premijera na sudu za opoziv). Sud je takođe utvrdio da zabrana kandidovanja na izborima i razrešenje sa funkcije po osnovu krivičnih presuda zbog korupcije i zloupotrebe ovlašćenja nisu izjednačeni sa krivičnim kaznama [*Galan protiv Italije* (dec.), 2021, stavovi 80–96].

45. U odnosu na postupak lustracije, Sud je smatrao da prevaga aspekata sa krivičnim konotacijama (priroda dela – neistinita izjava o lustraciji – priroda i težina kazne – zabrana bavljenja određenim zanimanjima na duže vreme) može taj postupak dovesti u domen primene krivičnog aspekta člana 6 Konvencije [*Matyjek protiv Poljske* (dec.), 2007; nasuprot tome, videti *Sidabras i Diautas protiv Litvanije* (dec.), 2003, i *Polyakh i drugi protiv Ukrajine*, 2019, stavovi 56–59].

4. Proterivanje i izručenje

46. Postupak za proterivanje stranaca nije obuhvaćen krivičnim aspektom člana 6, bez obzira na to što se može staviti u kontekst krivičnog postupka (*Maaouia protiv Francuske* [GC], 2000, stav 39). Isti isključujući pristup primenjuje se i na postupak izručenja [*Peñafiel Salgado protiv Španije* (dec.), 2002] i na postupak u vezi s Evropskim nalogom za hapšenje [*Monedero Angora protiv Španije* (dec.), 2008].

47. Međutim, nasuprot tome, zamena zatvorske kazne proterivanjem i isključenjem sa nacionalne državne teritorije na deset godina može se smatrati kaznom na istoj osnovi kao i ona izrečena u vreme prve osude (*Gurguchiani protiv Španije*, 2009, stavovi 40 i 47–48).

5. Različite faze krivičnog postupka, pratećih postupaka i naknadnih pravnih lekova

48. Mere donete radi sprečavanja nereda ili zločina nisu obuhvaćene jemstvima iz člana 6 [*Raimondo protiv Italije*, 1994, stav 43 i *De Tommaso protiv Italije* [GC], 2017, stav 143, za poseban nadzor policije; *R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), za upozorenje koje je policija dala maloletniku koji je počinio nedolične napade na devojkice iz svoje škole].

49. Što se tiče faze prethodnog postupka (provera, istraga), Sud posmatra krivični postupak kao celinu, što uključuje i fazu prethodnog postupka (*Dvorski protiv Hrvatske*, 2015, stav 76). U svojoj ranoj sudskoj praksi, Sud je naglasio da neki zahtevi iz člana 6, kao što je razumni rok ili pravo na odbranu, mogu biti relevantni i u toj fazi postupka jer će pravičnost suđenja verovatno biti ozbiljno narušena nepoštovanjem tih pretpostavki već na početku (*Imbrioscia protiv Švajcarske*, 1993, stav 36). Iako istražne sudije ne odlučuju o „krivičnoj optužbi“, koraci koje oni preduzimaju imaju direktan uticaj na vođenje i pravičnost naknadnog postupka, uključujući i samo suđenje. Prema tome, može se smatrati da je član 6 stav 1 primenjiv na istražni postupak koji sprovodi istražni sudija, iako neke procesne mere zaštite predviđene članom 6 stav 1 možda nisu primenjive (*Vera Fernández-Huidobro protiv Španije*, 2010, stavovi 108–114).

50. Član 6 stav 1 primenjiv je na celokupan postupak za utvrđivanje bilo koje „krivične optužbe“, uključujući postupak izricanja kazne (na primer, u postupku oduzimanja u kojem domaći sudovi mogu da procene koji iznos treba da bude određen u nalogu za oduzimanje, u predmetu *Phillips protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 39; videti takođe *Aleksandr Dementyev protiv Rusije*, 2013, stavovi 23–26, o utvrđivanju objedinjene kazne koja je uključivala pretvaranje kazne društvenokorisnog rada u zatvorsku kaznu). Član 6 u svom krivičnom aspektu se takođe može primeniti na postupak čiji je ishod rušenje kuće izgrađene bez građevinske dozvole jer se rušenje može smatrati „kaznom“ (*Hamer protiv Belgije*, 2007, stav 60). Međutim, ne primenjuje se na postupak usklađivanja prve presude sa povoljnijim odredbama novog Krivičnog zakona (*Nurmagomedov protiv Rusije*, 2007, stav 50), iako se može primeniti na postupak ispravljanja presude ako to utiče na ukupno trajanje kazne zatvora podnosioca predstave (*Kereselidze protiv Gruzije*, 2019, stavovi 32–33).

51. Postupci koji se odnose na izvršenje kazni – kao što su postupak za pomilovanje [*Montcornet de Caumont protiv Francuske* (dec.), 2003], postupak za uslovno puštanje (*A. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 7. maja 1990), postupak za transfer na osnovu Konvencije o transferu osuđenih osoba [*Szabó protiv Švedske* (dec.), 2006, ali za drugačiju odluku videti *Buijen protiv Nemačke*, 2010,

stavovi 40–45] – i postupak egzekvaturе koji se odnosi na izvršenje naloga za oduzimanje koji je doneo strani sud [*Saccoccia protiv Austrije* (dec.), 2007], ne ulaze u oblast primene krivičnog aspekta člana 6.

52. U načelu, mere oduzimanja koje su na štetu imovinskih prava trećih strana, kada ne postoji pretnja krivičnim postupkom, ne predstavljaju „utvrđivanje krivične optužbe” (oduzimanje aviona u predmetu *Air Canada protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1995, stav 54; oduzimanje zlatnika u predmetu *AGOSI protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1986, stavovi 65–66). Takve mere umesto toga ulaze u građanskopravni aspekt člana 6 (*Silickienė protiv Litvanije*, 2012, stavovi 45–46).

53. Jemstva iz člana 6 u načelu se primenjuju na žalbe izjavljene iz procesnih razloga (*Meftah i drugi protiv Francuske* [GC], 2002, stav 40), kao i na postupak pred ustavnim sudom [*Gast i Popp protiv Nemačke*, 2000, stavovi 65–66; *Caldas Ramírez de Arrellano protiv Španije* (dec.), 2003; *Üçdağ protiv Turske*, 2021, stav 29] kada je takav postupak daljnja faza relevantnog krivičnog postupka, a njegov rezultat može biti odlučujući za osuđene osobe.

54. Konačno, član 6 se obično ne primenjuje na postupke koji se odnose na vanredne pravne lekove, kao što je ponavljanje postupka. Sud je obrazložio da osoba čija je osuda postala pravosnažna i koja traži ponavljanje postupka nije „optužena za krivično delo” u smislu tog člana [*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stavovi 60–61; *Fischer protiv Austrije* (dec.), 2003]. Samo se novi postupak, nakon odobravanja zahteva za ponavljanje postupka, može smatrati vezanim za odlučivanje o krivičnoj optužbi (*Löffler protiv Austrije*, 2000, stavovi 18–19). Taj pristup primenjen je i u predmetima koji se odnose na zahtev za ponavljanje krivičnog postupka nakon što je Sud utvrdio povredu [*Öcalan protiv Turske* (dec.), 2010].

55. Međutim, ako vanredni pravni lek automatski ili u posebnim okolnostima dovede do potpunog preispitivanja predmeta, član 6 primenjuje se na uobičajen način na postupak „preispitivanja”. Štaviše, Sud je presudio da je član 6 primenjiv i u nekim slučajevima kada se postupak, iako je u domaćem pravu kvalifikovan kao „vanredan” ili „izuzetan”, smatra sličnim po prirodi i oblasti primene sa uobičajenim žalbenim postupkom, dok se nacionalna kvalifikacija postupka nije smatrala presudnom za pitanje primenjivosti. Ukratko, priroda, oblast primene i posebne karakteristike relevantnog vanrednog postupka u predmetnom pravnom sistemu mogu biti takvi da dovode postupak u domen člana 6 stava 1 [*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stavovi 60–72; osim toga videti, na primer, *Serrano Contreras protiv Španije (br. 2)*, 2021, stavovi 27–28].

56. Slično tome, postupak revizije presude čiji je rezultat preinačenje pravosnažne presude ulazi u krivični aspekt člana 6 (*Vanyan protiv Rusije*, 2005, stav 58).

57. Konačno, treba napomenuti da Sud može da ispita pritužbu po osnovu člana 6 – koja je prethodno uklonjena sa spiska predmeta po osnovu jednostrane izjave kojom se potvrđuje kršenje predmetne odredbe – u slučaju da Sud vrati predmet na spisak predmeta u svetlu činjenice da domaći sudovi nisu uspeali da sprovedu jednostranu izjavu ponovnim otvaranjem relevantnog postupka pred domaćim sudovima (*Willems i Gorjon protiv Belgije*, 2021, stavovi 54–66).

III. Pravo na pristup sudu

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na ... raspravu ... pred sudom...”

Ključne reči HUDOC

Pristup sudu (6–1)

58. „Pravo na sud” nije ništa više apsolutno u krivičnim nego u građanskopravnim stvarima. Podložno je i ograničenjima koja se podrazumevaju (*Deweer protiv Belgije*, 1980, stav 49; *Kart protiv Turske* [GC], 2009, stav 67).

59. Međutim, ta ograničenja ne smeju da ograničavaju ostvarivanje prava na takav način ili u tolikoj meri da naruše samu suštinu prava. Ona moraju da teže legitimnom cilju i mora da postoji razumna srazmernost između korišćenih sredstava i cilja kojem se teži (*Guérin protiv Francuske* [GC], 1998, stav 37; *Omar protiv Francuske* [GC], 1998, stav 34, u kojima se upućuje na građanskopravne predmete).

Ograničenja

60. Ograničenja prava na pristup sudu mogu da proizlaze iz sledećeg:

1. Parlamentarni imunitet

61. Jemstva koja proizlaze iz obe vrste parlamentarnog imuniteta (neodgovornost i nepovredivost) služe istoj svrsi – da obezbede nezavisnost parlamenta u obavljanju njegovog zadatka. Nema sumnje da nepovredivost doprinosi ostvarivanju potpune nezavisnosti parlamenta time što sprečava svaku mogućnost politički motivisanog krivičnog postupka i time opoziciju štiti od pritiska ili zloupotrebe od strane većine (*Kart protiv Turske* [GC], 2009, stav 90, u kojem se upućuje na građanske predmete). Osim toga, pokretanje postupka protiv poslanika u parlamentu može da utiče na sam rad skupštine kojoj pripadaju i da poremeti rad parlamenta. Zato se može smatrati da ovaj sistem imuniteta koji predstavlja izuzetak od redovnog prava teži legitimnom cilju (*ibid.*, stav 91).

62. Međutim, zaključci o spojivosti ovog utvrđivanja legitimnosti parlamentarnog imuniteta s Konvencijom ne mogu se izvesti bez razmatranja okolnosti konkretnog predmeta. Mora se utvrditi da li parlamentarni imunitet ograničava pravo na pristup sudu na način koji narušava samu suštinu tog prava. Kad se preispituje srazmernost takve mere, treba uzeti u obzir pravičnu ravnotežu koja se mora postići između opšteg interesa za očuvanje integriteta parlamenta i pojedinačnog interesa podnosioca predstavke za ukidanje njegovog poslaničkog imuniteta kako bi mogao pred sudom da odgovori na optužbe da li je počinio krivično delo. Pri ispitivanju pitanja srazmernosti, Sud mora da obrati posebnu pažnju na opseg imuniteta u predmetu koji mu je podnet (*ibid.*, stavovi 92–93). Što manje zaštitna mera služi očuvanju integriteta Parlamenta, to njeno opravdanje mora biti uverljivije. Tako je, na primer, Sud smatrao da time što se poslanik u parlamentu nije mogao odreći svog imuniteta nije bilo povređeno njegovo pravo na pristup sudu s obzirom na to da je imunitet samo privremena procesna prepreka za krivični postupak, ograničena trajanjem njegovog mandata u parlamentu (*ibid.*, stavovi 92–93, 95 i stavovi 111–113).

2. Procesna pravila

63. Ova pravila uključuju, na primer, zahteve u pogledu prihvatljivosti žalbe. Član 6 Konvencije ne obavezuje visoke strane ugovornice da osnuju apelacione ili kasacione sudove [*Dorado Baúlde protiv Španije* (dec.), 2015, stav 18]. Međutim, kada takvi sudovi postoje, nužno je poštovati jemstva sadržana u članu 6, na primer, da se podnosiocu predstavke garantuje delotvorno pravo na pristup sudu (*Maresti protiv Hrvatske*, 2009, stav 33; *Reichman protiv Francuske*, 2016, stav 29).

64. Iako pravo na žalbu može naravno biti podložno uslovima propisanim zakonom, sud pri primeni procesnih pravila mora da izbegava preteran formalizam koji bi narušio pravičnost postupka (*Walchli protiv Francuske*, 2007, stav 29; *Evaggelou protiv Grčke*, 2011, stav 23). Posebno stroga primena nekog procesnog pravila ponekad može da ugrozi samu suštinu prava na pristup sudu (*Labergère protiv Francuske*, 2006, stav 23), naročito imajući u vidu značaj žalbe i onoga što se u postupku dovodi u pitanje za podnosioca predstavke koji je osuđen na dugu zatvorsku kaznu (*ibid.*, stav 20).

65. Pravo na pristup sudu takođe je bitno narušeno kad postoji neka procesna nepravilnost, na primer kad službeno lice tužilaštva nadležno za proveru prihvatljivosti žalbi na novčane kazne ili zahteva za izuzeće postupi *ultra vires* tako da samostalno odluči o osnovanosti žalbe i time liši podnosioca predstavke mogućnosti da o predmetnoj „optužbi” odlučuje sudija zajednice (*Josseau protiv Francuske*, 2012, stav 32).

66. Isto važi i kad podnosilac predstavke, zato što je zadržan depozit u iznosu standardne novčane kazne na osnovu odluke kojom je žalba proglašena neprihvatljivom na pogrešnoj osnovi, čime se kazna smatrala plaćenom pa je krivično gonjenje stoga obustavljeno, više nije mogao da ospori saobraćajni prekršaj pred „sudom” nakon što je platio novčanu kaznu (*Célice protiv Francuske*, 2012, stav 34).

67. Još jedan primer: podnosilac predstavke pretrpeo je preterano ograničenje prava na pristup sudu kad je utvrđeno da njegova revizija nije dozvoljena zbog nepoštovanja zakonskih rokova, pri čemu je to nepoštovanje bilo rezultat neispravnog načina na koji su vlasti ispunile svoju obavezu dostavljanja odluke nižeg suda podnosiocu predstavke (*Davran protiv Turske*, 2009, stavovi 40–47; *Maresti protiv Hrvatske*, 2009, stavovi 33–43, uporediti sa predmetom *Johansen protiv Nemačke*, 2016, stavovi 46–57).

3. Zahtev u pogledu sprovođenja prethodne odluke

68. Što se tiče automatske neprihvatljivosti žalbi izjavljenih iz procesnih razloga koje su podneli podnosioci predstavke koji se nisu predali u pritvor, iako su izdati nalozi za njihovo hapšenje:

- kad je utvrđeno da žalba izjavljena iz procesnih razloga nije dozvoljena zbog bega podnosioca predstavke, radi se o nesrazmernoj sankciji, imajući u vidu značaj prava na odbranu i načela vladavine prava u demokratskom društvu (*Poitrinol protiv Francuske*, 1993, stav 38; *Guérin protiv Francuske* [GC], 1998, stav 45; *Omar protiv Francuske* [GC], 1998, stav 42);
- kad je utvrđeno da žalba izjavljena iz procesnih razloga nije dozvoljena isključivo zato što se podnosilac predstavke nije predao u pritvor u skladu sa sudskom odlukom koju pobija u žalbi, tom odlukom se podnosilac predstavke prisiljava da se unapred podvrgne lišavanju slobode na osnovu pobijane odluke, iako se ta odluka ne može smatrati pravosnažnom dok se ne donese odluka o žalbi ili dok ne istekne rok za podnošenje žalbe. To na podnosioca predstavke stavlja nesrazmeran teret, čime se narušava pravična ravnoteža koju treba postići između legitimnih interesa da se obezbedi izvršenje sudskih odluka, s jedne strane, i prava na pristup kasacionom sudu i ostvarivanja prava na odbranu, s druge strane (*ibid.*, stavovi 40–41; *Guérin protiv Francuske* [GC], 1998, stav 43).

69. Isto važi i kad je pravo na podnošenje žalbe iz procesnih razloga izgubljeno zbog nepoštovanja obaveze predaje u pritvor (*Khalfaoui protiv Francuske*, 1999, stav 46; *Papon protiv Francuske (br. 2)*, 2002, stav 100).

70. Međutim, kad se zahteva uplata depozita pre žalbe na novčanu kaznu za prebrzu vožnju – pri čemu je cilj tog zahteva da spreči žalbe u oblasti saobraćajnih prekršaja koje doprinose dugotrajnosti postupka ili su neopravdane – to može da predstavlja legitimno i srazmerno ograničenje prava na pristup sudu [*Schneider protiv Francuske* (dec.), 2009].

4. Druga ograničenja prava na pristup sudu

71. Druga ograničenja mogu se javiti, na primer, kad vlasti uvere optuženog da povuče žalbu na osnovu lažnog obećanja o ublažavanju kazne koju je izrekao prvostepeni sud (*Marpa Zeeland B.V. i Metal Welding B.V. protiv Holandije*, 2004, stavovi 46–51); ili kad je apelacioni sud propustio da obavesti optuženog o novom roku za podnošenje žalbe iz procesnih razloga nakon što je branilac dodeljen po službenoj dužnosti odbio da mu pomogne (*Kulikowski protiv Poljske*, 2009, stav 70).

72. Do ograničenja pristupa sudu dolazi i ako podnosilac predstavke ne može novčanu kaznu koju mu je izrekao upravni organ da ospori pred sudom koji ima dovoljna ovlašćenja za preispitivanje upravne odluke (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH i drugi protiv Austrije*, 2013, stavovi 28–34).²

2. Videti odeljak Opšta jemstva: institucionalni zahtevi.

IV. Opšta jemstva: institucionalni zahtevi

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na ... raspravu u ... pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona.”

Ključne reči HUDOC

Nezavisni sud (6-1) – Nepristrasni sud (6-1) – Sud uspostavljen na osnovu zakona (6-1)

73. Koncept „suda uspostavljenog na osnovu zakona”, zajedno sa konceptima „nezavisnosti” i „nepristrasnosti” suda, čini deo „institucionalnih zahteva” člana 6 stava 1. U sudskoj praksi Suda, prisutna je veoma bliska međusobna povezanost između ovih koncepata (*Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, stav 218).

74. Sud je naročito smatrao da pravosudni organ koji ne zadovoljava zahteve nezavisnosti – posebno od izvršne vlasti – i zahteve nepristrasnosti ne može da se okarakterise kao „sud” za potrebe člana 6 stava 1. Slično tome, prilikom utvrđivanja da li je „sud” „uspostavljen na osnovu zakona”, upućivanje na „sud” uključuje bilo koju odredbu domaćeg prava – uključujući, naročito, odredbe koje se tiču nezavisnosti članova suda – koje, ukoliko su prekršene, čine učešće jednog sudije ili više njih u razmatranju predmeta „neprikladnim”. Štaviše, prilikom utvrđivanja da li se sud može smatrati „nezavisnim” u smislu člana 6 stava 1, Sud je uzeo u obzir, između ostalog, i način imenovanja članova suda, što zadire u domen uspostavljanja „suda”. Shodno tome, iako svako jemstvo služi određenoj svrsi kao specifično jemstvo pravičnog suđenja, postoji zajednička nit koja povezuje institucionalne zahteve člana 6 stava 1, u tome što su svi zahtevi vođeni ciljem da se podrže osnovna načela vladavine prava i podele vlasti (*ibid.*, stavovi 232–233).

A. Pojam „suda”

75. U sudskoj praksi Suda, sud u materijalnom smislu reči karakterise njegova sudska funkcija, odnosno, odlučivanje o stvarima iz njegove nadležnosti na osnovu pravnih pravila i nakon postupka sprovedenog na propisan način. On mora da zadovolji i niz dodatnih zahteva – nezavisnost, posebno u odnosu na izvršnu vlast; nepristrasnost; trajanje mandata njegovih članova; jemstva koja proizlaze iz postupka pred sudom – od kojih se nekoliko pojavljuje u tekstu samog člana 6 stava 1 (*Belilos protiv Švajcarske*, 1988, stav 64; *Coëme i drugi protiv Belgije*, 2000, stav 99; *Richert protiv Poljske*, 2011, stav 43). Pored toga, samom pojmu „suda” je inherentno da ga čine sudije izabrane na osnovu zasluga – odnosno sudije koje ispunjavaju zahteve tehničkih kompetencija i moralnog integriteta za vršenje sudske funkcije u državi koja se vodi vladavinom prava (*Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, stavovi 219–220 i 232).

76. Stoga, na primer, prenošenje gonjenja i kažnjavanja za manja „krivična” dela na upravne organe nije u suprotnosti sa Konvencijom, pod uslovom da predmetno lice ima mogućnost da izjavi žalbu na bilo koju odluku koja je protiv njega doneta pred sudom koji nudi jemstva predviđena članom 6 (*Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 56; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. protiv Italije*, 2011; *Flisar protiv Slovenije*, 2018, stav 33). Stoga, odluke koje donesu upravni organi koji ne zadovoljavaju zahteve iz člana 6 stava 1 Konvencije mora naknadno da preispita „sudski organ koji ima punu nadležnost”. Određujuće karakteristike takvog tela uključuju ovlašćenje za ukidanje odluke nižeg tela u svakom pogledu, i u pogledu činjeničnih, i u pogledu pravnih pitanja (*Schmautzer protiv Austrije*, 1995, stav 36; *Gradinger protiv Austrije*, 1995, stav 44; *Grande Stevens i drugi protiv Italije*, 2014, stav 139): na primer, upravni sudovi koji vrše sudsko preispitivanje koje premašuje „formalno” preispitivanje zakonitosti i uključuje detaljnu analizu prikladnosti i srazmernosti kazne koju je izrekao upravni organ

(*A. Menarini Diagnostics S.R.L. protiv Italije*, 2011, stavovi 63–67, u odnosu na novčanu kaznu koju je izreklo nezavisno regulatorno telo nadležno za zabranu konkurencije). Slično tome, sudsko preispitivanje može da zadovolji zahteve propisane članom 6 čak i ako sam zakon određuje kaznu u skladu s težinom dela (*Malige protiv Francuske*, 1998, stavovi 46–51, u odnosu na skidanje bodova sa vozačke dozvole).

77. Ovlašćenje za donošenje obavezujuće odluke koju ne može da izmeni telo koje nije sudsko sadržano je u samom pojmu „sud“ (*Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1997, stav 77).

B. Sud uspostavljen na osnovu zakona

1. Relevantna načela

78. Na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije, sud uvek mora da bude „uspostavljen na osnovu zakona“. Taj izraz odražava načelo vladavine prava koje je inherentno sistemu zaštite koji je uspostavljen Konvencijom i njenim protokolima (*Jorgić protiv Nemačke*, 2007, stav 64; *Richert protiv Poljske*, 2011, stav 41). Štaviše, telo koje nije uspostavljeno na osnovu zakona bilo bi lišeno legitimnosti koja je potrebna u demokratskom društvu za postupanje po pojedinačnim pritužbama (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 114; *Gorgiladze protiv Gruzije*, 2009, stav 67; *Kontalexis protiv Grčke*, 2011, stav 38).

79. „Zakon“ u smislu člana 6 stava 1 naročito obuhvata zakonske akte o osnivanju i nadležnosti sudskih tela (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 114; *Richert protiv Poljske*, 2011, stav 41; *Jorgić protiv Nemačke*, 2007, stav 64), ali i sve druge odredbe domaćeg prava zbog čijeg kršenja bi učešće jednog ili više sudija u ispitivanju predmeta bilo nezakonito (*Pandjikidze i drugi protiv Gruzije*, 2009, stav 104; *Gorgiladze protiv Gruzije*, 2009, stav 68). Izraz „uspostavljen na osnovu zakona“ ne obuhvata samo pravni osnov za samo postojanje suda, već i zahtev da sud poštuje određena pravila koja uređuju njegov rad (*ibid.*), kao i sastav sudskog veća u svakom predmetu (*Posokhov protiv Rusije*, 2003, stav 39; *Fatullayev protiv Azerbejdžana*, 2010, stav 144; *Kontalexis protiv Grčke*, 2011, stav 42). Štaviše, imajući u vidu suštinske implikacije za adekvatno funkcionisanje i legitimnost pravosuđa u demokratskoj državi koja se rukovodi vladavinom prava, Sud je zaključio da proces imenovanja sudija nužno predstavlja inherentan element koncepta „uspostavljanja“ suda „na osnovu zakona“ (*Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, stav 227).

80. U skladu s tim, ako sud nije nadležan da okrivljenom sudi u skladu s važećim odredbama domaćeg prava, on nije „uspostavljen na osnovu zakona“ u smislu člana 6 stava 1 (*Richert protiv Poljske*, 2011, stav 41; *Jorgić protiv Nemačke*, 2007, stav 64).

81. Cilj izraza „uspostavljen na osnovu zakona“ u članu 6 „je da osigura da sudska organizacija u demokratskom društvu ne zavisi od odluke izvršne vlasti, već da bude uređena zakonom koji donosi parlament“ (*Richert protiv Poljske*, 2011, stav 42; *Coëme i drugi protiv Belgije*, 2000, stav 98). U zemljama u kojima su zakoni kodifikovani, organizacija sudskog sistema takođe ne može da bude prepuštena diskrecionoj odluci pravosudnih tela, iako to ne znači da sudovi nemaju određenu slobodu da tumače merodavno domaće zakonodavstvo (*ibid.*; *Gorgiladze protiv Gruzije*, 2009, stav 69).

82. U načelu, kad sud prekrši domaće zakonske odredbe o uspostavljanju i nadležnosti sudskih tela, dolazi do povrede člana 6 stava 1 (videti predmet *Tempel protiv Češke Republike*, 2020, gde su pitanja koja se tiču ustupanja nadležnosti suda bila ispitana iz perspektive opšte pravičnosti postupka). Sud je stoga nadležan da ispita jesu li se u tom pogledu poštovali nacionalni zakoni. Međutim, s obzirom na opšte načelo prema kojem u prvom redu sami nacionalni sudovi tumače odredbe domaćeg prava, Sud u načelu ne može da dovodi u pitanje njihovo tumačenje, osim ako ne dođe do očigledne povrede domaćeg prava (*Coëme i drugi protiv Belgije*, 2000, stav 98 *in fine*; *Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 114; *Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020,

stavovi 216 i 242). Stoga je zadatak Suda ograničen na ispitivanje da li je postojao razuman osnov da vlasti uspostave nadležnost (*Jorgić protiv Nemačke*, 2007, stav 65).

83. Sud je dalje objasnio da razmatranje u skladu sa zahtevom „sud uspostavljen na osnovu zakona” ne sme da izgubi iz vida opštu svrhu institucionalnih zahteva člana 6 stava 1 i mora sistematski da preispita da li je navodna nepravilnost u datom predmetu bila toliko ozbiljna da je mogla da ugrozi navedena osnovna načela i dovede u pitanje nezavisnost predmetnog suda. „Nezavisnost” se, u ovom kontekstu, odnosi na neophodnu ličnu i institucionalnu nezavisnost koja je potrebna za nepristrasno donošenje odluka, pa stoga predstavlja preduslov za nepristrasnost. Ona podrazumeva (i) stanje uma, koje označava nepopustljivost sudije pred spoljnim pritiscima u pogledu njegovog moralnog integriteta, i (ii) skup institucionalnih i operativnih aranžmana – koji uključuju postupak kojim se sudija može imenovati na način kojim se obezbeđuje njegova nezavisnost i primena kriterijuma za izbor na osnovu zasluga – što mora da pruži zaštitu od neprikladnih uticaja i/ili apsolutnog diskrecionog prava drugih državnih ovlašćenja, kako tokom inicijalne faze imenovanja sudije, tako i tokom vršenja njegovih ili njenih dužnosti (*Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, stav 234).

84. U ovom kontekstu, Sud je takođe napomenuo da zaključak da sud nije „sud uspostavljen na osnovu zakona” može da ima značajne posledice u pogledu načela pravne sigurnosti i nesmenjivosti sudija. Međutim, poštovanje ovih načela po svaku cenu, i po cenu primene zahteva da „sud mora da bude uspostavljen na osnovu zakona”, može u određenim okolnostima da nanese još veću štetu po vladavinu prava i poverenje javnosti u pravosuđe. Kao i u svim predmetima u kojima postoji sukob osnovnih načela Konvencije, u takvim slučajevima je neophodno uspostaviti ravnotežu kako bi se utvrdilo postojanje hitne potrebe – koja je materijalna i uverljiva po svojoj prirodi – a koja bi opravdala odstupanje od načela pravne sigurnosti i svojstva presuđene stvari, kao i načelo nesmenjivosti sudija, po potrebi, u posebnim okolnostima predmeta (*ibid.*, stav 240).

85. Što se tiče navodnih povreda zahteva u pogledu „suda uspostavljenog na osnovu zakona” u vezi sa postupkom imenovanja sudija, Sud je smislio sledeće kriterijume koji, ako se posmatraju kumulativno, predstavljaju osnovu kojom se vodi njegovo ocenjivanje (*ibid.*, stavovi 243–252):

– Na prvom mestu, u načelu mora da postoji očigledna povreda domaćeg prava u smislu da ono mora da pruža mogućnost objektivne i stvarne identifikacije. Međutim, odsustvo takve povrede ne isključuje mogućnost kršenja, imajući u vidu da postupak koji je naizgled u skladu sa pravilima može ipak da dovede do rezultata koji nisu u skladu sa gornjim predmetom i svrhom.

– Drugo, samo one povrede koje se odnose na osnovna pravila postupka imenovanja sudija (odnosno, povrede koje utiču na suštinu predmetnog prava) mogu da dovedu do kršenja: na primer, imenovanje na funkciju sudije lica koje ne ispunjava relevantne kriterijume kvalifikovanosti ili povrede koje mogu drugačije da naruše svrhu i dejstvo zahteva „ustanovljen na osnovu zakona”. Shodno tome, povrede koje su isključivo tehničke prirode ne dosežu relevantan prag.

– Treće, revizija pravnih posledica povrede domaćeg prava o imenovanjima na sudsku funkciju pred domaćim sudovima mora da se vrši na osnovu relevantnih standarda Konvencije. Naročito, neophodno je uspostaviti pravičnu i srazmernu ravnotežu kako bi se utvrdilo postojanje hitne potrebe, koja je materijalna i uverljiva po svojoj prirodi, a koja bi opravdala odstupanje od suprotstavljenih načela pravne sigurnosti i nesmenjivosti sudija, po potrebi, u posebnim okolnostima predmeta. Sa protokom vremena, očuvanje pravne sigurnosti dobija na težini u uspostavljanju ravnoteže.

86. U predmetu *Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, primenjujući navedeni test, Sud je utvrdio da je sama suština prava podnosioca predstavke na „sud uspostavljen na osnovu zakona” narušena usled učešća sudije u postupku čije imenovanje je ukaljano očiglednom i teškom povredom osnovnog domaćeg pravila koje je predviđeno da ograniči uticaj izvršne vlasti i ojača nezavisnost pravosuđa. Time su zadovoljeni prvi i drugi kriterijum. Što se tiče trećeg kriterijuma,

Vrhovni sud nije uspeo da sprovede ocenu u skladu sa Konvencijom i da postigne odgovarajuću ravnotežu između relevantnih suprotstavljenih načela, iako su sporne neregularnosti utvrđene čak i pre nego što su predmetne sudije stupile na funkciju. Vrhovni sud takođe nije odgovorio na veoma relevantne argumente podnosioca predstavke. Suzdržanost koju je prikazao Vrhovni sud pri razmatranju predmeta podnosioca predstavke narušila je značajnu ulogu koju pravosuđe igra u održavanju provera i ravnoteža koje su svojstvene podeli vlasti.

2. Primeri

87. Primeri u kojima je Sud utvrdio da predmetno telo nije bilo „sud uspostavljen na osnovu zakona“:

- kasacioni sud koji je sudio saokrivljenima koji nisu bili ministri za dela povezana s onima zbog kojih se sudilo ministrima, jer pravilo o povezanosti nije bilo utvrđeno zakonom (*Coëme i drugi protiv Belgije*, 2000, stavovi 107–108);
- sud koji je činilo dvoje sudija porotnika izabranih za članove sudskog veća u određenom predmetu u suprotnosti sa zakonskim zahtevom u pogledu nasumičnog odabira i gornjom vremenskom granicom vršenja te dužnosti od dve nedelje godišnje (*Posokhov protiv Rusije*, 2003, stav 43);
- sud sastavljen od sudija porotnika koji su nastavili da odlučuju o predmetima u skladu s utvrđenom tradicijom, iako je zakon o sudijama porotnicima ukinut, a novi zakon nije donet (*Pandjikidze i drugi protiv Gruzije*, 2009, stavovi 108–111);
- sud čiji sastav nije bio u skladu sa zakonom s obzirom na to da su dvojica sudija po osnovu zakona bila isključena iz suđenja u predmetu (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 115).

88. Sud je utvrdio da je sud „ustanovljen na osnovu zakona“ u sledećim predmetima:

- nemački sud koji je sudio osobi za dela genocida počinjena u Bosni i Hercegovini (*Jorgić protiv Nemačke*, 2007, stavovi 66–71);
- poseban sud ustanovljen radi suđenja zbog korupcije i organizovanog kriminala (*Fruni protiv Slovačke*, 2011, stav 140);
- predmet u kojem je sudija pojedinac upućen na rad sa višeg suda kako bi sudio u predmetu podnosioca predstavke [*Maciszewski i drugi protiv Poljske* (dec.), 2020];
- ponovno poveravanje predmeta specijalizovanom sudu izvršeno u skladu sa zakonom i bez nagoveštaja namere da se utiče na ishod predmeta (*Bahaettin Uzan protiv Turske*, 2020).

89. Za dodatne primere u kojima je Sud ispitivao zahtev koji se tiče „suda uspostavljenog na osnovu zakona“ – prema krivičnom i građanskopravnom aspektu člana 6 stava 1 – vidite *Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda* [GC], 2020, stav 217).

C. Nezavisnost i nepristrasnost

90. Pravo na pravično suđenje iz člana 6 stava 1 zahteva da predmet sasluša „nezavisan i nepristrasan sud“ ustanovljen na osnovu zakona. Postoji čvrsta veza između pojmova nezavisnosti i objektivne nepristrasnosti. Iz tog razloga Sud obično razmatra oba zahteva zajedno (*Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1997, stav 73).

Načela koja su primenjiva pri utvrđivanju da li se sud može smatrati „nezavisnim i nepristrasnim“ primenjuju se u jednakoj meri na profesionalne sudije, sudije porotnike i članove porote (*Holm protiv Švedske*, 1993, stav 30).

91. Međutim, jemstva nezavisnosti i nepristrasnosti na osnovu člana 6 stava 1 odnose se samo na telo koje je pozvano da donese odluku o optužbi za krivično delo protiv podnosioca predstavke i ne

odnose se na predstavnike tužilaštva koji su samo stranke u postupku (*Kontalexis protiv Grčke*, 2011, stav 57; *Haarde protiv Islanda*, 2017, stav 94; *Thiam protiv Francuske*, 2018, stav 71).

1. Nezavisni sud

a. Opšta načela

92. Član 6 stav 1 Konvencije zahteva nezavisnost od ostalih grana vlasti – odnosno, izvršne i zakonodavne – kao i od stranaka [*Ninn-Hansen protiv Danske* (dec.), 1999].

93. Iako pojam podele vlasti između političkih organa vlasti i pravosuđa dobija sve veći značaj u sudskoj praksi Suda, ni član 6, ni bilo koja druga odredba Konvencije ne nalažu državama da se povinuju bilo kakvim teorijskim ustavnim koncepcijama u vezi s dopustivim granicama interakcije organa vlasti. Pitanje je uvek da li su u određenom predmetu ispunjeni zahtevi Konvencije (*Henryk Urban i Ryszard Urban protiv Poljske*, 2010, stav 46).

b. Kriterijumi za ocenjivanje nezavisnosti

94. Ispunjavanje zahteva nezavisnosti naročito se ocenjuje na osnovu zakonskih kriterijuma (*Mustafa Tunç i Fecire Tunç protiv Turske* [GC], 2015, stav 221). Pri utvrđivanju može li se telo smatrati „nezavisnim”, Sud je u obzir uzimao sledeće kriterijume (*Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1997, stav 73):

- i. način imenovanja članova tog tela, i
- ii. dužina mandata članova tog tela;
- iii. postojanje jemstava protiv spoljnih pritisaka;
- iv. da li to telo ostavlja utisak nezavisnosti.

i. Način imenovanja članova tog tela

95. Ne može se smatrati da sama činjenica da sudije imenuje parlament dovodi u sumnju njihovu nezavisnost [*Filippini protiv San Marina* (dec.), 2003; *Ninn-Hansen protiv Danske* (dec.), 1999]

96. Slično tome, izvršna vlast može da imenuje sudije, pod uslovom da imenovani nisu pod uticajem ili pritiskom tokom vršenja svoje sudijske funkcije (*Henryk Urban i Ryszard Urban protiv Poljske*, 2010, stav 49; *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 79; *Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine* [GC], 2013, stav 49).

97. Iako dodela, odnosno poveravanje predmeta u rad određenom sudiji ili sudu spada u polje slobodne procene koju domaće vlasti imaju u takvim stvarima, Sud se mora uveriti da je to bilo u skladu sa članom 6 stav 1, a naročito s njegovim zahtevima nezavisnosti i nepristrasnosti (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 176).

ii. Dužina mandata članova tog tela

98. Nije propisano obavezno minimalno trajanje mandata. Nesmenjivost sudija tokom njihovog mandata uopšteno se mora smatrati posledicom njihove nezavisnosti. Međutim, činjenica da njihova nesmenjivost nije formalno priznata u zakonu sama po sebi ne podrazumeva nepostojanje nezavisnosti ako je priznata u praksi i ako postoje druga neophodna jemstva (*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 80).

99. Prisustvo međunarodnih sudija upućenih na rad u veću suda koji odlučuje o ratnim zločinima tokom obnovljivog dvogodišnjeg mandata smatra se razumljivim s obzirom na privremenu prirodu međunarodnog prisustva u zemlji i mehanizme međunarodne razmene stručnjaka (*Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine* [GC], 2013, stav 51).

iii. Jemstva koja štite od spoljnih pritisaka

100. Sudijska nezavisnost zahteva da nijedan sudija ne bude izložen nedozvoljenom uticaju, kako izvan pravosuđa, tako i unutar pravosuđa. Unutrašnja nezavisnost zahteva da sudija ne bude izložen uputstvima ili pritiscima drugih sudija ili lica koja imaju određene upravne odgovornosti na sudu, kao što su predsednik suda ili predsednik odeljenja suda. Nepostojanje dovoljnih zaštitnih mehanizama koji obezbeđuju nezavisnost sudija unutar pravosuđa i, naročito, u odnosu na hijerarhijski nadređene pripadnike sudske vlasti može navesti Sud na zaključak da je objektivno opravdana sumnja podnosioca predstavke u pogledu nezavisnosti i nepristrasnosti suda (*Parlov-Tkalčić protiv Hrvatske*, 2009, stav 86; *Daktaras protiv Litvanije*, 2000, stav 36; *Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 184).

iv. Utisak nezavisnosti

101. Utisak nezavisnosti takođe može biti važan kada se utvrđuje da li se neki sud može smatrati nezavisnim, onako kako to nalaže član 6 stav 1. U pitanju je poverenje koje sudovi u demokratskom društvu moraju da ulivaju javnosti i pre svega, što se tiče kaznenog postupka, optuženima (*Şahiner protiv Turske*, 2001, stav 44).

102. Pri odlučivanju da li postoji opravdan razlog za bojazan da određeni sud nije nezavisan ili nepristrasan, tačka gledišta optuženog je važna, ali ne i presudna. Ono što jeste presudno je pitanje da li se njegove sumnje mogu smatrati objektivno opravdanim (*Incal protiv Turske*, 1998, stav 71). Nema problema u pogledu nezavisnosti kad Sud smatra da „objektivni posmatrač” ne bi imao razloga za takvu zabrinutost u okolnostima tog predmeta [*Clarke protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2005].

103. Kad su članovi suda osobe koje su u podređenom položaju u pogledu dužnosti i organizacije službe u odnosu na jednu od stranaka, optuženi može da ima opravdanu sumnju u nezavisnost tih osoba (*Şahiner protiv Turske*, 2001, stav 45).

104. U predmetu *Thiam protiv Francuske*, 2018, stav 75–85, Sud nije smatrao da je bio opravdan strah podnosioca predstavke od nedostatka nezavisnosti i nepristrasnosti suda koji je bio pozvan da ispita optužbu za krivično delo protiv njega za delo počinjeno na štetu predsednika republike, koji se pridružio postupku u svojstvu oštećene strane, zbog same činjenice da je predsednik učestvovao u imenovanju i unapređivanju sudija. Sud je napomenuo da je nezavisnost mandata sudija ustavno zagarantovana i štiti ih od mogućih napada na njihovu nezavisnost. Štaviše, sudije nisu podređene Ministarstvu pravde i nisu izložene nikakvim pritiscima ili instrukcijama pri obavljanju svojih sudskih funkcija, uključujući i uputstva predsednika. Osim toga, Sud je uzeo u obzir činjenicu da su odluke koje utiču na imenovanje članova pravosuđa i njihovo napredovanje u karijeri, premeštaj i unapređenja donete nakon intervencije Visokog sudskog veća (*Conseil supérieur de la magistrature*) i nakon akuzatornog postupka. Štaviše, imenovanje sudija nije bilo pitanje diskrecione ocene i bilo je pod nadzorom Državnog veća. Sud je takođe napomenuo da podnosilac predstavke nije dostavio konkretne dokaze koji bi pokazali da je objektivno mogao imati bojazan da su sudije u njegovom predmetu bile pod uticajem predsednika. Konkretno, predmet nije bio povezan s predsednikovim političkim funkcijama, a on nije ni pokrenuo postupak ni pružio dokaze za utvrđivanje krivice podnosioca zahteva; domaći sudovi propisno su ispitali sve tvrdnje podnosioca predstavke; a naknadne ustavne izmene isključile su učešće predsednika u imenovanju sudija na njihove funkcije.

2. Nepristrasni sud

105. Član 6 stav 1 Konvencije zahteva da „sud” koji je obuhvaćen oblašću primene Konvencije bude nepristrasan. Nepristrasnost normalno podrazumeva da ne postoje predrasude ili pristrasnost, a da li postoje ili ne postoje može se testirati na različite načine (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 118; *Micallef protiv Malte* [GC], 2009, stav 93).

a. Kriterijumi za ocenu nepristrasnosti

106. Sud je razlikovao:

- i. *subjektivan pristup*, odnosno nastojanje da se utvrdi lično uverenje ili interes određenog sudije u određenom predmetu;
- ii. *objektivan pristup*, odnosno utvrđivanje da li su data dovoljna jamstva za isključenje svake opravdane sumnje u tom pogledu (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 118; *Piersack protiv Belgije*, 1982, stav 30; *Grievess protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2003, stav 69; *Morice protiv Francuske* [GC], 2015, stav 73).

107. Međutim, ne postoji čvrsto razgraničenje između ta dva pojma jer ponašanje sudije može da dovede ne samo do objektivnih bojazni u pogledu nepristrasnosti sa stanovišta spoljnog posmatrača (objektivni test), već može da otvori i pitanje njegovog ili njenog ličnog uverenja (subjektivni test). Iz tog razloga, pitanje da li u predmetu treba primeniti prvi ili drugi test ili oba zavisi od konkretnih činjenica spornog ponašanja (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stavovi 119 i 121).

i. Subjektivni pristup

108. U primeni subjektivnog testa nepristrasnosti, Sud je dosledno smatrao da se mora pretpostaviti lična nepristrasnost sudije dok se ne dokaže suprotno (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 119; *Hauschildt protiv Danske*, 1989, stav 47).

109. Što se tiče zahtevane vrste dokaza, Sud je, na primer, nastojao da ustanovi da li je sudija pokazao neprijateljstvo ili nenaklonost ili je uredio da mu se predmet dodeli u rad iz ličnih razloga (*De Cubber protiv Belgije*, 1984, stav 25). Međutim, sama činjenica da je sudija doneo procesne odluke koje su nepovoljne za odbranu ne ukazuje na odsustvo nepristrasnosti [*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije (br. 2)*, 2020, stav 430].

110. Iako u nekim predmetima može biti teško pribaviti dokaze kojima bi se oborila pretpostavka subjektivne nepristrasnosti sudije, zahtev objektivne nepristrasnosti pruža dodatno važno jamstvo. Sud je zaista priznao da je teško ustanoviti povredu člana 6 na osnovu subjektivne pristrasnosti, pa se stoga u velikoj većini predmeta usredsredio na objektivni test nepristrasnosti (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 119; *Morice protiv Francuske* [GC], 2015, stav 75).

ii. Objektivni pristup

111. Prema objektivnom testu nepristrasnosti, kada se primenjuje na telo koje zaseda u svojstvu suda, mora se ustanoviti da li, sasvim odvojeno od ličnog ponašanja bilo kog od članova tog tela, postoje proverljive činjenice koje mogu da izazovu sumnju u pogledu njegove nepristrasnosti (*Castillo Algar protiv Španije*, 1998, stav 45).

112. Pri odlučivanju da li u konkretnom predmetu postoji legitiman razlog za bojazan da to telo nije nepristrasno, tačka gledišta osoba koje tvrde da nije nepristrasno je važna, ali ne i presudna. Ono što jeste presudno je pitanje može li se bojazan smatrati objektivno opravdanom (*Ferrantelli i Santangelo protiv Italije*, 1996, stav 58; *Padovani protiv Italije*, 1993, stav 27).

113. Objektivni test nepristrasnosti se uglavnom odnosi na hijerarhijske ili druge veze između sudija i drugih osoba koje učestvuju u postupku koje objektivno opravdavaju bojazan u pogledu nepristrasnosti suda, pa stoga ne ispunjavaju standarde Konvencije na osnovu objektivnog testa (*Micallef protiv Malte* [GC], 2009, stav 97). Stoga se u svakom pojedinačnom predmetu mora odlučiti da li je predmetni odnos takve prirode i stepena da ukazuje na nepostojanje nepristrasnosti suda (*Pullar protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996, stav 38).

114. U tom pogledu, čak i prividi mogu biti od izvesnog značaja. Tu je u pitanju poverenje javnosti, ali i optuženog, koje sudovi moraju uživati u demokratskom društvu. Iz tog razloga se svaki sudija za kojeg postoji opravdani razlog za bojazan da nije nepristrasan mora izuzeti (*Castillo Algar protiv*

Španije, 1998, stav 45; *Morice protiv Francuske* [GC], 2015, stav 78; *Škrlić protiv Hrvatske*, 2019, stav 43). Naročito, na pojedinačnom sudiji je odgovornost da utvrdi sve prepreke njegovom ili njenom učešću u postupku i da li treba da se povuče ili, kada je sudija suočen sa situacijom u kojoj bi se moglo tvrditi da treba da bude izuzet, iako nije nedvosmisleno isključen zakonom, da obavesti stranke o tome kako bi mogle da ospore učešće predmetnog sudije (*Sigríður Elín Sigfúsdóttir protiv Islanda*, 2020, stav 35).

115. U obzir treba uzeti i pitanja koja se tiču unutrašnje organizacije [*Piersack protiv Belgije*, 1982, stav 30 (d)]. Postojanje nacionalnog postupka za obezbeđivanje nepristrasnosti, i to pravila koja uređuju izuzeće sudija, predstavlja merodavan faktor. Ta pravila svedoče o nastojanju domaćeg zakonodavstva da se otkloni svaka osnovana sumnja u pogledu nepristrasnosti određenog sudije ili suda i u tom smislu predstavljaju pokušaj da se obezbedi nepristrasnost tako što će se otkloniti uzroci takvih bojazni. Uz obezbeđivanje nepostojanja stvarne pristrasnosti, usmerena su i na otklanjanje svega onoga što bi moglo izgledati kao pristrasnost, te tako služe za promovisanje poverenja koje sudovi moraju ulivati javnosti u demokratskom društvu (videti predmete *Micallef protiv Malte* [GC], 2009, stav 99; *Mežnarić protiv Hrvatske*, 2005, stav 27; *Harabin protiv Slovačke*, 2012, stav 132).

116. Sud će takva pravila koja obezbeđuju nepristrasnost uzeti u obzir pri donošenju sopstvene ocene o tome da li je „sud“ bio nepristrasan i, posebno, da li se strahovi podnosioca predstavke mogu smatrati objektivno opravdanim [*Pfeifer i Plankl protiv Austrije*, 1992, stav 6; *Oberschlick protiv Austrije (br. 1)*, 1991, stav 50; *Pescador Valero protiv Španije*, 2003, stavovi 24–29]. Stoga, od podnosioca predstavke se očekuje da koriste ona pravila koja postoje u relevantnom domaćem pravu (*Zahirović protiv Hrvatske*, 2013, stavovi 31–37).

117. Što se tiče postupka u kojem se odlučuje o zahtevu za isključenje zbog pristrasnosti, Sud razmatra prirodu osnova na kojem se zasniva zahtev za isključenje zbog pristrasnosti. Ukoliko podnosilac predstavke zasniva svoj zahtev za isključenje zbog pristrasnosti na opštim i apstraktnim osnovama, bez upućivanja na određene i/ili materijalne činjenice koje bi pobudile razumnu sumnju u pogledu nepristrasnosti sudije, takav zahtev za isključenje bi se mogao klasifikovati kao uznemiravanje. U takvim okolnostima, činjenica da je sudija protiv kog je podnet zahtev za isključenje po takvom osnovu odlučivao o predmetnom zahtevu podnosioca predstavke ne budi legitimnu sumnju u njegovu nepristrasnost. Štaviše, takođe je potrebno uzeti u obzir i druge elemente, naročito da li je osnov za odbacivanje zahteva za isključenje podnosioca predstavke zbog pristrasnosti bio adekvatan i da li je procesna greška ispravljena pred višim sudom (*Pastörs protiv Nemačke*, 2019, stavovi 57 i 62–63; *Mikhail Mironov protiv Rusije*, 2020, stav 36).

118. Sud je naročito utvrdio da učešće sudija u donošenju odluke o zahtevu za isključenje nekog od njihovih kolega može da utiče na nepristrasnost svakog od članova obuhvaćenih zahtevom ukoliko su slični zahtevi usmereni protiv njih. Međutim, Sud je smatrao da takva procedura ne utiče na nepristrasnost predmetnih sudija u posebnim okolnostima slučaja u kojima je podnosilac predstavke zasnivao svoje zahteve za isključenje zbog pristrasnosti na opštim i apstraktnim, skoro identičnim osnovama, bez navođenja određenih, materijalnih činjenica koje bi mogle da otkriju lični animozitet ili neprijateljstvo prema podnosiocu predstavke. Sud je u tom kontekstu napomenuo da bi isključenje svih spornih sudija iz procesa donošenja odluka o zahtevima za isključenje paralisalo celokupan pravosudni sistem (*A. K. protiv Lihtenštajna*, 2015, stav 68; videti predmet *Kolesnikova protiv Rusije*, 2021, stav 55, u kojem nije postojao rizik od paralisanja sistema).

119. S druge strane, propust nacionalnih sudova da ispitaju prigovor zbog nedostatka nepristrasnosti koji se ne čini na prvi pogled očigledno neosnovanim može dovesti do povrede člana 6 stava 1 Konvencije, uzimajući u obzir poverenje koje sudovi moraju da ulivaju kod osoba u svojoj nadležnosti (*Remli protiv Francuske*, 1996, stav 48). Stoga, na primer, u predmetu *Danilov protiv Rusije*, 2020, stavovi 97–102, Sud je utvrdio povredu člana 6 u tome što domaći sudovi nisu uspeli da preduzmu dovoljne korake kako bi proverili da li je prvostepeni sud kvalifikovan kao nepristrasan sud

u odnosu na pritužbu podnosioca predstavke u pogledu odsustva nepristrasnosti sudija sa bezbednosnim odobrenjem, koje izdaje i kontroliše relevantna bezbednosna agencija koja je pokrenula krivični postupak protiv podnosioca predstavke.

120. Štaviše, postoji mogućnost da bi viši ili najviši sud mogao, u određenim okolnostima, da ispravi nedostatke u prvostepenom postupku. Međutim, kad viši sud odbije da ukine odluku nižeg suda koji nije nepristrasan i da potvrdi osuđujuću presudu i kaznu, ne može se reći da je ispravio predmetni propust (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 134; *De Cubber protiv Belgije*, 1984, stav 33; *Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1997, stavovi 78–79).

121. Konačno, Sud smatra da, kad se otvori pitanje nepristrasnosti suda u pogledu učešća sudije u postupku, činjenica da je taj sudija bio deo proširenog veća nije presudna za pitanje objektivne nepristrasnosti na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije. S obzirom na tajnost većanja, možda će biti nemoguće utvrditi stvarni uticaj nekog sudije na donošenje odluka, a nepristrasnost suda može biti podložna stvarnoj sumnji (*Morice protiv Francuske* [GC], 2015, stav 89; *Otegi Mondragon i drugi protiv Španije*, 2018, stav 67; *Škrlić protiv Hrvatske*, 2019, stav 46; *Sigríður Elín Sigfúsdóttir protiv Islanda*, 2020, stav 57; *Karrar protiv Belgije*, 2021, stav 36, u vezi sa sudijom koji je predsedavao porotničkom sudu).

b. Situacije u kojima se može otvoriti pitanje nepostojanja sudijske nepristrasnosti

122. Postoje dve moguće situacije u kojima se može otvoriti pitanje da li je sudija zaista nepristrasan (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stav 121):

- i. prva je *funkcionalne prirode* i odnosi se, na primer, na situaciju kad ista osoba izvršava različite funkcije unutar sudskog postupka ili na hijerarhijske ili druge veze s drugom osobom koja učestvuje u postupku;
- ii. druga je ličnog karaktera i proizilazi iz *ponašanja sudija* u određenom predmetu.

123. Osim toga, mogući su slučajevi strukturnog nedostatka nepristrasnosti određenog suda u celini. To je bio slučaj u predmetu *Boyan Gospodinov protiv Bugarske*, 2018, (stavovi 54–60), u kojem je krivični sud koji je sudio podnosiocu predstavke u krivičnom postupku istovremeno bio okrivljeni u zasebnom parničnom postupku za naknadu štete koji je pokrenuo podnosilac predstavke.

i. Situacije funkcionalne prirode

α. Obavljanje različitih sudijskih funkcija

124. Ne može se smatrati da činjenica da je sudija krivičnog suda donosio odluke u predmetu u prethodnom postupku, uključujući odluke vezane za pritvor, sama po sebi opravdava strah da nije nepristrasan; ono što je važno su opseg i priroda tih odluka (*Fey protiv Austrije*, 1993, stav 30; *Sainte-Marie protiv Francuske*, 1992, stav 32; *Nortier protiv Holandije*, 1993, stav 33). Kada odluke o produženju pritvora zahtevaju „vrlo visok stepen jasnoće” u pogledu krivice, Sud je utvrdio da može da izgleda da je nepristrasnost predmetnih sudova podložna sumnji i da se bojazan podnosioca predstavke u tom pogledu može smatrati objektivno opravdanom (*Hauschildt protiv Danske*, 1989, stavovi 49–52). U svakom predmetu relevantno je pitanje u kojoj je meri sudija ocenio okolnosti predmeta i odgovornost podnosioca predstavke kada mu je odredio pritvor (*Jasiński protiv Poljske*, 2005, stavovi 54–58, u kojem Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 Konvencije, i *Romenskiy protiv Rusije*, 2013, stavovi 28–30, u kojem je Sud utvrdio povredu člana 6 stava 1 Konvencije).

125. Kad se otvori pitanje pristrasnosti u vezi s prethodnim učešćem sudije u postupku, prolazak vremena od skoro dve godine od prethodnog učešća u istom postupku nije sam po sebi dovoljna mera zaštite od pristrasnosti (*Dāvidsons i Savins protiv Letonije*, 2016, stav 57).

126. To što je sudija nekad bio zaposlen u državnom tužilaštvu nije razlog za bojazan da nije nepristrasan; (*Paunović protiv Srbije*, 2019, stavovi 38–43). Ipak, ako pojedinac, nakon što je u tom

odeljenju vršio funkciju koja je po prirodi takva da je u sklopu svojih dužnosti možda morao da radi na istoj stvari, nakon toga zaseda u istom predmetu u funkciji sudije, javnost ima pravo na bojazan da on ne nudi dovoljna jemstva nepristrasnosti [*Piersack protiv Belgije*, 1982, stav 30 (b) i (d)].

127. Kad je ista osoba u istom predmetu uzastopno obavljala dužnosti istražnog sudije i sudije prvostepenog suda, to je takođe navelo Sud da zaključi da se nepristrasnost prvostepenog suda podnosiocu predstavke može činiti podložnom sumnji (*De Cubber protiv Belgije*, 1984, stavovi 27–30).

128. Međutim, kad je učešće sudije prvostepenog suda u istrazi bilo vremenski ograničeno i sastojalo se od ispitivanja dvojice svedoka i nije uključivalo nikakvo ocenjivanje dokaza niti je zahtevalo donošenje zaključka, Sud je utvrdio da se bojazan podnosioca predstavke da nadležni nacionalni sud nije nepristrasan ne može smatrati objektivno opravdanom (*Bulut protiv Austrije*, 1996, stavovi 33–34). Prema tome, uvek je potrebna ocena pojedinačnih okolnosti svakog predmeta kako bi se utvrdilo u kojoj meri je istražni sudija postupao u predmetu (*Borg protiv Malte*, 2016, stav 89).

129. Nepostojanje tužioca tokom krivičnog postupka, zbog čega sudija može biti stavljen u položaj organa krivičnog gonjenja dok sprovodi ispitivanje i izvodi dokaze protiv podnosioca predstavke, otvara još jedno pitanje u pogledu nepristrasnosti. S tim u vezi, Sud je objasnio da je sudija krajnji čuvar postupka i da je obično zadatak javnog organa u slučaju gonjenja po službenoj dužnosti da iznese i potkrepi krivičnu optužbu u cilju iznošenja akuzatornog argumenta drugoj strani. Stoga, mešanje te dve uloge u postupku potencijalno predstavlja kršenje zahteva nepristrasnosti na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije (*Karelin protiv Rusije*, 2016, stavovi 51–85).

130. Slično tome, Sud je razmatrao pitanje usklađenosti sa načelom nepristrasnosti u predmetima koji su se ticali navodnog nepoštovanja suda od strane podnosioca predstavke, gde je isti sudija doneo odluku o gonjenju, sudio u predmetu koji se ticao ponašanja podnosioca predstavke, utvrdio njegovu krivicu i izrekao kaznu. Sud je naglasio da bi, u takvoj situaciji, mešanje uloga podnosioca žalbe, svedoka, tužioca i sudije očigledno dovelo do objektivno opravdane bojazni u pogledu usaglašenosti postupka sa uobičajenim načelom da niko ne treba da presuđuje u predmetu koji je lično pokrenuo i, shodno tome, u pogledu nepristrasnosti suda (*Kyprianou protiv Kipra* [GC], 2005, stavovi 126–128; *Słomka protiv Poljske*, 2018, stavovi 44–51; *Deli protiv Republike Moldavije*, 2019, stav 43).

131. Pitanje nepostojanja sudske nepristrasnosti ne otvara se nakon što je sudija već doneo isključivo formalne i procesne odluke u drugim fazama postupka; (*George-Lavinu Ghiurău protiv Rumunije*, 2020, stav 67). Međutim, problemi s nepristrasnošću mogu nastati ako je u drugim fazama postupka sudija već izrazio mišljenje o krivici optuženog (*Gómez de Liaño y Botella protiv Španije*, 2008, stavovi 67–72).

132. Sama činjenica da je sudija već odlučivao o sličnim, ali nepovezanim optužbama za krivično delo ili da je već sudio saoptuženom u zasebnom krivičnom postupku nije sama po sebi dovoljna da izazove sumnju u nepristrasnost tog sudije u naknadnom predmetu [*Kriegisch protiv Nemačke* (dec.), 2010; *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stav 544]. Druga stvar je, međutim, ako ranije presude sadrže zaključke koji zapravo prejudiciraju pitanje krivice optuženog u naknadnom postupku (*Poppe protiv Holandije*, 2009, stav 26; *Schwarzenberger protiv Nemačke*, 2006, stav 42; *Ferrantelli i Santangelo protiv Italije*, 1996, stav 59). Iz ove perspektive, pitanje nepristrasnosti suda u smislu člana 6 stava 1 Konvencije može da se posmatra u svetlu prava na pretpostavku nevinosti prema članu 6 stavu 2 (*Mucha protiv Slovačke*, 2021, stavovi 48 i 66).

133. Na primer, u predmetu *Meng protiv Nemačke*, 2021, stavovi 53–65, Sud je zaključio da postoji povreda člana 6 stava 1 u vezi sa objektivno opravdanom bojazni u pogledu nepristrasnosti suda koji sudi podnositeljki predstavke za ubistvo, a kojim sudom predsedava sudija koji je prethodno učestvovao u zasebnom postupku koji se ticao samo saoptuženog, a u kojem postupku su doneti

detaljni zaključci o utvrđivanju činjenica i pravnim kvalifikacijama kojima se prejudicira krivica podnositeljke predstavke.

134. Štaviše, može se otvoriti pitanje iz perspektive opšte pravičnosti ukoliko je prvostepeni sud došao do određenih zaključaka oslanjajući se na dokaze koji su ispitani u drugom postupku u kojem podnositelj predstavke nije učestvovao [*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije (br. 2)*, 2020, stav 522].

135. Kada je predsjedavajući sudija suda prethodno proglašen pristrasnim protiv podnosioca predstavke u prethodnom krivičnom postupku koji se odnosio na slične optužbe, može se javiti objektivna i opravdana bojazan od nedostatka nepristrasnosti i u odnosu na podnosioca, i u odnosu na njegovog saoptuženog (*Otegi Mondragon i drugi protiv Španije*, 2018, stavovi 58–69; uporediti sa predmetom *Alexandru Marian Iancu protiv Rumunije*, 2020, stav 72).

136. Obaveza nepristrasnosti ne može se tumačiti tako da nameće obavezu višem sudu koji ukida upravnu ili sudsku odluku da predmet vrati drugom nadležnom telu ili grani tog tela u drugačijem sastavu [*Marguš protiv Hrvatske* [GC], 2014, stavovi 85–89); *Thomann protiv Švajcarske*, 1996, stav 33; *Stow i Gai protiv Portugalije* (dec.), 2005]. Drugim rečima, sama činjenica da je isti sudija dva puta vršio istu funkciju u istom skupu krivičnih postupaka nije dovoljna da dokaže objektivno odsustvo nepristrasnosti (*Teslya protiv Ukrajine*, 2020). Međutim, ako je relevantnim domaćim pravom predviđena obaveza višeg suda da ukine odluku suda i da vrati predmet drugim sudijama, javlja se pitanje da li je sud ustanovljen na osnovu zakona (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 115).

137. Činjenica da je podnosiocu predstavke sudila sudija koja je i sama izrazila sumnju u svoju nepristrasnost u predmetu može da otvori pitanje iz perspektive utiska pravičnog suđenja (*Rudnichenko protiv Ukrajine*, 2013, stav 118; *Paixão Moreira Sá Fernandes protiv Portugalije*, 2020, stavovi 90–94; *George-Lavinia Ghiurău protiv Rumunije*, 2020, stav 65). Međutim, to neće biti dovoljno za utvrđivanje povrede člana 6 stava 1 Konvencije. U svakom predmetu, bojazan podnosioca predstavke u pogledu nepristrasnosti sudije mora biti objektivno opravdana (*Dragojević protiv Hrvatske*, 2015, stavovi 116–123; *Alexandru Marian Iancu protiv Rumunije*, 2020, stav 69).

β. Hijerarhijske ili druge veze s drugim učesnikom u postupku

• Hijerarhijske veze

138. Odlučivanje vojnih sudova o krivičnim optužbama protiv vojnih lica u načelu nije nespojivo s odredbama člana 6 (*Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2003, stav 110). Međutim, kad su svi članovi vojnog suda nižeg čina u odnosu na sazivaoca i deo su njegovog komandnog lanca, sumnje podnosioca predstavke u pogledu nezavisnosti i nepristrasnosti suda mogu da budu objektivno opravdane (*Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1997, stav 76; *Miller i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2004, stavovi 30–31). Slično tome, kada je u sastavu vojnog suda vojno lice u vojnoj službi podložno vojnoj disciplini, a koje imenuje osoba koja mu je hijerarhijski nadređena i koje ne uživa iste ustavne zaštitne mere koje uživaju sudije, ne može se smatrati da je takav sud nezavisan i nepristrasan u smislu člana 6 Konvencije (*Gürkan protiv Turske*, 2012, stavovi 13–20).

139. Kad civilima sudi sud u čijem sastavu su i pripadnici oružanih snaga, to može da izazove opravdani strah da bi sud mogao da dozvoli da na njega neopravdano utiču pristrasna razmatranja (*Incal protiv Turske*, 1998, stav 72; *Ibrahim Ülger protiv Turske*, 2004, stav 26). Čak i kad je vojni sudija učestvovao samo u donošenju procesne odluke u postupku protiv civila koja je ostala na snazi, čitav postupak je lišen utiska da ga je vodio nezavisan i nepristrasan sud (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 115).

140. Situacije u kojima je vojni sud nadležan da sudi civilu za dela protiv oružanih snaga mogu da dovedu do razumne sumnje u objektivnu nepristrasnost tog suda. Pravosudni sistem u kojem je vojni sud ovlašćen da sudi osobi koja nije pripadnik oružanih snaga može lako da izgleda kao da poništava distancu koja bi trebalo da postoji između suda i stranaka u krivičnom postupku, čak i ako postoje dovoljne mere zaštite koje garantuju nezavisnost tog suda (*Ergin protiv Turske (br. 6)*, 2006, stav 49).

141. Odlučivanje o optužbi za krivična dela protiv civila na vojnim sudovima može se smatrati usaglašenim sa članom 6 samo u izuzetnim okolnostima (*Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2006, stav 44; videti takođe predmet *Mustafa protiv Bugarske*, 2019, stavovi 28–37).

- *Ostale veze*

142. Utvrđeno je da postoje objektivno opravdane sumnje u pogledu nepristrasnosti predsedavajuće sudije prvostepenog suda kad je njen suprug bio na čelu grupe istražitelja koji su radili na predmetu podnosioca predstavke (*Dorozhko i Pozharskiy protiv Estonije*, 2008, stavovi 56–58). Slično tome, problem objektivne nepristrasnosti javio se u situaciji kada je sin sudije prvostepenog suda bio član istražnog tima koji se bavio slučajem podnosioca predstavke (*Jhangiryan protiv Jermenije*, 2020, stavovi 97–103).

143. Porodične veze između sudija koje odlučuju o slučaju na različitim nivoima nadležnosti mogu dati povoda za sumnju u nepristrasnost sudija. Međutim, u predmetu *Pastörs protiv Nemačke*, 2019, stavovi 58–70, gde je dvoje sudija koji su odlučivali o predmetu podnosioca predstavke na prvostepenom i trećestepenom nivou nadležnosti bilo u braku, Sud je utvrdio da nema povrede člana 6 stava 1 Konvencije po osnovu toga što je pritužba podnosioca predstavke u kojoj se ukazuje na navodnu pristrasnost podneta na naknadnu kontrolu sudskom organu sa dovoljnom nadležnošću koji je nudio jemstva iz člana 6 Konvencije. Sud je takođe napomenuo da podnosilac predstavke nije izneo nikakve konkretne argumente zašto bi profesionalni sudija – koji je u braku sa drugim profesionalnim sudijom – trebalo da bude pristrasan prilikom odlučivanja o istom predmetu na drugom nivou nadležnosti na kojem se, štaviše, nije vršila direktna revizija odluke supružnika.

144. Osim toga, porodična povezanost s jednom od stranaka mogla bi da dovede do bojazni u pogledu nepristrasnosti sudije. Sud je presudio da takve bojazni ipak moraju biti objektivno opravdane. Pitanje jesu li objektivno opravdane u velikoj meri bi zavisilo od okolnosti konkretnog predmeta, a u tom pogledu se u obzir uzimaju brojni faktori. Oni, *inter alia*, uključuju pitanje da li je sudijin rođak uključen u dotični predmet, kakav je položaj sudijinog rođaka u advokatskoj kancelariji, veličinu kancelarije, njenu unutrašnju organizacionu strukturu, finansijski značaj predmeta za advokatsku kancelariju i svaki mogući finansijski interes ili potencijalnu korist (i razmere te koristi) za rođaka sudije (*Nicholas protiv Kipra*, 2018, stav 62, u pogledu građanskopravnog aspekta). U malim nadležnostima, u kojima se često može otvoriti pitanje porodične povezanosti, tu situaciju treba otkriti na početku postupka i izvršiti procenu, uzimajući u obzir različite relevantne faktore kako bi se utvrdilo da li je izuzeće zapravo potrebno u tom predmetu (*ibid.*, stav 64).

145. Činjenica da je član suda imao neka lična saznanja o jednom od svedoka u predmetu ne znači nužno da će on biti pristrasan u odnosu na svedočenje te osobe. U svakom pojedinačnom predmetu mora se odlučiti da li je predmetna bliskost takve prirode i stepena da ukazuje na nedostatak nepristrasnosti suda (*Pullar protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996, stav 38, u kojem je član porote bio zaposlen kod jednog od dvaju ključnih svedoka tužilaštva; *Hanif i Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2011, stav 141, u kojem je član porote bio policijski službenik, i uporediti sa predmetom *Peter Armstrong protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014, stavovi 39–45).

146. Utvrđeno je da je suđenje podnosiocu predstavke zbog krivičnog dela na sudu na kojem je majka žrtve radila kao sudija u suprotnosti sa zahtevom nepristrasnosti na osnovu člana 6 stava 1 (*Mitrov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2016, stavovi 49–56).

ii. Situacije lične prirode

147. Od sudskih vlasti se traži najveća moguća diskrecija u pogledu predmeta u kojima postupaju, kako bi se zadržala slika o njima kao nepristrasnim sudijama. Ta diskrecija treba da ih odvraća od korišćenja medija, čak i kad su provocirani. Tu dužnost nameću viši zahtevi pravde i uzvišena priroda sudijske dužnosti (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 118; *Buscemi protiv Italije*, 1999, stav 67).

148. Stoga, kad je predsednik suda javno koristio izraze koji podrazumevaju da je već formirao nepovoljno mišljenje o predmetu podnosioca predstavke pre predsedavanja sudu koji je morao da odluči o predmetu, njegove izjave su objektivno opravdale bojazan optuženog o njegovoj pristrasnosti (*ibid.*, stav 68; videti takođe predmet *Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 119, u kojem je sudija javno kritikovao odbranu i javno izrazio iznenađenje što je optuženi izjavio da nije kriv).

149. Povreda člana 6 nije utvrđena u odnosu na izjave koje su medijima dali neki od članova nacionalne pravne službe i u odnosu na članak koji je objavilo Nacionalno udruženje sudija i državnih tužilaca u kojem su kritikovane politička klima u kojoj se odvijalo suđenje, zakonodavne reforme koje je predložila Vlada i strategija odbrane, ali bez izjava o krivici podnosioca predstavke. Štaviše, sud koji je sudio u predmetu podnosioca predstavke bio je u potpunosti sastavljen od profesionalnih sudija kojima su njihovo iskustvo i obuka omogućili da se uzdignu iznad spoljnih uticaja [*Previti protiv Italije* (dec.), 2009, stav 253].

150. Sud takođe nije utvrdio nedostatak nepristrasnosti u predmetu u kojem je član porote, nakon izricanja kazne, komentarisao predmet u intervjuu u novinama [*Bodet protiv Belgije* (dec.), 2017, stavovi 24–38; *Haarde protiv Islanda*, 2017, stav 105]. Nasuprot tome, u predmetu *Kristiansen protiv Norveške*, 2015 (stavovi 56–61) činjenica da je član porote bila osoba koja je poznavala žrtvu i koja je komentarisala njen karakter u okolnostima koje bi se mogle protumačiti kao komentar ili reakcija na njen iskaz dovela je do povrede načela nepristrasnosti na osnovu člana 6 stava 1. Sud je takođe utvrdio povredu člana 6 stava 1 u predmetu *Tikhonov i Khasis protiv Rusije*, 2021, stavovi 44–53, koji se ticao odbijanja domaćih sudova da adekvatno procene situaciju i raspuste članove porote koji su na internetu čitali članke o suđenju i razgovarali o suđenju sa licem koje nije učestvovalo u razmatranju predmeta.

151. Javno izražena podrška sudiji koja je pokrenula krivični predmet protiv podnosioca predstavke od strane sudije koji je zasedao u veću kasacionog suda u tom predmetu predstavljala je povredu člana 6 stava 1 Konvencije (*Morice protiv Francuske* [GC], 2015, stavovi 79–92).

152. Činjenica da je sudija ranije bio član političke stranke nije dovoljna da bi izazvala sumnju u nepristrasnost tog sudije, posebno kada nema naznaka da je članstvo sudije u političkoj stranci imalo veze ili bilo povezano sa suštinom predmeta [*Otegi Mondragon i drugi protiv Španije* (dec.), 2015, stavovi 25–29].

V. Opšta jemstva: procesni zahtevi

A. Pravičnost

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu ... raspravu ... pred sudom ...”

Ključne reči HUDOC

Pravično suđenje (6-1); Akuzatorni postupak (6-1); Ravnopravnost stranaka (6-1); Pravna pomoć (6-1)

1. Delotvorno učešće u postupku

153. Član 6, kada se tumači u celini, garantuje pravo optuženog na delotvorno učešće u krivičnom postupku (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 91). To uopšteno uključuje, *inter alia*, ne samo njegovo pravo da bude prisutan, već i da sluša i prati postupak. Ta prava se podrazumevaju u samom pojmu akuzatornog postupka, a mogu proizaći i iz jemstava sadržanih u tačkama (c), (d) i (e) stava 3 člana 6 (*Stanford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1994, stav 26). Prema tome, loša akustika u sudnici i poteškoće sa sluhom mogu da otvore pitanje na osnovu člana 6 (stav 29).

154. Sud je takođe presudio da delotvorno učešće optuženog u krivičnom postupku protiv njega mora jednako da uključuje i pravo na hvatanje beleški radi lakšeg vođenja odbrane [*Pullicino protiv Malte* (dec.), 2000; *Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 214]. To važi bez obzira na to da li optuženog zastupa branilac ili ne. Štaviše, odbrani interesa optuženog najviše može da doprinese doprinos koji optuženi daje vođenju predmeta od strane njegovog advokata pre nego što optuženi bude pozvan da svedoči. Dijalog između advokata i njegovog klijenta ne sme da bude ometen lišavanjem klijenta onih materijala u kojima se iznose njegovi sopstveni stavovi o prednostima i slabostima dokaza koje izvodi tužilaštvo. Međutim, Sud je naglasio da se različita razmatranja mogu odnositi na stvarnu upotrebu beleški od strane optuženog dok ga ispituje stranka koja ga je predložila kao svedoka ili tokom unakrsnog ispitivanja. Verodostojnost optuženog najbolje se može proveriti posmatranjem načina na koji reaguje na ispitivanje na klupi za svedočenje. Domaći sud stoga može opravdano da spreči oslanjanje optuženog na zapisana sećanja o događajima ili na čitanje beleški na način koji ukazuje na to da je taj iskaz uvežban [*Pullicino protiv Malte* (dec.), 2000]. Slično tome, Sud je smatrao da član 6 Konvencije ne predviđa neograničeno pravo na korišćenje bilo kojih argumenata odbrane, naročito onih koji predstavljaju klevetu (*Miljević protiv Hrvatske*, 2020, stavovi 55 i 64–66, o slobodi izražavanja okrivljenog prema članu 10 Konvencije).

155. Pitanje u pogledu nedostatka delotvornog učešća u postupku može se otvoriti i u vezi s propustom domaćih vlasti da zadovolje potrebe ranjivih okrivljenih u sudskom postupku (*Hasáliková protiv Slovačke*, 2021, stav 69, o okrivljenima sa smanjenom intelektualnom sposobnošću). Stoga, što se tiče maloletnih okrivljenih u sudskim postupcima, Sud je presudio da krivični postupak mora biti organizovan tako da se poštuje načelo najboljeg interesa deteta. Nužno je da se prema detetu optuženom za krivično delo postupa tako da se u potpunosti uzimaju u obzir njegova starost, nivo zrelosti i intelektualne i emocionalne sposobnosti, kao i da se preduzmu koraci za unapređenje njegove sposobnosti razumevanja i učešća u postupku (*V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1999, stavovi 85–86). Pravo maloletnog okrivljenog da delotvorno učestvuje u krivičnom postupku koji se vodi protiv njega zahteva da vlasti postupaju s njim tako da vode računa o njegovoj ranjivosti i sposobnostima od prve faze njegovog učešća u istrazi krivičnog dela, a posebno tokom svakog ispitivanja od strane policije. Vlasti moraju da preduzmu korake kako bi u najvećoj mogućoj meri

smanjile kod deteta osećaj zastrašivanja i sputanosti i kako bi obezbedile da u velikoj meri razume prirodu istrage i njenih posledica, uključujući i značaj potencijalne kazne, kao i svoja prava na odbranu, a naročito svoje pravo da se brani ćutanjem (*Blokhin protiv Rusije* [GC], 2016, 195).

156. Mera zatvaranja u sudnici takođe može da utiče na pravičnost suđenja jer se njome narušava pravo optuženog na delotvorno učešće u postupku (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [GC], 2014, stav 134). Ponižavajuće postupanje prema okrivljenom tokom sudskog postupka izazvano zatvaranjem u prenatrpanu staklenu kabinu u suprotnosti sa članom 3 Konvencije bilo bi teško uskladiti s pojmom pravičnog suđenja, uzimajući u obzir značaj ravnopravnosti stranaka u postupku, pretpostavku nevinosti i poverenje koje sudovi moraju da ulivaju javnosti u demokratskom društvu, a pre svega optuženom (*Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016, stav 147).

157. Ipak, pitanja bezbednosti na raspravi pred krivičnim sudom mogu da uključuju, naročito u velikim ili osetljivim predmetima, korišćenje posebnih mera, uključujući i staklene kabine. Međutim, s obzirom na značaj koji se pridaje pravima odbrane, sve mere kojima se ograničava učešće okrivljenog u postupku ili nameću ograničenja u njegovim odnosima s advokatima moraju se određivati samo u onoj meri u kojoj je to neophodno i moraju da budu srazmerne rizicima u određenom predmetu (*ibid.*, stav 150). U predmetu *Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016 (stavovi 151–154), Sud je nemogućnost podnosioca predstavke da u poverljivosti komunicira sa svojim pravnim zastupnikom tokom suđenja proglasio povredom člana 6 stava 1 jer je podnosilac predstavke bio smešten u staklenu kabinu, uz propust prvostepenog suda da prepozna uticaj tih mera u sudnici na prava podnosioca predstavke na odbranu.

158. Slično tome, što se tiče upotrebe video-veze u postupku, Sud je smatrao da ovaj oblik učešća u postupku nije, kao takav, u suprotnosti sa idejom pravične i javne rasprave. Međutim, pribegavanje ovoj meri u bilo kom datom predmetu mora da služi legitimnom cilju, a aranžmani za iznošenje dokaza moraju da budu usaglašeni sa zahtevima poštovanja zakonitog procesa, kako je predviđeno članom 6. Naročito je neophodno obezbediti da podnosilac predstavke može da prati postupak i da bude saslušan bez tehničkih poteškoća, kao i da bude obezbeđena delotvorna i poverljiva komunikacija sa advokatom (*Marcello Viola protiv Italije*, 2006, stavovi 63–67; *Asciutto protiv Italije*, 2007, stavovi 62–73; *Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stav 98).

2. Jednakost stranaka u postupku i akuzatorni postupak

159. Jednakost, odnosno ravnopravnost stranaka u postupku je inherentna karakteristika pravičnog suđenja. Ona zahteva da svaka strana dobije razumnu priliku da iznese svoje argumente u predmetu u uslovima koji je ne stavljaju u nepovoljan položaj u odnosu na protivničku stranu (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 140; *Foucher protiv Francuske*, 1997, stav 34; *Bulut protiv Austrije*, 1996; *Faig Mammadov protiv Azerbejdžana*, 2017, stav 19). Jednakost stranaka u postupku zahteva postizanje pravične ravnoteže između stranaka i odnosi se na krivične i građanskopravne predmete.

160. Pravo na akuzatorni postupak u načelu znači mogućnost da stranke saznaju za sve izvedene dokaze ili podneta opažanja i da na njih daju svoje primedbe kako bi uticale na odluku suda (*Brandstetter protiv Austrije*, 1991, stav 67). Prema pravilu, iz perspektive akuzatornog načela vođenja suđenja, Sud ne mora da utvrdi da li je propust u dostavljanju relevantnog dokumenta naškodilo podnosiocu predstavke: postojanje povrede se može utvrditi čak i u odsustvu štete. Zaista, na podnosiocu predstavke je da oceni da li određeni dokument zahteva komentar sa njegove strane (*Bajić protiv Severne Makedonije*, 2021, stav 59). Pravo na akuzatorni postupak usko je vezano za ravnopravnost stranaka u postupku i u nekim predmetima Sud utvrđuje postojanje povrede člana 6 stava 1 razmatrajući oba pojma zajedno.

161. Došlo je do značajnog razvoja sudske prakse Suda, naročito u pogledu značaja koji se pridaje utisku i povećanoj osetljivosti javnosti za pravično sprovođenje pravde (*Borgers protiv Belgije*, 1991, stav 24).

162. U krivičnim predmetima, član 6 stav 1 preklapa se sa posebnim jemstvima iz člana 6 stava 3, iako nije ograničen na najmanja prava utvrđena u njemu. Zaista, jemstva sadržana u članu 6 stavu 3 sastavni su element, između ostalog, pojma pravičnog suđenja propisanog u članu 6 stavu 1 (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 251). Sud je u raznim situacijama rešavao pitanja ravnopravnosti stranaka u postupku i akuzatornog postupka, koja se često preklapaju sa pravima odbrane na osnovu člana 6 stava 3 Konvencije.

a. Jednakost stranaka u postupku

163. Ograničenje prava na odbranu utvrđeno je u predmetu *Borgers protiv Belgije*, 1991, u kojem je podnosilac predstavke bio sprečen da odgovori na podneske koje je kasacionom sudu dostavio *avocat général*, te mu nisu unapred date kopije tih podnesaka. Nejednakost je pogoršana time što je *avocat général* učestvovao u većanju suda u savetodavnoj ulozi. Slične okolnosti dovele su do utvrđivanja povrede člana 6 stava 1 u vezi sa propustom da se odbrana obavesti o opažanjima višeg državnog tužilaštva povodom žalbe (*Zahirović protiv Hrvatske*, 2013, stavovi 44–50).

164. Sud je utvrdio povredu člana 6 stava 1 zajedno s članom 6 stavom 3 u krivičnom postupku u kojem je branilac bio prisiljen da čeka petnaest sati pre nego što mu je konačno u ranim jutarnjim satima data prilika da iznese svoje argumente (*Makhfi protiv Francuske*, 2004). Isto tako, Sud je utvrdio povredu načela jednakosti stranaka u postupku u vezi s odlukom Vrhovnog suda u krivičnom predmetu. Podnosilac predstavke osuđen u žalbenom postupku koji je zatražio da bude prisutan bio je isključen iz pripremnog ročišta održanog bez prisustva javnosti (*Zhuk protiv Ukrajine*, 2010, stav 35). Isto važi za slučajeve u kojima podnosiocu predstavke nije dozvoljeno da prisustvuje ročištu pred apelacionim sudom dok je predstavnik tužilaštva prisutan (*Eftimov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2015, stav 41).

165. Nasuprot tome, prigovor vezan za jednakost stranaka u postupku proglašen je nedozvoljenim kao očigledno neosnovan kad je podnosilac predstavke prigovorio da je tužilac stajao na povišenom podijumu u odnosu na stranke. Optuženi nije bio stavljen u nepovoljan položaj u pogledu odbrane njegovih interesa (*Diriöz protiv Turske*, 2012, stav 25).

166. Ako u zakonodavstvu nisu propisana pravila krivičnog postupka, može doći do povrede načela jednakosti stranaka u postupku s obzirom na to da je svrha tih pravila da zaštiti okrivljene od svake zloupotrebe vlasti, pa će stoga odbrana najverovatnije trpeti zbog propusta i manjka jasnoće u takvim pravilima (*Coëme i drugi protiv Belgije*, 2000, stav 102).

167. Prema svedocima optužbe i odbrane mora se postupati na jednak način; međutim, utvrđivanje povrede zavisi od toga da li je svedok zapravo imao povlašćenu ulogu (*Bonisch protiv Austrije*, 1985, stav 32; nasuprot tome, videti predmet *Brandstetter protiv Austrije*, 1991, stav 45). U predmetu *Thiam protiv Francuske*, 2018, stavovi 63–68, Sud nije smatrao da je učešće predsednika republike u svojstvu žrtve i oštećenog lica u postupku narušilo načelo jednakosti stranaka u postupku, iako nije mogao da bude ispitan kao svedok u postupku zbog ustavne zabrane. Sud je naglasio da takva ustavna zabrana sama po sebi nije u suprotnosti s članom 6. Takođe je posebno napomenuo da se, osudivši podnosioca predstavke, nacionalni sudovi nisu pozvali ni na kakve dokaze protiv njega koje je izveo oštećeni, a koji bi zahtevali da sudovi provere njihovu verodostojnost i pouzdanost saslušavanjem predsednika. Sud je takođe napomenuo da priroda predmeta, raspoloživi dokazi i nekontradiktorne verzije podnosioca i oštećenog u svakom slučaju nisu zahtevali ispitivanje predmetne stranke. Osim toga, Sud je uzeo u obzir činjenicu da u spisu nije bilo nikakvih naznaka da je predsednikovo učešće podstaklo državno tužilaštvo da postupi na način kojim bi neopravdano uticalo na krivični sud ili sprečilo podnosioca predstavke da iznese delotvornu odbranu.

168. Odbijanje saslušanja bilo kog svedoka ili ispitivanja dokaza odbrane, a ispitivanje svedoka i dokaza optužbe može da otvori pitanje sa stanovišta jednakosti stranaka u postupku (*Borisova protiv Bugarske*, 2006, stavovi 47–48; *Topić protiv Hrvatske*, 2013, stav 48). Isto važi i ako prvostepeni sud odbije da pozove svedoke odbrane da razjasne nejasnu situaciju koja je predstavljala osnovu

optužbe (*Kasparov i drugi protiv Rusije*, 2013, stavovi 64–65). Prema tome, u svim takvim slučajevima, prilikom odlučivanja da li je postupak bio pravičan, Sud će možda morati da primeni odgovarajući test izložen u predmetu *Murtazaliyeva*, a koji ima za cilj da utvrdi (1) da li je zahtev za ispitivanje svedoka bio dovoljno obrazložen i relevantan za predmet optužbe; (2) jesu li domaći sudovi razmotrili značaj tog svedočenja i naveli dovoljno obrazloženje za svoju odluku da ne ispituju svedoka na suđenju; i (3) da li je odluka domaćih sudova da ne ispituju svedoka narušila ukupnu pravičnost postupka (*Abdullayev protiv Azerbejdžana*, 2019, stavovi 59–60).³

169. Načelo jednakosti stranaka u postupku relevantno je i u pitanjima koja se odnose na imenovanje veštaka u postupku [*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije (br. 2)*, 2020, stav 499]. Sama činjenica da je predmetne veštake angažovala jedna od stranaka nije dovoljna da postupak bude nepravičan. Sud je objasnio da, iako ta činjenica može da izazove bojazan u pogledu neutralnosti veštaka, ta bojazan, iako ima određeni značaj, nije presudna. Međutim, ono što jeste presudno je položaj veštaka tokom čitavog postupka, način na koji obavljaju svoje funkcije i način na koji sudije ocenjuju mišljenje veštaka. Pri utvrđivanju procesnog položaja veštaka i njihove uloge u postupku, Sud uzima u obzir činjenicu da će mišljenje bilo kog veštaka kojeg imenuje sud verovatno imati značajnu težinu u oceni suda o pitanjima iz nadležnosti tog veštaka (*Shulepova protiv Rusije*, 2008, stav 62; *Poletan i Azirovik protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2016, stav 94).

170. Sud je utvrdio da, ako se optužnica zasniva na izveštaju veštaka kojeg je u prethodnim istragama imenovao javni tužilac, imenovanje iste osobe kao veštaka od strane prvostepenog suda podrazumeva rizik od povrede načela jednakosti stranaka u postupku koji se, međutim, može nadoknaditi posebnim procesnim merama zaštite (*J. M. i drugi protiv Austrije*, 2017, stav 121).

171. U tom pogledu, Sud naglašava da zahtev pravičnog suđenja ne nameće obavezu prvostepenom sudu da odredi veštačenje ili da sprovede bilo koje druge dokazne radnje samo zato što je stranka to tražila. Kada odbrana insistira na tome da sud sasluša svedoka ili izvede druge dokaze (kao što je, na primer, veštačenje), na domaćim sudovima je da odluče da li je potrebno ili dovoljno važno prihvatiti da se ti dokazi ispituju na raspravi. Domaći sud može slobodno, u skladu s uslovima Konvencije, da odbije da pozove svedoke koje je predložila odbrana (*Huseyn i drugi protiv Azerbejdžana*, 2011, stav 196; *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stavovi 718 i 721; *Poletan i Azirovik protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2016, stav 95).

172. Slično tome, na osnovu člana 6, uloga Suda obično nije da utvrdi da li je određeno mišljenje veštaka dostupno domaćem sudiji pouzdano ili ne. Domaći sudija obično ima široka diskreciona ovlašćenja kada je reč o biranju između suprotstavljenih mišljenja veštaka i izbora onog koje smatra doslednim i verodostojnim. Međutim, pravila o prihvatljivosti dokaza ne smeju da liše odbranu prilike da delotvorno ospori nalaze veštaka, posebno dostavljanjem ili pribavljanjem alternativnih mišljenja i izveštaja. U određenim okolnostima, odbijanje omogućavanja dodatnog ili drugog stručnog ispitivanja materijalnih dokaza može se smatrati povredom člana 6 stava 1 (*Stoimenov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2007, stav 38; *Matytsina protiv Rusije*, 2014, stav 169) jer može da bude teško osporiti izveštaj veštaka bez pomoći drugog veštaka u odgovarajućoj oblasti (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stav 187). Štaviše, propust tužilaštva da obelodani tehničke detalje na kojima se izveštaj veštaka zasniva može da ugrozi sposobnost odbrane da ospori izveštaj veštaka i time pokrene pitanje jednakosti stranaka prema članu 6 stavu 1 (*Kartoyev i drugi protiv Rusije*, 2021, stavovi 71–73).

173. Do povrede načela jednakosti stranaka u postupku može doći i kad optuženi, zbog zaštite javnog interesa, ima ograničen uvid u spis predmeta ili druge dokumente (*Matyjek protiv Poljske*, 2007, stav 65; *Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 217).

174. Sud je utvrdio da neograničen uvid u spis i neograničena upotreba svih vrsta beleški i mogućnost dobijanja kopija relevantnih dokumenata predstavljaju važna jemstva pravičnog suđenja.

3. Videti odeljak Ispitivanje svedoka [član 6 stav 3 tačka (d)].

Propust da se omogući takav uvid u spis ide u prilog zaključku da je načelo jednakosti stranaka u postupku povređeno (*Beraru protiv Rumunije*, 2014, stav 70). U tom kontekstu značaj se pridaje utisku, kao i povećanoj osetljivosti na pravično sprovođenje pravde. Poštovanje prava na odbranu zahteva da ograničenje uvida optuženog ili njegovog advokata u spis predmeta ne sprečava optuženog da izvrši uvid u dokaze pre suđenja i da ima priliku da usmenim podneskom da primedbe na dokaze preko svog advokata (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 140). U nekim slučajevima, međutim, od optuženog se može očekivati da navede određene razloge za svoj zahtev za uvid u određeni dokument u spisu (*Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stav 177).

175. Onemogućavanje odbrani da izvrši uvid u dokaze može da predstavlja povredu načela jednakosti stranaka u postupku, kao i prava na akuzatorni postupak (*Kuopila protiv Finske*, 2000, stav 38, u kojem odbrana nije dobila priliku da se izjasni o dopunskom policijskom izveštaju).

b. Akuzatorni postupak (uvid u dokaze)

176. Prema pravilu, član 6 stav 1 zahteva da organi tužilaštva odbrani otkriju sve materijalne dokaze koje imaju u posedu, i one koji jesu i one koji nisu na korist optuženog (*Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stav 60). U tom kontekstu, relevantna razmatranja mogu se izvesti i iz člana 6 stava 3 tačke (b) koji garantuje da podnosilac predstavke ima „odgovarajuće vreme i mogućnost za pripremu svoje odbrane” (*Leas protiv Estonije*, 2012, stav 80).⁴

177. Pitanje koje se tiče uvida u dokaze može se otvoriti na osnovu člana 6 u onoj meri u kojoj su sporni dokazi relevantni za predmet podnosioca predstavke, posebno ako su imali važan uticaj na optužbe za koje se teretio podnosilac predstavke. To je slučaj ako su dokazi bili upotrebljeni i ako se na njih pozivalo kako bi se ustanovila krivica podnosioca predstavke ili ako su sadržali takve podatke koji bi mogli omogućiti podnosiocu predstavke da bude oslobođen ili da mu se smanji kazna. Relevantni dokazi u tom kontekstu nisu samo dokazi koji su od direktnog značaja za činjenično stanje predmeta, nego i drugi dokazi koji bi se mogli odnositi na prihvatljivost, pouzdanost i celovitost potonjeg (*Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stav 66; *Mirilashvili protiv Rusije*, 2008, stav 200; *Leas protiv Estonije*, 2012, stav 81; *Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stav 161).

178. Od optuženog se, međutim, može očekivati da navede konkretne razloge za svoj zahtev za uvid u dokaze, a domaći sudovi imaju pravo da ispitaju valjanost tih razloga (*C. G. P. protiv Holandije*, Odluka Komisije od 15. januara 1997; *Janatuinen protiv Finske*, 2009, stav 45; *Leas protiv Estonije*, 2012, stav 81; *Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stav 157). U svakom slučaju, u sistemima u kojima su organi krivičnog gonjenja zakonski dužni da uzmu u obzir činjenice za i protiv osumnjičenog, postupak kojim organi krivičnog gonjenja sami pokušavaju da procene šta može ili ne mora da bude relevantno za predmet, bez ikakvih daljnjih procesnih zaštitnih mera za prava na odbranu, ne može biti u skladu sa zahtevima člana 6 stava 1 (*Natunen protiv Finske*, 2009, stavovi 47–49; *Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stavovi 158, 181–182).

179. Međutim, pravo na otkrivanje relevantnih dokaza nije apsolutno pravo. U krivičnom postupku se mogu javiti suprotstavljeni interesi, kao što su nacionalna bezbednost ili potreba da se zaštite svedoci koji su u opasnosti od odmazde ili potreba da se metode koje policija koristi za istraživanje zločina sačuvaju kao tajna, i oni se moraju odmeriti u odnosu na prava optuženog. U nekim predmetima može biti neophodno da se odbrani uskrati uvid u određene dokaze kako bi se sačuvala osnovna prava drugog pojedinca ili zaštitio važan javni interes. Međutim, na osnovu člana 6 stava 1 dozvoljene su samo strogo neophodne mere kojima se ograničavaju prava na odbranu (*Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stav 58; *Paci protiv Belgije*, 2018, stav 85). Osim toga, kako bi se obezbedilo da optuženi dobije pravično suđenje, sve poteškoće koje su izazvane za odbranu ograničavanjem njihovih prava moraju biti dovoljno nadoknađene postupcima koje sprovode

4. Videti odeljak Priprema odbrane [član 6 stav 3 tačka (b)].

pravosudni organi (*Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stav 61; *Doorson protiv Holandije*, 1996, stav 72)

180. U mnogim predmetima u kojima predmetni dokazi nikada nisu otkriveni, Sud ne bi mogao da pokuša da odmeri relevantni interes u odnosu na interes optuženog bez uvida u taj materijal. Sud će stoga pomno razmotriti postupak donošenja odluka kako bi se uverio da li je, koliko je to moguće, bio u skladu sa zahtevima akuzatornog postupka i jednakosti stranaka u postupku, kao i da li su postojale odgovarajuće mere za zaštitu interesa optuženog (*Dowsett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2003, stavovi 42–43; *Leas protiv Estonije*, 2012, stav 78).

181. Ocenjujući relevantna procesna jemstva, Sud takođe mora da uzme u obzir značaj neotkrivenog materijala i njegovu upotrebu u postupku (*Jasper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stavovi 54–55; *M protiv Holandije*, 2017, stav 69, u kojima neotkrivene informacije same po sebi nisu mogle da budu od pomoći odbrani). Sud mora posebno da se uveri da je domaći postupak omogućio da se uticaj relevantnog materijala na sigurnost osude razmatra u svetlu detaljne i informisane argumentacije odbrane (*Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stav 66).

182. Na primer, u predmetu *Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, Sud je utvrdio povredu člana 6 stava 1 jer tužilaštvo nije sudiji prvostepenog suda predočilo dokaze i nije mu pružilo priliku da on odluči hoće li takve dokaze pokazati odbrani, čime je podnosiocima predstavke uskraćeno pravo na pravično suđenje. Međutim, u predmetu *Jasper protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, (stav 58), Sud je utvrdio da nema povrede člana 6 stava 1 pozivajući se na činjenicu da materijal koji nije bio otkriven nije bio deo argumenata optužbe ni u kom smislu i nikad nije bio dat na uvid poroti. U predmetu *Edwards i Lewis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2004, podnosiocima predstavke je uskraćen uvid u dokaze, pa stoga njihovi advokati nisu mogli da pred sudijom potpuno argumentuju svoju tvrdnju da su podnosioci predstavke bili podstaknuti na izvršenje krivičnog dela. U skladu s tim, Sud je utvrdio povredu člana 6 stava 1 jer postupak u kojem se odlučivalo o otkrivanju dokaza i podsticanju podnosioca predstavke na izvršenje krivičnog dela nije bio sproveden u skladu sa zahtevima akuzatornog postupka i jednakosti stranaka u postupku, niti je sadržao odgovarajuće mere zaštite interesa optuženog.

183. U kontekstu otkrivanja dokaza, mogu se otvoriti složena pitanja koja se odnose na otkrivanje elektronskih podataka, što može da podrazumeva veliku količinu informacija u rukama tužilaštva. U takvom slučaju je važna mera zaštite u procesu filtriranja da se obezbedi da odbrana ima priliku da bude uključena u utvrđivanje kriterijuma za određivanje onoga šta bi moglo biti relevantno da se otkrije (*Sigurður Einarsson i drugi protiv Islanda*, 2019, stav 90; videti takođe predmet *Rook protiv Nemačke*, stavovi 67 i 72). Štaviše, u pogledu utvrđenih ili označenih podataka, svako odbijanje da se odbrani dozvole daljnja pretraživanja takvih podataka u načelu otvara pitanje u pogledu pružanja odgovarajućih mogućnosti za pripremu odbrane (*Sigurður Einarsson i drugi protiv Islanda*, 2019, stav 91).

184. Povreda prava na akuzatorni postupak utvrđena je i u predmetu u kojem stranke nisu primile izveštaj sudije izvestioca pre ročišta a pravozastupnik jeste, niti su imale priliku da odgovore na podneske pravozastupnika (*Reinhardt i Slimane-Kaïd protiv Francuske*, 1998, stavovi 105–106).

3. Obrazloženje sudskih odluka

185. Prema utvrđenoj sudskoj praksi u kojoj je izloženo načelo povezano sa pravilnim sprovođenjem pravde, sudovi bi u svojim presudama trebalo da na odgovarajući način navedu razloge na kojima se one zasnivaju [*Moreira Ferreira protiv Portugal (br. 2)* [GC], 2017, stav 84; *Papon protiv Francuske* (dec.), 2001].

186. Svrha obrazloženih odluka je da pokažu strankama da su saslušane, čime se doprinosi njihovoj spremnosti da prihvate odluku. Osim toga, one obavezuju sudije da svoje obrazloženje zasnivaju na objektivnim tvrdnjama, čime se takođe štite prava na odbranu. Nacionalni sudovi moraju dovoljno

jasno da navedu na čemu zasnivaju svoju odluku. Obrazložena odluka je važna jer podnosiocu predstavke omogućava da na koristan način iskoristi svako dostupno pravo na žalbu (*Hadjianastassiou protiv Grčke*, 1992). Međutim, obim obaveze navođenja razloga razlikuje se u zavisnosti od prirode odluke i mora se odrediti u svetlu okolnosti predmeta (*Ruiz Torija protiv Španije*, 1994, stav 29).

187. Stoga, na primer, u kontekstu odbacivanja krivične žalbe usled neodlučenog glasanja koje je postojalo kao mogućnost u domaćem pravu, Sud je naglasio da neodlučeno glasanje samo po sebi ne predstavlja povredu člana 6. U svakom predmetu je neophodno ispitati da li je, u posebnim okolnostima slučaja, presuda kojom se odbacuje žalba podnosioca predstavke dovoljno obrazložena kako bi se podnosiocu predstavke omogućilo da razume zašto je odbacivanje rezultat primene relevantnog domaćeg prava, i da li je takva odluka dovoljno jasna u pogledu njenih zaključaka i ishoda (*Loizides protiv Kipra*, stav 43, gde Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1).

188. Iako sudovi nisu dužni da daju detaljan odgovor na svaku iznetu tvrdnju (*Van de Hurk protiv Holandije*, 1994, stav 61), iz odluke mora biti jasno da su se osvrnuli na bitna otvorena pitanja iz predmeta (*Boldea protiv Rumunije*, 2007, stav 30; *Lobzhanidze i Peradze protiv Gruzije*, 2020, stav 66) i da li je pružen poseban i izričit odgovor na tvrdnje koje su presudne za ishod predmeta [*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stav 84; *S. C. IMH Suceava S. R. L. protiv Rumunije*, 2013, stav 40, u pogledu protivrečnosti u oceni dokaza; *Karimov i drugi protiv Azerbejdžana*, 2021, stav 29, u pogledu tvrdnji o zatvorskoj kazni zbog dugovanja].

189. Štaviše, u predmetima koji se odnose na mešanje u prava zagarantovana na osnovu Konvencije, Sud nastoji da utvrdi jesu li razlozi za odluke koje su naveli domaći sudovi automatski ili stereotipni [*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stav 84]. Ukratko, pitanje u vezi s nedostatkom obrazloženja sudskih odluka na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije obično se otvara kada domaći sudovi ignorišu određeno, primereno i važno pitanje koje je postavio podnosilac predstavke (*Nechiporuk i Yonkalo protiv Ukrajine*, 2011, stav 280; videti, u tom kontekstu, *Rostomashvili protiv Gruzije*, 2018, stav 59; *Zhang protiv Ukrajine*, 2018, stav 73).

190. U pogledu načina obrazlaganja domaćih sudskih odluka, otvara se odvojeno pitanje u slučajevima kada se takve odluke mogu okarakterisati kao proizvoljne do te mere da ugrožavaju pravičnost postupka. Međutim, to je slučaj samo ako za odluku nisu navedeni razlozi ili ako se navedeni razlozi zasnivaju na očiglednoj činjeničnoj ili pravnoj grešci koju je počinio domaći sud, a koja je dovela do „uskraćivanja pravde” [*Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stav 85; *Navalnyy i Ofitserov protiv Rusije*, 2016, stav 119, u pogledu politički motivisanog progona i osude; i *Navalnyy protiv Rusije* [GC], 2018, stav 83; *Paixão Moreira Sá Fernandes protiv Portugalije*, 2020, stav 72].

Obrazloženja odluka koje su pružile porote

191. Sud primećuje da nekoliko država članica Saveta Evrope ima sistem porote, koji je vođen legitimnom željom da se građani uključe u sprovođenje pravde, posebno u odnosu na najteža krivična dela. Međutim, ne postoji pravo na suđenje pred porotom na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije [*Twomey, Cameron i Guthrie protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2013, stav 30]. Porote u krivičnim predmetima retko donose obrazložene odluke o krivici, pa su se prvo Komisija, a zatim i Sud u nizu predmeta dotakli pitanja koliko je to bitno za pravičnost.

192. Konvencija od porotnika ne zahteva da obrazlože svoju odluku, a član 6 ne isključuje mogućnost da okrivljenom sudi laička porota čak i kada odluka o krivici nije obrazložena [*Saric protiv Danske* (dec.), 1999]. Ipak, da bi zahtevi pravičnog suđenja bili zadovoljeni, optuženi, a i javnost, moraju biti u stanju da razumeju presudu koja je izrečena; ovo je vitalna zaštita od arbitrarnosti (*Taxquet protiv Belgije* [GC], 2010, stav 92; *Legillon protiv Francuske*, 2013, stav 53).

193. U slučaju tzv. porotničkih sudova u čijem sastavu zaseda laička porota, potrebno je prilagoditi se svim njihovim posebnim karakteristikama, budući da se od porotnika obično ne zahteva – ili im nije dozvoljeno – da obrazlože svoja lična uverenja. U takvim okolnostima član 6 zahteva ocenu da li su uspostavljene dovoljne mere zaštite kako bi se izbegla svaka opasnost od proizvoljnosti i kako bi se optuženom omogućilo razumevanje razloga za njegovu osudu (*Lhermitte protiv Belgije* [GC], 2016, stav 68). Takve procesne mere zaštite mogu, na primer, da uključuju instrukcije ili smernice koje predsedavajući sudija daje porotnicima o pravnim pitanjima koja se otvaraju ili o izvedenim dokazima, kao i precizna, nedvosmislena pitanja koja sudija postavlja poroti, čime stvara okvir na kojem se zasniva odluka o krivici ili dovoljno neutrališe činjenica da za odgovore porote nije dato nikakvo obrazloženje [*R. protiv Belgije*, Odluka Komisije od 30. marta 1992; *Zarouali protiv Belgije*, Odluka Komisije od 29. juna 1994; *Planka protiv Austrije*, Odluka Komisije od 15. maja 1996; *Papon protiv Francuske* (dec.), 2001]. Sud je utvrdio povredu člana 6 stava 1 kad je porotnički sud odbio da postavi različita pitanja za svakog pojedinog optuženog o postojanju otežavajućih okolnosti, čime je poroti uskratio mogućnost utvrđivanja pojedinačne krivične odgovornosti podnosioca predstavljanja (*Goktepe protiv Belgije*, 2005, stav 28).

194. U predmetu *Bellerín Lagares protiv Španije* (dec.), 2003, Sud je primetio da je pobijana presuda – kojoj je bio priložen zapisnik o većanju porote – sadržala spisak činjenica koje je porota smatrala utvrđenim pri proglašenju podnosioca predstavljanja krivim, pravnu analizu tih činjenica i, u svrhu određivanja kazne, upućivanje na okolnosti za koje se utvrdilo da su uticale na stepen odgovornosti podnosioca predstavljanja u navedenom predmetu. Stoga je utvrdio da je navedena presuda sadržala dovoljno obrazloženje u smislu člana 6 stava 1 Konvencije. U predmetu *Matis protiv Francuske* (dec.), 2015, Sud je presudio da je dokument, u kojem je obrazloženje presude (*feuille de motivation*) bilo navedeno izlaganjem glavnih optužbi o kojima se raspravljalo tokom postupka, koje su razrađene tokom većanja i koje su na kraju predstavljale osnovu za utvrđivanje krivice, ispunio zahteve dovoljnog obrazloženja.

195. U obzir treba uzeti sve mogućnosti žalbe koje su dostupne optuženom (*Taxquet protiv Belgije* [GC], 2010, stav 92). U tom predmetu su postavljena samo četiri pitanja vezana uz podnosioca predstavljanja, sročena na jednak način kao i pitanja za saoptužene, pa podnosilac stoga nije mogao da utvrdi činjeničnu ili pravnu osnovu po kojoj je osuđen. Njegova nemogućnost da razume zašto je proglašen krivim dovela je do nepravičnog suđenja (*ibid.*, stav 100).

196. U predmetu *Judge protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2011, Sud je utvrdio da je okvir za neobrazloženu odluku o krivici koju je donela škotska porota bio dovoljan da optuženi razume odluku o svojoj krivici. Štaviše, Sud se takođe uverio da bi prava na žalbu dostupna po osnovu škotskih zakona bila dovoljna za ispravljanje svake nepropisne odluke o krivici koju bi donela porota. Prema važećim zakonima, apelacioni sud je imao široka ovlašćenja za preispitivanje i bio je ovlašćen da ukine svaku osudu koja bi predstavljala bitnu povredu sudskog postupka.

197. Nasuprot tome, u predmetu *Rusishvili protiv Gruzije*, stavovi 76–80, Sud je utvrdio, u jednom od prvih predmeta nakon bitne reforme krivičnog postupka kojom su uvedena suđenja pred porotom u domaćem pravnom poretku, da je apelacioni sud morao da reši posebne procesne pritužbe podnosioca predstavljanja i nije mogao da odbaci žalbu izjavljenu iz procesnih razloga bez navođenja nikakvih razloga. S tim u vezi, Sud je naglasio da je, imajući u vidu odsustvo obrazloženja presuda porote, uloga apelacionog suda od ključnog značaja, jer je na tom sudu da ispita da li su različite procesne zaštite delotvorno i ispravno funkcionisale i da li je postupanje predsedavajućeg sudije u suđenju pred porotom dovelo do nepravičnosti.

198. U predmetu *Lhermitte protiv Belgije* [GC], 2016 (stavovi 75–85), Sud je istakao sledeće faktore na osnovu kojih nije utvrdio povredu člana 6 stava 1: procesne mere zaštite koje su uspostavljene tokom suđenja (posebno, delotvorno učešće podnosioca predstavljanja u ispitivanju dokaza i činjenica da su pitanja koja je postavio predsednik porote pročitana, a stranke su dobile kopiju), kombinovani

uticaj činjenica navedenih u optužnici i prirode pitanja koja su postavljena poroti, pravilno iznošenje presude o kazni i ograničen uticaj mišljenja veštaka koja su bila u suprotnosti sa zaključcima porote.

199. Slično tome, u predmetu *Ramda protiv Francuske*, 2017 (stavovi 59–71), u pogledu obrazloženja presude koju je doneo poseban protivteroristički porotnički sud, Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 u svetlu kombinovanog ispitivanja triju pažljivo obrazloženih naloga za upućivanje na suđenje, tvrdnji razmatranih i u prvom stepenu i u žalbenom postupku, kao i brojnih detaljnih pitanja postavljenih porotničkom sudu, koji su omogućili podnosiocu predstavke da razume osuđujuću presudu donetu protiv njega.

Obrazloženja odluka koja su pružili viši sudovi

200. Odbijajući žalbu, apelacioni sud može, u principu, jednostavno da potvrdi razloge za odluku nižeg suda (*García Ruiz protiv Španije* [GC], 1999, stav 26; *Stepanyan protiv Jermenije*, 2009, stav 35). U pogledu odluke apelacionog suda o davanju dozvole za ulaganje žalbe, Sud je presudio da se član 6 stav 1 ne može tumačiti tako da zahteva da odbacivanje te dozvole podleže primeni zahteva u pogledu pružanja detaljnog obrazloženja [*Sawoniuk protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2001].

201. Ipak, kada se otvori pitanje nedostatka bilo kakve činjenične i/ili pravne osnove za odluku nižeg suda, važno je da viši sud pruži sopstveno pravilno obrazloženje (*Tatishvili protiv Rusije*, 2007, stav 62, u pogledu građanskopravnog aspekta). Štaviše, u slučaju izričitog prigovora prihvatljivosti dokaza, viši sud ne može da se pozove na te dokaze, a da ne pruži odgovor na takvu tvrdnju [*Shabelnik protiv Ukrajine (br. 2)*, 2017, stavovi 50–55, u pogledu pozivanja na izjave optuženog date u kontekstu psihijatrijskog pregleda].

202. U predmetu *Baydar protiv Holandije*, 2018 (stavovi 45–53), u kontekstu odluke višeg domaćeg suda kojom je odbio da uputi pitanje Sudu pravde Evropske unije (SPEU) za odluku o prethodnom pitanju (merodavna načela izložena su u kontekstu građanskopravnog aspekta u predmetu *Dhahbi protiv Italije*, 2014, stav 31), Sud je uzeo u obzir načelo prema kojem kasacioni sudovi poštuju svoju obavezu pružanja dovoljnog obrazloženja kada se pozivaju na određenu zakonsku odredbu, bez daljnijeg obrazloženja, pri odbijanju kasacionih žalbi koje nemaju izgleda za uspeh (*Talmane protiv Letonije*, 2016, stav 29). Presudio je da je ta sudska praksa u skladu s načelima izloženim u predmetu *Dhahbi protiv Italije*, 2014, i zaključio da je pozivanjem od strane višeg suda na merodavnu zakonsku odredbu, uz naznaku da nema potrebe da se traži donošenje odluke o prethodnom pitanju jer se u predmetu ne otvara pravno pitanje o kojem je potrebno odlučiti, implicitno potvrđeno da upućivanje Sudu pravde Evropske unije ne bi moglo dovesti do drugačijeg ishoda u predmetu. Sud je stoga smatrao da je time ispunjen zahtev u pogledu dovoljnog obrazloženja na osnovu člana 6 stava 1.

4. Pravo na ćutanje i zaštitu od samooptuživanja

a. Priznanje prava i oblast primene

203. Svako optužen za krivično delo ima pravo da se brani ćutanjem i pravo da ne doprinosi samooptuživanju (*O'Halloran i Francis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2007, stav 45; *Funke protiv Francuske*, 1993, stav 44). Iako nije posebno spomenuto u članu 6, pravo na odbranu ćutanjem i pravo na zaštitu od samooptuživanja predstavljaju opšte priznate međunarodne standarde koji se nalaze u samom središtu pojma pravičnog postupka na osnovu člana 6. Time što optuženog štite od nepropisne prisile vlasti, takvi imuniteti doprinose izbegavanju bitne povrede sudskog postupka u ostvarivanju ciljeva iz člana 6 (*John Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 45; *Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stav 92).

204. Pravo na zaštitu od samooptuživanja u krivičnom postupku se primenjuje u odnosu na sve vrste krivičnih dela, od najjednostavnijih do najsloženijih (*Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC] 1996, stav 74).

205. Pravo na ćutanje primenjuje se od trenutka u kom policija počne da ispituje osumnjičenog (*John Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 45). Konkretno, osoba „optužena za krivično delo” u smislu člana 6 ima pravo da bude obavještena o svom pravu na zaštitu od samooptuživanja (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 272).

b. Oblast primene

206. Pravo na zaštitu od samooptuživanja pretpostavlja da tužilaštvo u krivičnom predmetu nastoji da dokaže svoje tvrdnje protiv optuženog bez pribegavanja dokazima dobijenim metodama prisile ili zlostavljanja suprotno volji optuženog (*Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 68; *Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stav 92).

207. Zaštita od samooptuživanja kao takva ne štiti od samooptužujućeg iskaza, nego podrazumeva zaštitu od pribavljanja dokaza primenom prisile ili pritiska. Primena prisile dovodi u pitanje poštovanje prava na zaštitu od samooptuživanja. Iz tog razloga Sud prvo mora da ispita prirodu i stepen prisile koja je primenjena kako bi se pribavili dokazi (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 267).

208. Sud je u svojoj praksi utvrdio najmanje tri vrste situacija u kojima postoji mogućnost primene neopravdane prisile suprotne članu 6. U prvoj situaciji osumnjičenom se pretilo sankcijama u slučaju da ne svedoči, zbog čega on ili prihvata da svedoči (*Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, *Brusco protiv Francuske*, 2010), ili snosi kaznu jer je odbio da svedoči (*Heaney i McGuinness protiv Irske*, 2000; *Weh protiv Austrije*, 2004). U drugoj situaciji se primenjuje fizički ili psihološki pritisak, često postupanjem koje je u suprotnosti sa članom 3 Konvencije, kako bi se pribavili konkretni dokazi ili iskazi (*Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006; *Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010). U trećoj situaciji vlasti na prevaru izvlače informacije koje nisu uspele da pribave tokom ispitivanja (*Allan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002; uporediti sa predmetom *Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stavovi 101–102).

209. Svedočenje do kojeg se došlo pod prisilom, a koje na prvi pogled ne deluje inkriminišuće, kao što su oslobađajuće primedbe ili informacije o činjeničnim pitanjima, može se u krivičnom postupku upotrebiti u prilog tvrdnjama tužilaštva, na primer, kako bi se osporile ili dovele u sumnju druge izjave optuženog ili dokazi koje je pružio tokom suđenja ili kako bi se drugačije narušila njegova verodostojnost. Zaštita od samooptuživanja ne može se stoga razumno ograničiti samo na izjave koje su direktno inkriminišuće (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 268).

210. Međutim, zaštita od samooptuživanja ne obuhvata upotrebu materijala u krivičnom postupku koji je od optuženog pribavljen primenom prisile, ali koji postoji nezavisno od volje osumnjičenog, poput dokumenata dobijenih na osnovu naloga, uzoraka daha, krvi i urina, kao i tkiva za ispitivanje DNK (*Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 69; *O'Halloran i Francis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2007, stav 47; videti, međutim, *Bajić protiv Severne Makedonije*, 2021, stavovi 69–70, o navodnoj povredi prava na zaštitu od samooptuživanja u pogledu korišćenja pisanih dokaza u postupku koji su pribavljeni od podnosioca predstavke dok je ispitivan u svojstvu svedoka). Štaviše, Sud je presudio da se suočavanje optuženog u krivičnom postupku s njihovim izjavama datim tokom postupka za azil ne može smatrati upotrebom izjava dobijenih pod prisilom u suprotnosti sa članom 6 stavom 1 [*H. i J. protiv Holandije* (dec.), 2014].

211. Rani pristup advokatu predstavlja deo procesnih mera zaštite koje će Sud posebno uzeti u obzir kad ispituje da li je postupak poništio samu suštinu prava na zaštitu od samooptuživanja. Kako bi pravo na pravično suđenje na osnovu člana 6 stava 1 ostalo dovoljno „praktično i delotvorno”, pristup advokatu bi po pravilu trebalo omogućiti od prvog ispitivanja osumnjičenog od strane policije, osim ako se u svetlu posebnih okolnosti određenog predmeta ne pokaže da postoje uverljivi razlozi za ograničavanje tog prava (*Salduz protiv Turske* [GC], 2008, stavovi 54–55; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 256).

212. Osobe u policijskom pritvoru imaju i pravo na zaštitu od samooptuživanja i pravo na ćutanje, kao i pravo na pomoć advokata tokom svakog ispitivanja; odnosno, kad god postoji „krivična optužba” protiv njih (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 272). Ta prava su potpuno zasebna: odricanje od jednog prava ne znači i odricanje od drugih. Uprkos tome, ta prava se nadopunjuju s obzirom na to da se osobama u policijskom pritvoru mora *a fortiori* odobriti pomoć advokata ako ih vlasti nisu ranije obavestile o pravu na ćutanje (*Brusco protiv Francuske*, 2010, stav 54; *Navone i drugi protiv Monaka*, 2013, stav 74). Značaj obaveštavanja osumnjičenog o pravu na ćutanje je takav da se, čak i kad osoba dobrovoljno pristane da policiji dâ izjavu nakon što je obavještena da se njene reči mogu koristiti kao dokaz protiv nje, to ne može smatrati potpuno informisanim izborom ako nije izričito obavještena o svom pravu na ćutanje i ako je njena odluka doneta bez pomoći advokata (*ibid.*; *Stojković protiv Francuske i Belgije*, 2011, stav 54).

213. Pravo na ćutanje i pravo na zaštitu od samooptuživanja u načelu služe za zaštitu slobode osumnjičenog da izabere da li želi da govori ili ćuti tokom policijskog ispitivanja. Takva sloboda izbora je praktično narušena u predmetu u kojem je osumnjičeni izabrao da ćuti tokom ispitivanja pa su vlasti koristile prevaru kako bi dobile priznanje ili druge izjave inkriminišuće prirode od osumnjičenog koje nisu mogle dobiti za vreme takvog ispitivanja (u ovom konkretnom predmetu, priznanje policijskom doušniku koji je delio ćeliju sa podnosiocem predstavke) i u kojem su priznanja ili izjave dobijene na takav način izvedene kao dokaz na suđenju (*Allan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 50).

214. Nasuprot tome, u predmetu *Bykov protiv Rusije* [GC], 2009 (stavovi 102–103), podnosilac predstavke nije bio ni pod kakvim pritiskom ili prisilom, niti je bio u pritvoru, već je imao slobodu da se slobodno sastaje sa policijskim doušnikom i razgovara s njim ili slobodu da to odbije. Osim toga, snimak razgovora se na suđenju nije smatrao direktnim priznanjem koje može biti u suštini utvrđivanja krivice; snimak je imao ograničenu ulogu u složenom skupu dokaza koje je sud razmatrao.

c. Relativno pravo

215. Pravo na ćutanje nije apsolutno (*John Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 47; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 269).

216. Pri ispitivanju da li je postupak poništio samu suštinu prava na zaštitu od samooptuživanja, Sud će posebno uzimati u obzir sledeće elemente:

- priroda i stepen prisile;
- postojanje relevantnih zaštitnih mera u postupku;
- za šta je korišćen materijal dobijen na takav način (*Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006, stav 101; *O’Halloran i Francis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2007, stav 55; *Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stav 104; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 269).

217. S jedne strane, osuda ne sme biti isključivo ili pretežno zasnovana na ćutanju optuženog ili na njegovom odbijanju da odgovara na pitanja ili da sam pruža dokaze. S druge strane, pravo na ćutanje ne može da spreči da se ćutanje optuženog – u situacijama u kojima se od njega jasno traži objašnjenje – ne uzme u obzir pri oceni uverljivosti dokaza koje je iznelo tužilaštvo. Stoga se ne može reći da odluka optuženog da se brani ćutanjem tokom čitavog krivičnog postupka nužno nema nikakve posledice (*John Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 47).

218. Da li izvođenje negativnih zaključaka iz ćutanja optuženog predstavlja povredu člana 6. treba utvrditi u svetlu svih okolnosti predmeta, posebno uzimajući u obzir težinu koju nacionalni sudovi pridaju takvim zaključcima kod ocene dokaza, kao i stepen prisile svojstven toj situaciji (*ibid.*, stav 47). U praksi se moraju uspostaviti odgovarajuće mere zaštite kako bi se obezbedilo da bilo kakvi negativni zaključci ne prevazilaze ono što je dozvoljeno na osnovu člana 6. Na suđenjima pred

porotom, instrukcije sudije prvostepenog suda date poroti o negativnim zaključcima od posebnog su značaja za ovo pitanje (*O'Donnell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2015, stav 51).

219. Osim toga, težina javnog interesa za sprovođenje istrage i kažnjavanje određenog dela može se uzeti u obzir i odmeriti u odnosu na interes pojedinca da se dokazi protiv njega prikupe na zakonit način. Međutim, javni interes ne može da opravda mere koje poništavaju samu suštinu prava podnosioca predstavke na odbranu, uključujući pravo na zaštitu od samooptuživanja (*Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006, stav 97). Javni interes ne može biti opravdanje za upotrebu odgovora pribavljenih pod prisilom tokom istrage koja nije sudska u cilju inkriminisanja optuženog na suđenju (*Heaney i McGuinness protiv Irske*, 2000, stav 57).

5. Postupanje s dokazima

220. Iako član 6 garantuje pravo na pravično suđenje, on ne određuje nikakva pravila o prihvatljivosti dokaza kao takvih, što je pitanje koje se prvenstveno uređuje nacionalnim zakonima [*Schenk protiv Švajcarske*, 1988, stavovi 45–46; *Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2)* [GC], 2017, stav 83; *Heglas protiv Češke Republike*, 2007, stav 84].

221. Stoga, uloga Suda nije da odlučuje, u principu, da li određene vrste dokaza – na primer, dokazi pribavljeni nezakonito u smislu domaćeg zakona – mogu biti prihvatljivi. Pitanje na koje treba da odgovori je da li je postupak u celini, uključujući i način na koji su pribavljeni dokazi, bio pravičan (*Ayetullah Ay protiv Turske*, 2020, stavovi 123–130). To uključuje ispitivanje navodne predmetne nezakonitosti i, kad je reč o povredi nekog drugog prava propisanog Konvencijom, prirode utvrđene povrede (*Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2000, stav 34; *P. G. i J. H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 76; *Allan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 42). Stoga, Sud je, na primer, kritikovao pristup koji su primenjivali domaći sudovi kako bi dali odlučujuću težinu izjavama policijskih službenika koji su izvršili hapšenje podnosioca predstavke pod optužbom za pobunu gde je sama vlada (u jednostranoj izjavi) prepoznala da su okolnosti hapšenja bile u suprotnosti sa zabranom ponižavajućeg postupanja iz člana 3 Konvencije (*Boutaffala protiv Belgije*, stavovi 87–88).

222. Kad se odlučuje da li je postupak u celini bio pravičan, u obzir treba uzeti i to jesu li poštovana prava na odbranu. Posebno je potrebno ispitati da li je podnosiocu predstavke data prilika da ospori autentičnost dokaza i da se usprotiviti njihovoj upotrebi. Uz to, u obzir treba uzeti i kvalitet dokaza, kao i okolnosti u kojima su pribavljeni, te pitanje da li te okolnosti izazivaju sumnju u pogledu pouzdanosti i tačnosti dokaza. Iako se pitanje pravičnosti najčešće ne otvara kad pribavljene dokaze ne podržavaju drugi materijali, može se primetiti da, kada su dokazi čvrsti i ne postoji rizik da su nepouzdana, potreba za dokazima koji ih podržavaju je shodno tome manja (*Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stav 89; *Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006, stav 96). S tim u vezi, Sud težinu pridaje i tome da li je predmetni dokaz bio odlučujući za ishod krivičnog postupka (*Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010, stav 164).

223. U pogledu ispitivanja prirode navodne predmetne nezakonitosti, gorenavedeni test primenjivao se u predmetima koji su se odnosili na prigovore da su u postupku korišćeni dokazi dobijeni povredom prava na odbranu. To se odnosi, na primer, na korišćenje dokaza dobijenih putem prepoznavanja (*Laska i Lika protiv Albanije*, 2010), nepropisno uzimanje uzoraka od osumnjičenog za forenzičku analizu (*Horvatić protiv Hrvatske*, 2013), vršenje pritiska na saoptuženog, uključujući ispitivanje saoptuženog u odsustvu advokata [*Erkapić protiv Hrvatske*, 2013; *Dominka protiv Slovačke* (dec.), 2018; *Stephens protiv Malte (br. 3)*, 2020, stavovi 64–67; *Tonkov protiv Belgije*, 2022, stavovi 64–68]; korišćenje podmetnutih dokaza protiv optuženog (*Layijov protiv Azerbejdžana*, 2014, stav 64; *Sakit Zahidov protiv Azerbejdžana*, 2015, stavovi 46–49; *Kobiashvili protiv Gruzije*, 2019, stavovi 56–58), nepošteno korišćenje drugih inkriminišućih iskaza svedoka i materijalnih dokaza protiv optuženog [*Ilgar Mammadov protiv Azerbejdžana (br. 2)*, 2017; *Ayetullah Ay protiv Turske*, 2020]; korišćenje samooptužujućih izjava u postupku (*Belugin protiv Rusije*, 2019, stav 68–80); i korišćenje veštačenja u postupku [*Erduran i Em Export Diş Tic A.Ş. protiv*

Turske, 2018, stavovi 107–112; videti takođe predmet *Avagyan protiv Jermenije*, 2018, stav 41, i *Gülağacı protiv Turske* (dec.), 2021, stavovi 35–40].

224. Isti test se primenjivao u predmetima koji su se odnosili na pitanje da li je suđenje u celini bilo nepravično u smislu člana 6 jer su se kao dokazi koristile informacije koje su navodno pribavljene u suprotnosti sa članom 8. To se odnosi, na primer, na predmete povezane s korišćenjem dokaza dobijenih (nezakonitim) tajnim nadzorom [*Bykov protiv Rusije* [GC], 2009, stavovi 69–83; *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2000, stav 34; *Dragojević protiv Hrvatske*, 2015, stavovi 127–135; *Nițulescu protiv Rumunije*, 2015; *Dragoș Ioan Rusu protiv Rumunije*, 2017, stavovi 47–50; *Falzarano protiv Italije* (dec.), 2021, stavovi 43–48; *Lysyuk protiv Ukrajine*, 2021, stavovi 67–76], i operacijama pretresa i zaplene (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stavovi 699–705; *Prade protiv Nemačke*, 2016; *Tortladze protiv Gruzije*, 2021, stavovi 69, 72–76, o pretresu prostorija počasnog konzula; *Budak protiv Turske*, 2021, stavovi 68–73 i 84–86, u kojem se naročito radilo o značaju ispitivanja pitanja koja se tiču odsustva svedoka koji prisustvuju dokaznim radnjama).

225. Međutim, korišćenje dokaza dobijenih u suprotnosti sa članom 3 u krivičnom postupku zahteva pomno razmatranje. Korišćenje takvih dokaza, pribavljenih povredom jednog od osnovnih i apsolutnih prava zagarantovanih Konvencijom, uvek otvara ozbiljna pitanja o pravičnosti postupka, čak i ako dozvola za izvođenje takvih dokaza nije bila presudna za donošenje osude (*Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006, stavovi 99 i 105; *Harutyunyan protiv Jermenije*, 2007, stav 63; videti, nasuprot tome, *Mehmet Ali Eser protiv Turske*, 2019, stav 41, gde izjave pribavljene pod prisilom nisu zapravo korišćene za osudu podnosioca predstavke).

226. Prema tome, zbog korišćenja izjava pribavljenih povredom člana 3 u krivičnom postupku – bez obzira na to da li je postupanje označeno kao mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje – postupak je automatski u celosti nepravičan, u suprotnosti sa članom 6 (*Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010, stav 166; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 254; *El Haski protiv Belgije*, 2012, stav 85; *Cēsnieks protiv Letonije*, 2014, stavovi 67–70). Ista načela važe u pogledu upotrebe u krivičnom postupku izjava pribavljenih po osnovu zlostavljanja od strane privatnih lica (*Ćwik protiv Poljske*, 2020).

227. To važi i za korišćenje pribavljenih dokaza koji su direktna posledica mučenja (*Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010, stav 167; *Jalloh protiv Nemačke* [GC], 2006, stav 105). Dozvola za izvođenje takvih dokaza pribavljenih radnjama koje su razvrstane kao nečovečno postupanje suprotno članu 3, ali ne kao mučenje, predstavljaju povredu člana 6 samo ako je dokazano da je povreda člana 3 imala uticaj na ishod postupka protiv okrivljenog, odnosno da je imala uticaj na njegovu ili njenu osudu ili kaznu (*Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010, stav 178; *El Haski protiv Belgije*, 2012, stav 85; *Zličić protiv Srbije*, 2021, stav 119).

228. Osim u slučajevima kad je žrtva postupanja suprotnog članu 3 stvarni okrivljeni, ta načela se primenjuju i kad je reč o trećim stranama (*El Haski protiv Belgije*, 2022, stav 85; *Urazbayev protiv Rusije*, 2019, stav 73). Konkretno, Sud je utvrdio da bi korišćenje dokaza dobijenih mučenjem na suđenju predstavljalo očigledno uskraćivanje pravde, čak i kad je osoba od koje su dokazi pribavljeni na takav način bila treća strana [*Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 263 i 267; *Kaçiu i Kotorri protiv Albanije*, 2013, stav 128; *Kormev protiv Bugarske*, 2017, stavovi 89–90].

229. S tim u vezi treba napomenuti da je Sud presudio da nepostojanje prihvatljive pritužbe prema članu 3 u načelu ne sprečava Sud da uzme u obzir navode podnosioca predstavke da su izjave date policiji bile dobijene metodama prisile ili pritiska i da je njihovo unošenje u spis predmeta, na koji se pozvao prvostepeni sud, predstavljalo povredu jemstva pravičnog suđenja iz člana 6 (*Mehmet Duman protiv Turske*, 2018, stav 42). Slična razmatranja važe kada podnosilac predstavke uloži pritužbu na korišćenje dokaza koji su navodno pribavljeni zlostavljanjem, što Sud nije mogao da utvrdi na osnovu materijala koji mu je dostupan (odsustvo bitne povrede člana 3 Konvencije). U takvim primerima, u meri u kojoj je podnosilac predstavke izneo *prima facie* slučaj o stvarnom

dokazu koji je potencijalno pribavljen zlostavljanjem, domaći sudovi imaju dužnost da pojasne okolnosti predmeta, a njihov propust da to učine može da dovede do povrede člana 6 (*Bokhonko protiv Gruzije*, 2020, stav 96).

230. U predmetu *Sassi i Benchellali protiv Francuske*, 2021, stavovi 89–102, Sud je ispitao pritužbu podnosioca predstavke o nepravilnosti krivičnog postupka koji se vodio protiv njih u Francuskoj u vezi sa korišćenjem izjava koje su dali određenim nadležnim organima Francuske u američkoj bazi Gvantanamo. Iako je Sud u ovom kontekstu prethodno zabeležio tvrdnje o zlostavljanju i lošem postupanju prema licima osumnjičenim za terorizam od strane američkih vlasti, u ovom predmetu je pritužba podnosioca predstavke po osnovu člana 3 u pogledu francuskih agenata proglašena neprihvatljivom. Sud je ipak smatrao da je potrebno ispitati, prema članu 6, da li su i u kojoj meri domaći sudovi uzeli u obzir tvrdnje podnosioca predstavke o zlostavljanju, iako je takvo zlostavljanje navodno počinjeno izvan zemalja članica, a u svetlu bilo kog potencijalnog uticaja na pravičnost postupka. Sud je naročito morao da ispita da li su se domaći sudovi adekvatno bavili pritužbama podnosioca predstavke u pogledu pouzdanosti i dokazne vrednosti njihovih izjava i da li im je data delotvorna mogućnost da ospore prihvatljivost tih izjava i da ulože prigovor na njihovo korišćenje. Na osnovu činjenica, Sud je utvrdio da je to slučaj u ovom predmetu. Napominjući da pobijane izjave nisu korišćene kao osnova za pokretanje krivičnog postupka protiv podnosioca predstavke ili za njihovu osudu, Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 Konvencije.

231. Pitanje vezano za ocenu dokaza u postupku otvara se i u vezi sa prihvatanjem dokaza koje su pružili svedoci koji sarađuju sa tužilaštvom. S tim u vezi, Sud je presudio da korišćenje iskaza koje su svedoci dali u zamenu za imunitet ili druge pogodnosti može da dovede u pitanje pravičnost suđenja protiv optuženog i može da otvori osetljiva pitanja jer su takvi iskazi, po samoj svojoj prirodi, podložni manipulaciji i možda su dati isključivo u svrhu dobijanja pogodnosti ili u svrhu lične osvete. Međutim, korišćenje takvih vrsta iskaza samo po sebi nije dovoljno da bi postupak bio nepravilan [*Verhoek protiv Holandije* (dec.), 2004; *Cornelis protiv Holandije* (dec.), 2004]. U svakom predmetu, pri donošenju ocene, Sud će sagledati postupak u celini, vodeći računa o pravima odbrane, ali i o interesima javnosti i žrtava za pravilno procesuiranje krivičnog dela i, kada je to potrebno, o pravima svedoka (*Habran i Dalem protiv Belgije*, 2017, stav 96).

232. U predmetu *Adamčo protiv Slovačke*, 2019, stavovi 56–71, koji se tiče osude koja se u velikoj meri zasniva na izjavama saučesnika po osnovu sporazuma o nagodbi sa tužilaštvom, Sud je utvrdio povredu člana 6 Konvencije imajući u vidu sledeća razmatranja: izjava je predstavljala, ako ne jedini, onda u najmanju ruku odlučujući dokaz protiv podnosioca predstavke; propust domaćih sudova da ispituju širi kontekst u kojem je svedok dobio određene pogodnosti od tužilaštva; činjenica da je sporazum o nagodbi sa tužilaštvom zaključen bez učešća suda; i propust domaćih sudova da pruže relevantno obrazloženje za argumente podnosioca predstavke.

233. Nasuprot tome, u predmetu *Kadagishvili protiv Gruzije*, 2020, stavovi 156–157, Sud nije smatrao da je oslanjanje na izjave svedoka, koji su zaključili sporazum o nagodbi sa tužilaštvom, učinilo suđenje nepravilnim u celini. Sud je naglasio činjenicu da je postupak zaključenja sporazuma o nagodbi sa tužilaštvom izvršen u skladu sa zakonom i da je bio praćen odgovarajućim sudskim preispitivanjem. Štaviše, relevantni svedok je izjave dao pred prvostepenim sudom u predmetu podnosioca predstavke, a podnosilac predstavke je imao dovoljno mogućnosti za unakrsno ispitivanje. Za Sud je takođe bilo važno to što utvrđivanje činjenica u postupku zaključenja sporazuma o nagodbi nije prihvaćeno u predmetu podnosioca predstavke bez potpunog i adekvatnog razmatranja na suđenju podnosiocima predstavke.

234. Konačno, treba napomenuti da u određenim slučajevima može da postoji pozitivna obaveza na strani vlasti da istraže i prikupe dokaze u korist optuženog. U predmetu *V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2021, stavovi 195–200, koji se ticao slučaja trgovine ljudima u kojem su žrtve trgovine ljudima bile krivično gonjene za krivična dela povezana sa narkoticima (počinjena u vezi sa delom trgovine ljudima), Sud je naglasio da dokazi koji se tiču statusa opružene kao žrtve

trgovine ljudima treba da budu uzeti u obzir kao „osnovni aspekt” odbrane koji treba da bude dostupan bez ograničenja. S tim u vezi, Sud je uputio na pozitivne obaveze države prema članu 4 Konvencije u pogledu istraživanja situacija koje se tiču potencijalne trgovine ljudima.⁵ U navedenom predmetu, Sud je stao na stanovište da je odsustvo odgovarajuće ocene statusa podnosioca predstavke kao žrtve trgovine ljudima sprečilo vlasti da obezbede dokaze koji bi mogli da predstavljaju osnovni aspekt odbrane podnosioca predstavke.

6. Podsticanje na krivično delo

a. Opšta razmatranja

235. Sud je prepoznao potrebu da vlasti imaju mogućnost da pribegnu posebnim istražnim metodama, naročito u predmetima koji se tiču organizovanog kriminala i korupcije. S tim u vezi, Sud je presudio da korišćenje posebnih istražnih metoda – posebno prikriivenih tehnika – samo po sebi ne predstavlja povredu prava na pravično suđenje. Međutim, zbog opasnosti od policijskog podsticanja koje takve tehnike uključuju, njihovo korišćenje se mora odvijati unutar jasnih granica (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 51).

236. Iako porast organizovanog kriminala od država zahteva da preduzimaju odgovarajuće mere, pravo na pravično suđenje, koje podrazumeva ispunjenje zahteva u pogledu pravilnog sprovođenja pravde, ipak se primenjuje na sve vrste krivičnih dela, od najjednostavnijih do najsloženijih. Pravo na pravilno sprovođenje pravde u demokratskom društvu ima tako istaknuto mesto da se ne može žrtvovati radi bržeg rešavanja predmeta (*ibid.*, stav 53). S tim u vezi, Sud je naglasio da policija može da deluje u tajnosti, ali ne i da podstiče na izvršenje dela (*Khudobin protiv Rusije*, 2006, stav 128).

237. Štaviše, iako Konvencija ne isključuje oslanjanje na izvore kao što su anonimni doušnici u fazi prethodne istrage i kada je to opravdano zbog prirode dela, druga stvar je kad prvostepeni sud naknadno koristi te izvore i na njima zasniva osudu (*Teixeira de Castro protiv Portugalije*, 1998, stav 35). Takvo korišćenje može biti prihvatljivo samo ako postoje odgovarajuće i dovoljne mere zaštite protiv zloupotrebe, posebno jasan i predvidljiv postupak za odobravanje, sprovođenje i nadziranje predmetnih istražnih radnji (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 51). Što se tiče vlasti koje vrše kontrolu nad tajnim operacijama, Sud je smatrao da se, iako bi sudski nadzor bio najprikladniji, mogu koristiti i druga sredstva ako postoje odgovarajući postupci i mere zaštite, kao što je nadzor koji vrši tužilac (*Bannikova protiv Rusije*, 2010, stav 50; *Tchokhoniidze protiv Gruzije*, 2018, stav 51).

238. Iako se učešće tajnih agenata može tolerisati ako je podvrgnuto jasnim ograničenjima i merama zaštite, javni interes ne može da opravda korišćenje dokaza pribavljenih policijskim podsticanjem na izvršenje dela jer bi to optuženog svakako izložilo riziku da od početka nema pravično suđenje (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 54). Tajni agenti u tom kontekstu mogu biti predstavnici države ili privatne strane koje postupaju prema njihovim uputstvima i pod njihovom kontrolom. Međutim, prigovor koji se odnosi na podsticanje na izvršenje krivičnog dela od strane privatne strane, koja nije postupala prema uputstvima ili drugačije bila pod kontrolom vlasti, ispituje se prema opštim pravilima za ocenu dokaza, a ne kao pitanje podsticanja [*Shannon protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2004].

239. Zabrana podsticanja obuhvata i korišćenje operativnih tehnika koje uključuju organizovanje većeg broja nezakonitih transakcija s osumnjičenim od strane državnih vlasti. Sud je presudio da su takve operativne tehnike priznato i dopušteno sredstvo istraživanja krivičnog dela kada kriminalna aktivnost nije jednokratna, izolovani kriminalni incident, već kontinuirani nezakoniti poduhvat. Ipak, u skladu s opštom zabranom podsticanja na izvršenje krivičnih dela, postupci tajnih agenata moraju biti usmereni na istraživanje kriminalne aktivnosti koja je u toku na način koji je u suštini pasivan i ne

5. Osim toga videti [Vodič za član 4. Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

smeju da vrše uticaj kojim bi se podsticalo na izvršenje krivičnog dela koje je teže od onoga koje je taj pojedinac već planirao da izvrši bez takvog podsticaja. Shodno tome, kada državne vlasti koriste operativnu tehniku koja uključuje dogovaranje više nezakonitih transakcija s osumnjičenim, infiltracija i učešće tajnog agenta u svakoj nezakonitoj transakciji ne sme da proširuje ulogu policije sa uloge tajnih agenata na ulogu agenata provokatora (*agents provocateurs*). Štaviše, svako produžavanje istrage mora da bude zasnovano na valjanim razlozima kao što je potreba da se obezbedi dovoljno dokaza kako bi se dobila osuda, kako bi se steklo bolje razumevanje prirode i opsega kriminalne aktivnosti osumnjičenog ili kako bi se otkrio veći kriminalni krug. U nedostatku takvih razloga, može se utvrditi da se državne vlasti upuštaju u aktivnosti kojima se nepropisno proširuje opseg ili težina krivičnog dela (*Grba protiv Hrvatske*, 2017, stavovi 99–101).

240. Naročito, kao rezultat nepropisnog postupanja tajnih agenata u jednoj ili više višekratnih nezakonitih transakcija ili učešća u aktivnostima kojima se proširuje opseg ili težina krivičnog dela, državne vlasti mogu nepravedno da izlože okrivljenog ili povećanim kaznama u okviru propisanog raspona kazne ili kaznama za izvršenje težeg krivičnog dela. Ako bi se utvrdilo da je to bio slučaj, moraju se izvesti merodavni zaključci u skladu s Konvencijom, bilo u odnosu na određene nezakonite transakcije pogođene nepropisnim ponašanjem državnih vlasti, bilo u odnosu na organizovanje većeg broja nezakonitih transakcija kao celine. Kao pitanje pravičnosti, izrečena kazna treba da odražava krivično delo koje je okrivljeni stvarno planirao da izvrši. Prema tome, iako ne bi bilo nepravedno osuditi osobu, bilo bi nepravedno da on ili ona budu kažnjeni za onaj deo kriminalne aktivnosti koji je rezultat nepropisnog postupanja od strane državnih vlasti (*ibid.*, stavovi 102–103).

241. Sudska praksa suda o podsticanju na krivično delo takođe se bavi slučajevima indirektnog podsticanja na krivično delo. To je situacija u kojoj lice nije u direktnom kontaktu sa policijskim službenicima koji su na tajnom zadatku, već je uvučeno u krivično delo od strane saučesnika koji je direktno podstaknut da izvrši krivično delo od strane policije. S tim u vezi, Sud je utvrdio sledeće testove za svoju ocenu: (a) da li je policija mogla da predvidi da će lice koje je policija direktno podstakla stupiti u kontakt sa drugim licima za potrebe učešća u krivičnom delu; (b) da li su aktivnosti lica bile takođe određene ponašanjem policijskih službenika; i (c) da li se predmetna lica mogu smatrati saučesnicima u izvršenju krivičnog dela pred domaćim sudovima (*Akbay i drugi protiv Nemačke*, 2020, stav 117).

242. U svojoj sudskoj praksi o podsticanju, Sud je utvrdio kriterijume za razlikovanje podsticanja koje je u suprotnosti sa članom 6 stavom 1 Konvencije od dozvoljenog ponašanja pri korišćenju legitimnih prikrivenih tehnika u krivičnim istragama. Sud je objasnio da se, budući da nije moguće smanjiti raznolikost situacija koje bi se mogle pojaviti u ovom kontekstu na spisak pojednostavljenih kriterijuma, ispitivanje prigovora o podsticanju na izvršenje krivičnih dela od strane Suda razvilo na osnovu dva testa: materijalnog i procesnog testa podsticanja [*Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stav 122; *Ramanauskas protiv Litvanije (br. 2)*, 2018, stav 55].

b. Materijalni test podsticanja

243. Sud je podsticanje na krivično delo,⁶ za razliku od legitimne tajne istrage, definisao kao situaciju u kojoj se službenici koji u tome učestvuju – ili kao pripadnici bezbednosnih snaga ili kao osobe koje postupaju po njihovim uputstvima – ne ograničavaju na istraživanje kriminalnih aktivnosti na suštinski pasivan način, već vrše takav uticaj na subjekta da podstiču izvršenje krivičnog dela koje inače ne bi bilo počinjeno, kako bi se omogućilo dokazivanje krivičnog dela, odnosno kako bi se pribavili dokazi i pokrenulo krivično gonjenje (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 55).

244. Pri odlučivanju da li je istraga bila „u suštini pasivna”, Sud ispituje razloge za tajnu operaciju i postupanje vlasti koje su sprovodile tu operaciju. Posebno se utvrđuje da li postoje objektivne

6. U sudskoj praksi Suda, pojmovi podsticanja na izvršenje krivičnog dela, policijsko podsticanje i *agent provocateurs* koriste se kao međusobno zamenjivi pojmovi.

sumnje da je podnosilac predstavke bio uključen u kriminalnu aktivnost ili sklon izvršenju krivičnog dela (*Bannikova protiv Rusije*, 2010, stav 38).

245. U svojoj oceni Sud u obzir uzima niz faktora. Na primer, u ranom prelomnom predmetu *Teixeira de Castro protiv Portugalije* (1998, stavovi 37–38) Sud je u obzir uzeo, *inter alia*, činjenicu da podnosilac predstavke nije bio osuđivan, da protiv njega nije bila pokrenuta istraga, da nije bio poznat policijskim službenicima, da u njegovoj kući nije pronađena droga i da količina droge koja je kod njega pronađena u vreme hapšenja nije bila veća od količine koju su zatražili tajni agenti. Utvrdio je da su postupci agenata prešli granicu delovanja tajnih agenata jer su podsticali na krivično delo i da ništa nije upućivalo na to da bi bez njihovog mešanja predmetno delo bilo izvršeno.

246. Prethodne osude same po sebi ne ukazuju na sklonost izvršenju krivičnog dela (*Constantin i Stoian protiv Rumunije*, 2009, stav 55). Međutim, Sud je smatrao da upoznatost podnosioca predstavke sa načinom izvršenja krivičnog dela (*Virgil Dan Vasile protiv Rumunije*, 2018, stav 53) i činjenica da se nije povukao iz dogovora iako je za to imao niz prilika, niti je prijavio delo vlastima, ukazuju na prethodno postojeću kriminalnu aktivnost ili nameru (*Gorgievski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2009, stav 53; *Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stavovi 142–143).

247. Još jedan faktor koji treba uzeti u obzir je pitanje da li je podnosilac predstavke bio pod pritiskom da poćini predmetno krivično delo. Sud je smatrao da inicijativa za stupanje u kontakt sa podnosiocem predstavke kad ne postoji objektivna sumnja da je podnosilac učestvovao u kriminalnim aktivnostima ili bio sklon izvršenju krivičnog dela (*Burak Hun protiv Turske*, 2009, stav 44; *Sepil protiv Turske*, 2013, stav 34), ponavljanje ponude iako ju je podnosilac predstavke odbio, uporno nagovaranje [*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 67, uporediti sa predmetom *Ramanauskas protiv Litvanije (br. 2)*, 2018, stav 68, u kojem je sam podnosilac predstavke zatražio da se sa njim stupi u kontakt], podizanje cene iznad proseka (*Malininas protiv Litvanije*, 2008, stav 37) i izazivanje saosećanja kod podnosioca predstavke spominjanjem simptoma apstinencije (*Vanyan protiv Rusije*, 2005, stavovi 11 i 49) predstavljaju ponašanje koje se može smatrati pritiskom na podnosioca predstavke da poćini predmetno delo, bez obzira na to da li je predmetni agent bio pripadnik bezbednosnih snaga ili privatna osoba koja postupa u skladu sa njihovim uputstvima.

248. Sledeće važno pitanje je da li se može smatrati da su se državni agenti „pridružili” ili se „infiltrirali” u kriminalne aktivnosti, a ne da su ih pokrenuli. U prvom slučaju predmetna radnja nalazi se unutar granica tajnog rada. U predmetu *Miliniene protiv Litvanije* (2008, stavovi 37–38) iako je policija uticala na razvoj događaja prvenstveno davanjem tehničke opreme privatnoj osobi za snimanje razgovora i podržavanjem ponude finansijskih podsticaja podnosiocu predstavke, Sud je smatrao da se tim postupcima „pridružila” kriminalnim aktivnostima, a ne da ih je pokrenula jer je inicijativu u tom predmetu preuzela privatna osoba. Ta osoba se požalila policiji da će za podnosioca predstavke trebati mito kako bi se postigao zadovoljavajući ishod u predmetu i tek nakon te pritužbe operaciju je odobrio i nadzirao zamenik glavnog državnog tužioca s ciljem da se potvrde te pritužbe [za slično obrazloženje, videti *Sequeira protiv Portugalije* (dec.), 2003; *Eurofinacom protiv Francuske* (dec.), 2004].

249. Način na koji je tajna policijska operacija pokrenuta i sprovedena važan je pri oceni da li je podnosilac predstavke bio podstaknut na izvršenje krivičnog dela. Nepostojanje jasnih i predvidljivih postupaka za odobravanje, sprovođenje i nadziranje predmetne istražne radnje daje prevagu zaključku da predmetni postupci predstavljaju podsticanje na krivično delo: videti, na primer, predmet *Teixeira de Castro protiv Portugalije*, 1998, stav 38, u kojem je Sud napomenuo da se intervencija tajnih agenata nije odvijala u sklopu zvanične operacije protiv trgovine drogom koju je nadzirao sudija; *Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 64, u kojem nije bilo nikakve naznake razloga ili ličnih motiva koji su tajnog agenta naveli na to da na sopstvenu inicijativu pristupi

podnosiocu predstavke, a da o tome nije obavestio svoje nadređene; i *Tchokhonelidze protiv Gruzije*, 2018, stav 51, u kojem predmetna tajna operacija nije bila zvanično odobrena ni nadzirana.

250. U predmetu *Vanyan protiv Rusije*, 2005 (stavovi 46–47), Sud je napomenuo da je policijska operacija bila odobrena jednostavnom upravnom odlukom tela koje je kasnije sprovelo operaciju, da je odluka sadržala vrlo malo informacija o razlozima za planiranu probnu kupovinu i o njenoj svrsi, kao i da operacija nije bila predmet sudskog preispitivanja ili bilo kog drugog nezavisnog nadzora. S tim u vezi, tehnika „probne kupovine” koju su izvršile ruske vlasti pomno je ispitana u predmetu *Veselov i drugi protiv Rusije* (2012, stav 127) u kojem je Sud presudio da je predmetni postupak bio manjkav, da je podnosiocima predstavke izložio proizvoljnim postupcima policije i potkopao pravičnost krivičnog postupka protiv njih. Osim toga, Sud je utvrdio da domaći sudovi nisu ni na odgovarajući način ispitali prigovor podnosioca predstavke u vezi sa podsticanjem na krivično delo i da posebno nisu preispitali razloge za probnu kupovinu, kao ni ponašanje policije i njihovih doušnika u odnosu na podnosioca predstavke (videti takođe predmet *Kuzmina i drugi protiv Rusije*, 2021, u kojem je Sud razmatrao strukturne nedostatke domaćeg pravnog poretka u Rusiji u pogledu pitanja podsticanja na krivično delo).

c. Sudsko preispitivanje odbrane podsticanjem na krivično delo

251. U predmetima u kojima se otvara pitanje podsticanja na krivično delo smatra se da se poštovao član 6 Konvencije samo ako je podnosilac predstavke mogao ulaganjem prigovora ili na drugi način delotvorno da otvori pitanje podsticanja za vreme suđenja. Sama činjenica da su poštovane opšte mere zaštite, kao što su jednakost stranaka u postupku ili prava na odbranu, nije dovoljna (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008, stav 69). U takvim predmetima Sud je naveo da je na tužilaštvu da dokaže da nije bilo podsticanja, pod uslovom da tvrdnje okrivljenog nisu u potpunosti neverovatne.

252. Ako se uloži prigovor zbog podsticanja na krivično delo i postoje izvesni *prima facie* dokazi o podsticanju na krivično delo, pravosudni organi moraju da ispituju činjenice predmeta i da preduzmu potrebne korake kako bi se otkrila istina i kako bi se utvrdilo da li je bilo podsticanja. Ako se utvrdi da je bilo, moraju da donesu zaključke u skladu s Konvencijom (*ibid.*, stav 70). Sama činjenica da se podnosilac predstavke izjasnio krivim za krivično delo za koje je optužen ne oslobađa prvostepeni sud obaveze ispitivanja tvrdnji o podsticanju na krivično delo (*ibid.*, stav 72). Zaista, Sud je smatrao da odbrana podsticanjem na krivično delo neophodno pretpostavlja da optuženi priznaje izvršenje dela za koje je optužen, ali tvrdi da je do izvršenja došlo usled nezakonitog podsticanja od strane policije (*Berlizev protiv Ukrajine*, 2021, stav 46; videti, nasuprot tome, *Yakhymovych protiv Ukrajine*, 2021, stav 46, gde je u kontekstu navodnog ubistva po ugovoru podnosilac predstavke porekao optužbe, ali je tokom postupka, implicitno ili eksplicitno, više puta upućivao na podsticanje na krivično delo).

253. S tim u vezi, Sud proverava da li *prima facie* prigovor o podsticanju na krivično delo predstavlja materijalnu odbranu prema domaćem pravu, da li pruža osnovu za isključenje dokaza ili izaziva slične posledice (*Bannikova protiv Rusije*, 2010, stav 54). Iako domaće vlasti odlučuju koji je postupak prikladan u slučaju prigovora o podsticanju, Sud zahteva da taj postupak bude akuzatorni, temeljan, sveobuhvatan i zaključan po pitanju podsticanja na krivično delo (*ibid.*, stav 57). Štaviše, u kontekstu u kojem istražni organi ne otkriju informacije, Sud poštovanju načela akuzatornog postupka i jednakosti stranaka u postupku pridaje posebnu težinu (*ibid.*, stav 58).

254. U slučaju kad optuženi tvrdi da je bio podstaknut na izvršenje krivičnog dela, krivični sudovi moraju pažljivo da ispituju materijal u spisu s obzirom na to da svi dokazi koji su pribavljeni policijskim podsticanjem moraju da budu isključeni kako bi suđenje bilo pravično u smislu člana 6 stava 1 Konvencije ili mora da se primeni postupak sa sličnim posledicama (*Akbay i drugi protiv Nemačke*, 2020, stavovi 123–124). To posebno važi kada se policijska operacija odvijala bez dovoljnog pravnog okvira ili odgovarajućih mera zaštite (*Ramanauskas protiv Litvanije* [GC], 2008,

stav 60). U takvom sistemu, sudsko ispitivanje prigovora o podsticanju pruža jedino delotvorno sredstvo za proveru valjanosti razloga za izvođenje tajne operacije i utvrđivanje jesu li agenti tokom tih operacija bili „u suštini pasivni” (*Lagutin i drugi protiv Rusije*, 2014, stav 119). Takođe je neophodno da su odluke domaćih sudova kojima se odbija prigovor podnosioca predstavke o podsticanju dovoljno obrazložene (*Sandu protiv Republike Moldavije*, 2014, stav 38; *Tchokhanelidze protiv Gruzije*, 2018, stav 52)

255. Ako Sud na osnovu dostupnih informacija ne može da zaključi da li je podnosilac predstavke podstaknut na izvršenje krivičnog dela, sudsko preispitivanje prigovora o podsticanju na krivično delo postaje presudno u skladu sa metodologijom ocene Suda u predmetima koji se odnose na podsticanje na izvršenje krivičnih dela (*Edwards i Lewis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2004, stav 46; *Ali protiv Rumunije*, 2010, stav 101; videti takođe predmet *Khudobin protiv Rusije*, 2006, u kojem domaći sudovi nisu analizirali relevantne činjenične i pravne elemente kako bi razlikovali podsticanje na krivično delo od opravdanog oblika istražnih radnji; *V. protiv Finske*, 2007, u kojem podnosiocu predstavke nije bilo omogućeno da se brani prigovorom da je bio podstaknut na krivično delo).

d. Metodologija ocene Suda u predmetima koji se odnose na podsticanje na izvršenje krivičnih dela

256. Pri primeni materijalnog i procesnog testa podsticanja, Sud prvo mora da se uveri da situacija koja se razmatra spada *prima facie* u kategoriju „predmeta koji se odnose na podsticanje na izvršenje krivičnih dela”. Ako se Sud uveri da se prigovor podnosioca predstavke mora ispitati u kategoriji „predmeta koji se odnose na podsticanje na izvršenje krivičnih dela”, u prvom koraku Sud će nastaviti s ocenom na osnovu materijalnog testa podsticanja. Ako bi, prema materijalnom testu podsticanja, na osnovu raspoloživih informacija, Sud mogao s dovoljnim stepenom sigurnosti da utvrdi da su domaće vlasti istražile aktivnosti podnosioca predstavke na način koji je u suštini pasivan i da ga nisu podstakle na izvršenje krivičnog dela, to bi obično bilo dovoljno da Sud zaključi da naknadno korišćenje dokaza dobijenih merom tajnog nadzora u krivičnom postupku protiv podnosioca predstavke ne otvara pitanje na osnovu člana 6 stava 1.

257. Međutim, ako su zaključci Suda na osnovu materijalnog testa neuverljivi zbog nedostatka informacija u spisu, onemogućavanja uvida ili protivrečnosti u tumačenju događaja od strane stranaka ili ako Sud, na osnovu materijalnog testa, utvrdi da je podnosilac predstavke bio podvrgnut podsticanju u suprotnosti sa članom 6 stavom 1, Sud će morati, kao drugi korak, da primeni procesni test podsticanja. Sud je objasnio da taj test primenjuje kako bi se utvrdilo jesu li domaći sudovi preduzeli nužne korake za otkrivanje okolnosti spornog prigovora o podsticanju, i jesu li, u slučaju utvrđenja da je bilo podsticanja ili u slučaju da tužilaštvo nije uspelo da dokaže da nije bilo podsticanja, odgovarajući zaključci izvedeni u skladu s Konvencijom. Postupak protiv podnosioca predstavke bio bi lišen pravičnosti propisane članom 6 Konvencije ako su postupci državnih vlasti imali dejstvo podsticanja podnosioca predstavke na izvršenje krivičnog dela za koje je bio osuđen, a domaći sudovi nisu na odgovarajući način razmotrili navode o podsticanju [*Matanović protiv Hrvatske*, 2017, stavovi 131–135; *Ramanauskas protiv Litvanije (br. 2)*, 2018, stav 62; *Virgil Dan Vasile protiv Rumunije*, 2018, stavovi 47–50; *Akbay i drugi protiv Nemačke*, 2020, stavovi 111–124].

7. Načelo neposrednosti

258. Sud je presudio da je važan element pravičnog krivičnog postupka i mogućnost optuženog da se suoči sa svedokom u prisustvu sudije koji na kraju donosi odluku u predmetu. To načelo neposrednosti važno je jemstvo u krivičnom postupku u kojem opažanja suda o ponašanju i verodostojnosti svedoka mogu imati bitne posledice za optuženog. Stoga, promena sastava veća prvostepenog suda nakon saslušanja važnog svedoka treba da dovede do ponovnog saslušanja tog svedoka [*P. K. protiv Finske* (dec.), 2002].

259. Međutim, ne može se smatrati da načelo neposrednosti predstavlja zabranu bilo kakvih promena sastava sudskog veća u toku postupka. Tokom postupka mogu se pojaviti veoma jasni upravni ili procesni razlozi koji onemogućavaju daljnje učešće sudije u postupku. Sud je ukazao na mere koje se mogu preduzeti kako bi se obezbedilo da sudije koje vode predmet primereno razumeju dokaze i tvrdnje, na primer, stavljanjem na raspolaganje prepisa u kojima nije upitna verodostojnost predmetnog svedoka ili zakazivanjem ponovnog saslušanja u pogledu relevantnih tvrdnji ili važnih svedoka pred izmenjenim sudskim većem (*Cutean protiv Rumunije*, 2014, stav 61).

260. U predmetu *P. K. protiv Finske* (dec.), 2002, Sud nije smatrao da nepoštovanje načela neposrednosti samo po sebi može da dovede do povrede prava na pravično suđenje. Sud je uzeo u obzir činjenicu da je, iako je predsedavajući sudija zamenjen, troje sudija porotnika ostalo isto tokom čitavog postupka. Takođe je napomenuo da verodostojnost predmetnog svedoka ni u jednoj fazi nije bila osporena, niti je u spisu bilo ikakvih naznaka koje bi opravdavale sumnju u verodostojnost svedoka. U tim okolnostima, činjenica da je novi predsedavajući sudija imao na raspolaganju zapisnik sa sednice na kojoj je svedok saslušan u velikoj meri je nadoknadila nedostatak neposrednosti u postupku. Sud je nadalje napomenuo da se osuda podnosioca predstavke nije zasnivala samo na iskazu predmetnog svedoka i da ništa nije ukazivalo na to da je predsedavajući sudija zamenjen kako bi se uticalo na ishod predmeta ili u bilo koju drugu neprimerenu svrhu. Slična razmatranja su navela Sud da utvrdi kako nije došlo do povrede člana 6 stava 1 u predmetima *Graviano protiv Italije* (2005, stavovi 39–40) i *Škaro protiv Hrvatske* (2016, stavovi 22–31).

261. Nasuprot tome, u predmetu *Cutean protiv Rumunije* (2014, stavovi 60–73), Sud je utvrdio povredu člana 6 u slučaju kada nijedan od sudija u prvobitnom veću koji su saslušali podnosioca i svedoke u prvom stepenu nadležnosti nije nastavio sa razmatranjem predmeta. Takođe je napomenuo da su izjave podnosioca i svedoka koje sudija nije direktno saslušao predstavljale relevantne dokaze za osudu podnosioca. U tim okolnostima, Sud je presudio da dostupnost prepisa izjava ne može da nadoknadi nedostatak neposrednosti u postupku (takođe videti *Beraru protiv Rumunije*, 2014, stav 66).

262. U predmetu *Cerovšek i Božičnik protiv Slovenije* (2017, stavovi 37–48) Sud je utvrdio povredu člana 6 jer obrazloženja odluka protiv podnosilaca predstavke, odnosno, njihove osude i kazne, nije dao sudija pojedinac koji ih je izrekao, već druge sudije koje nisu učestvovala u suđenju (videti takođe *Svanidze protiv Gruzije*, 2019, stavovi 34–38, u pogledu zamene sudije prvostepenog suda sudijom zamenikom koji nije učestvovao u ispitivanju dokaza).

263. Slično tome, u predmetu *Iancu protiv Rumunije*, 2021, stavovi 52–60, iako je ostavio pitanje načela neposrednosti otvorenim, Sud je iz perspektive tog načela ispitao pitanje potpisivanja presude od strane predsednika suda umesto sudije koji je učestvovao u ispitivanju predmeta, ali se potom penzionisao pre donošenja presude. Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 naglašavajući, naročito, sledeće elemente: presuda je usvojena od strane sudske formacije koja je ispitivala predmet i učestvovala u direktnoj analizi dokaza; presuda je sačinjena, u skladu sa domaćim pravom, od strane sudije pomoćnika, koji je učestvovao u raspravama i razmatranjima i koji je u ime veća izneo osnove za osudu; penzionisani sudija je bio objektivno sprečen da potpiše presudu; potpisivanje presude od strane svih članova ne predstavlja opšti standard u svim državama članicama Saveta Evrope; nacionalno zakonodavstvo ograničava prihvatljivost potpisivanja od strane predsednika suda samo na one slučajeve u kojima sudija koji je vodio predmet nije u mogućnosti da potpiše odluku; i predsednik suda je potpisao presudu u ime penzionisanog sudije, a ne u svoje ime (ili u ime predsednika suda).

264. Pitanje u vezi s načelom neposrednosti može se otvoriti i kada apelacioni sud poništi odluku nižeg suda kojom je podnosilac predstavke oslobođen optužbi za krivično delo bez ponovnog ispitivanja dokaza, uključujući saslušanje svedoka (*Hanu protiv Rumunije*, 2013, stav 40; *Lazu protiv Republike Moldavije*, 2016, stav 43). Slično tome, načelo neposrednosti relevantno je u slučaju promene sastava veća prvostepenog suda kada se predmet vrati na ponovni postupak pred drugim

sudijom. Štaviše, u takvoj situaciji su relevantna načela sudske prakse Suda koja se odnose na pravo na ispitivanje svedoka tužilaštva [*Famulyak protiv Ukrajine* (dec.), 2019, stavovi 36–38; *Chernika protiv Ukrajine*, 2020, stavovi 40–46 i 54].⁷

8. Pravna sigurnost i neujednačena sudska praksa

265. Načelo pravne sigurnosti zahteva od domaćih vlasti da poštuju obavezujuću prirodu pravosnažne sudske odluke. Zaštita od dupliranja krivičnog postupka jedna je od posebnih zaštitnih mera povezanih s opštim jemstvom pravičnog suđenja u krivičnom postupku na osnovu člana 6 [*Bratyakin protiv Rusije* (dec.), 2006].

266. Međutim, zahtevi koji se tiču pravne sigurnosti nisu apsolutni. U krivičnim predmetima se moraju oceniti u svetlu, na primer, člana 4 stava 2 Protokola br. 7, kojim je državi izričito dozvoljeno da ponovo otvori predmet ako se pojave nove činjenice ili ako se utvrdi postojanje bitne povrede u prethodnom postupku koja je mogla da utiče na ishod u predmetu. Ipak, usklađenost sa članom 4 Protokola br. 7 sama po sebi nije dovoljna za utvrđivanje usklađenosti sa zahtevima pravičnog suđenja na osnovu člana 6 (*Nikitin protiv Rusije*, 2004, stav 56).

267. Određene posebne okolnosti predmeta mogu da pokažu da je stvarni način korišćenja ponavljanja postupka nakon donošenja pravosnažne odluke narušio samu suštinu pravičnog suđenja. Konkretno, Sud mora da oceni jesu li vlasti, u određenom predmetu, pokrenule i sprovele takav postupak kako bi, u najvećoj mogućoj meri, uspostavile pravičnu ravnotežu između interesa pojedinca i potrebe da se obezbedi delotvornost sistema krivičnog pravosuđa (*ibid.*, stav 57).

268. Načelom pravne sigurnosti takođe se garantuje određena stabilnost u pravnim situacijama i doprinosi se poverenju javnosti u sudove. S druge strane, postojanost protivrečnih sudskih odluka može da stvori stanje pravne nesigurnosti koje može da umanjí poverenje javnosti u pravosudni sistem, dok je takvo poverenje očigledno jedan od bitnih elemenata države koja se zasniva na vladavini prava. Međutim, zahtevi pravne sigurnosti i zaštite legitimnog poverenja javnosti ne pružaju pravo na doslednost sudske prakse, a razvoj sudske prakse nije sam po sebi u suprotnosti sa pravilnim sprovođenjem pravde jer bi propust u održavanju dinamičnog i evolutivnog pristupa mogao da ugrozi reforme ili poboljšanja (*Borg protiv Malte*, 2016, stav 107).

269. Pri ocenjivanju da li su protivrečne odluke domaćih vrhovnih sudova bile u suprotnosti sa zahtevom pravičnog suđenja sadržanom u članu 6 stavu 1, Sud primenjuje test koji je prvo bio razrađen u građanskim predmetima (*Nejdet Şahin i Perihan Şahin protiv Turske* [GC], 2011, stav 53), a koji podrazumeva utvrđivanje da li postoje „duboke i dugotrajne razlike” u sudskoj praksi vrhovnog suda, da li domaće pravo predviđa mehanizme za prevazilaženje tih razlika, jesu li ti mehanizmi primenjeni i, po potrebi, s kakvim dejstvom (*Borg protiv Malte*, 2016, stav 108).

270. Konačno, pitanje pravne sigurnosti se takođe može javiti u predmetu koji se tiče zakonodavne intervencije u predstojećim krivičnim postupcima. U predmetu *Chim i Przywieczerski protiv Poljske*, 2018, stavovi 199–207, oslanjajući se na sudsku praksu prema članu 7 Konvencije,⁸ Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 u pogledu zakonodavnih izmena koje su se odnosile na produženje trajanja roka zastarevanja u predmetu protiv podnosioca predstavke.

9. Štetan publicitet

271. Sud je presudio da neprijateljski nastrojena medijska kampanja može negativno da utiče na pravičnost suđenja time što utiče na javno mišljenje i, posledično, na porotnike koji odlučuju o krivici optuženog [*Akay protiv Turske* (dec.), 2002; *Craxi protiv Italije (br. 1)*, 2002, stav 98; *Beggs protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2012, stav 123]. Na taj način, postoji rizik da neprijateljski nastrojena

7. Videti odeljak Pravo na ispitivanje svedoka.

8. Osim toga videti [Vodič za član 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima](#).

medijska kampanja utiče na nepristrasnost suda na osnovu člana 6 stava 1, kao i na pretpostavku nevinosti sadržanu u članu 6 stavu 2 [*Ninn-Hansen protiv Danske* (dec.), 1999; *Anguelov protiv Bugarske* (dec.), 2004].⁹

272. Istovremeno, izveštavanje u medijima o trenutnim događajima predstavlja ostvarivanje slobode izražavanja, koja je zagarantovana članom 10 Konvencije (*Bédat protiv Švajcarske* [GC], 2016, stav 51). Ako postoji neprijateljski nastrojena medijska kampanja u pogledu nekog suđenja, ono što je presudno nisu subjektivni utisci osumnjičenog, koliko god bili razumljivi, o tome da li je prvostepeni sud bez predrasuda, kako se to od njega zahteva, već da li se bojazan osumnjičenog može smatrati objektivno opravdanom u posebnim okolnostima predmeta [*Włoch protiv Poljske* (dec.), 2000; *Daktaras protiv Litvanije* (dec.), 2000; *Priebke protiv Italije* (dec.), 2001; *Butkevičius protiv Litvanije* (dec.), 2002; *G. C. P. protiv Rumunije*, 2011, stav 46; *Mustafa (Abu Hamza) protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2011, stavovi 37–40].

273. Neki od faktora koji su u sudskoj praksi utvrđeni kao relevantni za ocenu Suda o uticaju takve kampanje na pravičnost suđenja uključuju: vreme koje je proteklo između medijske kampanje i početka suđenja, a posebno utvrđivanja sastava prvostepenog suda; jesu li se sporne objave mogle pripisati vlastima ili su se zasnivale na obaveštenjima vlasti; i jesu li objave uticale na sudije ili porotu i na taj način uticale na ishod postupka [*Beggs protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2012, stav 124; *Abdulla Ali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2015, stavovi 87–91; *Paulikas protiv Litvanije*, 2017, stav 59].

274. Štaviše, u kontekstu suđenja pred porotom, relevantan faktor je i sadržaj bilo kakvih uputstava datih poroti [*Beggs protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2012, stav 124]. Nacionalni sudovi koji su u potpunosti sastavljeni od profesionalnih sudija generalno govoreći imaju, za razliku od članova porote, odgovarajuće iskustvo i obuku koji im omogućavaju da se odupru spoljnim uticajima [*Craxi protiv Italije* (br. 1), 2002, stav 104; *Mircea protiv Rumunije*, 2007, stav 75].

10. Pregovaranje o krivici

275. Sud je napomenuo da se umanjenje optužbe ili smanjenje kazne optuženom u zamenu za priznanje krivice ili izjašnjavanje *nolo contendere* pre suđenja ili za bitnu saradnju s istražnim organima može smatrati zajedničkim elementom evropskih krivičnihopravnih sistema (*Natsvlshvili i Togonidze protiv Gruzije*, 2014, stav 90). Stoga nema ničeg neprimerenog u samom procesu nagodbe o optužbi ili kazni (*ibid.*), ili u pritisku na pojedinca da prihvati rešenje predmeta pre suđenja usled činjenice da će se inače morati pojaviti na sudu (*Deweer protiv Belgije*, 1980, stav 51). Prema mišljenju Suda, nagodba o priznanju krivice, osim što nudi važne prednosti brzog presuđivanja u krivičnim predmetima i smanjivanja radnog opterećenja sudova, tužilaca i advokata, može, ako se primeni pravilno, da predstavlja i uspešno sredstvo u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala i može da doprinese smanjenju broja izrečenih kazni i, posledično, broja zatvorenika (*Natsvlshvili i Togonidze protiv Gruzije*, 2014, stav 90).

276. Sud je takođe primetio da je efekat nagodbe o priznanju krivice taj da se o krivičnoj optužbi protiv optuženog odlučuje u skraćenom obliku sudskog ispitivanja, što u suštini predstavlja odricanje od niza procesnih prava (*Navalnyy i Ofitserov protiv Rusije*, 2016, stav 100). To samo po sebi ne može da predstavlja problem s obzirom na to da član 6 ni tekstom, ni duhom ne sprečava osobu da se slobodnom voljom odrekne tih zaštitnih mera.¹⁰ Prema tome, po analogiji s načelima o valjanosti odricanja, Sud je utvrdio da odluka kojom se prihvata nagodba o priznanju krivice treba da zadovolji sledeće uslove: (a) podnosilac predstavke mora da prihvati nagodbu u potpunosti svestan činjeničnog stanja predmeta i pravnih posledica, i to na istinski dobrovoljan način; i (b) sadržaj

9. Videti odeljak Negativna medijska kampanja.

10. Videti odeljak Opšta razmatranja člana 6 u njegovom krivičnom aspektu.

nagodbe i pravičnost načina na koji je postignuta između stranaka mora se podvrgnuti dovoljnom sudskom preispitivanju (*Natsvlshvili i Togonidze protiv Gruzije*, 2014, stavovi 91–92).

277. U predmetu *V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2021, stavovi 195–200, koji se bavio trgovinom ljudima gde su žrtve trgovine ljudima bile krivično gonjene za delo u vezi sa narkoticima (počinjenim u vezi sa trgovinom ljudima) i gde su se izjasnile krivim po predmetnoj optužnici, Sud je utvrdio da, u odsustvu ocene nadležnih organa o tome da li su podnositeljke predstavke bile žrtve trgovine ljudima i, ako jesu, da li ta činjenica utiče na njihovu krivičnu odgovornost, takva prihvatanja nagodbe o priznanju krivice nisu učinjena „sa punom svešću o činjeničnom stanju”. Štaviše, u takvim okolnostima, svako odricanje od prava na strani podnosilaca predstavke bilo bi u suprotnosti sa važnim javnim interesom u pogledu borbe protiv trgovine ljudima i u pogledu zaštite žrtava. Iz tog razloga, Sud nije prihvatio ideju da je nagodba podnositeljki predstavke o priznanju krivice predstavljala odricanje od njihovih prava iz člana 6 Konvencije.

B. Javna rasprava

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na ... javnu raspravu ... pred sudom ... Presuda se izriče javno, ali štampa i javnost mogu biti isključeni iz celog ili dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, gde interesi maloletnika ili zaštita privatnog života strane to zahtevaju, ili u meri koja je strogo neophodna po mišljenju suda u posebnim okolnostima u kojima bi javnost štetila interesima pravde.“

Ključne reči HUDOC

Javna rasprava (6-1); Usmena rasprava (6-1); Isključenje medija (6-1); Isključenje javnosti (6-1)

Neophodno u demokratskom društvu (6-1); Zaštita morala (6-1) – Zaštita javnog poretka (6-1) – Nacionalna bezbednost (6-1) – Zaštita maloletnika (6-1) – Zaštita privatnog života stranaka (6-1) – U meri koja je nužno potrebna (6-1) – Naškoditi interesima pravde (6-1)

Javna rasprava (6-1)

1. Načelo javnosti

278. Javni karakter postupka štiti stranke od tajnog rada pravosudnog sistema bez kontrole javnosti; to je takođe jedan od načina na koji se može održati poverenje u sudove. Čineći rad pravosudnog sistema vidljivim, javnost postupka doprinosi ostvarenju cilja člana 6 stava 1, odnosno pravičnog suđenja čije je jemstvo jedno od osnovnih načela svakog demokratskog društva (*Riepan protiv Austrije*, 2000, stav 27; *Krestovskiy protiv Rusije*, 2010, stav 24; *Sutter protiv Švajcarske*, 1984, stav 26).

279. Dok je opšta pravičnost postupka sveobuhvatno načelo prema članu 6 Konvencije, (ne)povredivost prava okrivljenog na javnu raspravu u odnosu na isključenje javnosti i medija nije nužno povezana sa postojanjem bilo kakve stvarne štete u pogledu korišćenja drugih procesnih prava okrivljenog, uključujući i ona prava koja su zaštićena članom 6 stavom 3. Stoga, čak i kada bi podnosiocu predstavke bila pružena druga odgovarajuća mogućnost da iznese svoju odbranu uz poštovanje njegovog prava na usmenu raspravu, načela jednakosti stranaka i akuzatornog postupka, vlasti moraju da pokažu da je odluka o održavanju rasprave *in camera* strogo potrebna u datim okolnostima slučaja (*Kilin protiv Rusije*, 2021, stavovi 111–112).

280. Načelo javne prirode sudskih postupaka ima dva aspekta: održavanje javnih rasprava i javno donošenje presuda (*Sutter protiv Švajcarske*, 1984, stav 27; *Tierce i drugi protiv San Marina*, 2000, stav 93).

2. Pravo na usmenu raspravu i prisustvo na raspravi

a. Pravo na usmenu raspravu

281. Pravo na „javnu raspravu“ iz člana 6 stava 1 nužno podrazumeva pravo na „usmenu raspravu“ (*Döry protiv Švedske*, 2002, stav 37).

282. Obaveza održavanja rasprave nije, međutim, apsolutna u svim predmetima u okviru krivičnog aspekta člana 6. S obzirom na proširenje pojma „krivična optužba“ na predmete koji ne pripadaju tradicionalnim kategorijama krivičnog prava (kao što su upravne kazne, carinsko pravo i dodatni porezi), postoje „krivične optužbe“ različitih težina. Iako su pretpostavke pravičnog suđenja najstrože kad je reč o suštini krivičnog prava, jemstva krivičnog aspekta člana 6 ne primenjuju se nužno

jednako strogo na ostale kategorije predmeta koji ulaze u taj aspekt i nemaju značajan stepen stigme (*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stavovi 41–43).

283. Ipak, odbijanje održavanja usmene rasprave može biti opravdano samo u izuzetnim slučajevima (*Grande Stevens i drugi protiv Italije*, 2014, stavovi 121–122). Priroda okolnosti koje mogu da opravdaju odustajanje od usmene rasprave u suštini se svodi na prirodu problema o kojima odlučuje nadležni sud – posebno da li se otvaraju neka činjenična ili pravna pitanja koja se nisu mogla na odgovarajući način rešiti na osnovu spisa. Usmena rasprava ne mora da bude potrebna kad se ne otvara pitanje verodostojnosti ili kad nema spornih činjenica koje zahtevaju usmeni dokazni postupak ili unakrsno ispitivanje svedoka i kad je optuženi dobio odgovarajuću priliku da iznese svoje argumente u predmetu pisanim putem i da ospori dokaze protiv sebe. S tim u vezi, opravdano je da nacionalne vlasti u obzir uzimaju zahteve u pogledu delotvornosti i ekonomičnosti [*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stavovi 41–43 i 47–48, u vezi sa postupkom nametanja dodatnih poreza; *Suhadolc protiv Slovenije* (dec.), 2011, u vezi sa skraćenim postupkom za saobraćajne prekršaje; *Sancakli protiv Turske*, 2018, stav 45, u vezi s upravnom novčanom kaznom izrečenom vlasniku hotela zbog pružanja prostorija za prostituciju]. Međutim, u slučajevima kada je sporno krivično delo uočio javni službenik, usmena rasprava može da bude od presudnog značaja za zaštitu interesa optuženog jer se tako može ispitati verodostojnost zaključaka službenika (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. protiv Slovenije*, 2018, stav 54).

284. Štaviše, u nekim slučajevima, čak i kada se suština stvari predmeta odnosi na pitanje tehničke prirode, o kojem se obično može odlučiti bez usmene rasprave, okolnosti predmeta mogu, za potrebe pravičnog suđenja, da opravdaju održavanje usmene rasprave (*Özmutat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. protiv Turske*, 2017, stav 37).

285. U svakom slučaju, prilikom odustajanja od usmene rasprave u predmetu, domaći sudovi moraju da pruže dovoljno obrazloženje za svoju odluku (*Mtchedlishvili protiv Gruzije*, 2021, stav 39, u pogledu odsustva usmene rasprave u apelacionoj fazi postupka uprkos tome što su određena pitanja, kao što je pitanje pravičnosti suđenja, zahtevala direktnu ocenu dokaza iznetih lično od strane predmetnih lica).

b. Prisustvo na raspravi

286. Načelo usmene i javne rasprave posebno je važno u krivičnom kontekstu u kojem osoba optužena za krivično delo mora uopšteno da ima mogućnost da prisustvuje raspravi pred prvostepenim sudom (*Jussila protiv Finske* [GC], 2006, stav 40; *Tierce i drugi protiv San Marina*, 2000, stav 94; *Igor Pascari protiv Republike Moldavije*, 2016, stav 27, u vezi s isključenjem podnosioca predstavljanja iz postupka u kojem je utvrđena njegova krivica za saobraćajnu nesreću).

287. Ako nije prisutan, teško je zamisliti kako bi pojedinac mogao da ostvari određena prava navedena u tačkama (c), (d) i (e) stava 3 člana 6, odnosno pravo „da se brani sam“, „da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da oni budu ispitani“ i „da ima besplatnu pomoć tumača ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu“. Dužnost da se garantuje pravo optuženog u krivičnom postupku da bude prisutan u sudnici stoga predstavlja jedan od osnovnih zahteva člana 6 (*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stavovi 58–59; *Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stavovi 81 i 84; *Arps protiv Hrvatske*, 2016, stav 28).

288. Štaviše, pravo da bude prisutan na raspravi omogućava optuženom da proveri tačnost svoje odbrane i da je uporedi s izjavama žrtava i svedoka (*Medenica protiv Švajcarske*, 2001, stav 54). Domaći sudovi moraju da postupaju s dužnom pažnjom pri obezbeđivanju prisustva optuženog pravilno ga pozivajući na raspravu (*Colozza protiv Italije*, 1985, stav 32; *M. T. B. protiv Turske*, 2018, stavovi 49–53), uz preduzimanje mera koje bi ga odvratile od neopravdanog odsustva sa rasprave (*Medenica protiv Švajcarske*, 2001, stav 54).

289. Iako se član 6 stav 1 ne može tumačiti tako da podnosiocu predstavke daje pravo na korišćenje određenog načina dostavljanja sudskih dokumenata, kao što je dostava preporučenom poštom, u interesu sprovođenja pravde podnosilac predstavke treba da bude obavešten o sudskom ročištu na takav način koji omogućava ne samo da sazna datum, vreme i mesto ročišta, već i da ima dovoljno vremena za pripremu svojih argumenata i prisustva sudskom ročištu (*Vyacheslav Korchagin protiv Rusije*, 2018, stav 65).

290. Rasprava se može održati u odsustvu optuženog ako se optuženi odrekao prava da bude prisutan na raspravi. To odricanje može biti izričito ili implicitno u nečijem ponašanju, na primer kada pojedinac pokušava da izbegne suđenje (*Lena Atanasova protiv Bugarske*, 2017, stav 52; videti, na primer, predmet *Chong Coronado protiv Andore*, 2020, stavovi 42–45). Međutim, svako odricanje od jemstava iz člana 6 mora da zadovolji test „svesnog i razumnog odricanja” kako je utvrđeno u sudskoj praksi Suda (*Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stavovi 86–87).¹¹

291. S tim u vezi, kada pojedinac optužen za krivično delo nije lično obavešten, Sud je presudio da se ne može zaključiti samo iz njegovog statusa „begunca”, koji se zasniva na pretpostavci sa nedovoljnom činjeničnom osnovom, da se on odrekao svog prava da prisustvuje suđenju i da se brani. Osim toga, na osobi optuženoj za krivično delo ne sme da bude teret dokazivanja da nije pokušavala da izbegne pravdu ili da je njeno odsustvo bilo izazvano višom silom. Istovremeno, nacionalne vlasti mogu da ocene da li je optuženi pružio opravdan razlog za svoje odsustvo ili da li postoji bilo šta u spisu predmeta što bi dovelo do zaključka da je bio odsutan iz razloga koji su van njegove kontrole (*ibid.*, stav 87). U svakom slučaju, neophodno je predočiti objektivne faktore kako bi se zaključilo da je optuženi bio praktično obavešten o postupku koji se vodi protiv njega (*Yeđer protiv Turske*, stav 33).

292. Sud je već prihvatio da nemogućnost održavanja suđenja može da parališe sprovođenje krivičnog postupka, jer može da dovede, na primer, do gubljenja dokaza, isteka roka za krivično gonjenje ili pogrešne primene prava (*Colozza protiv Italije*, 1985, stav 29). Prema tome, održavanje rasprave u odsustvu optuženog nije samo po sebi suprotno članu 6. Međutim, kada domaći zakon dozvoljava održavanje suđenja bez obzira na odsustvo osobe „optužene za krivično delo” koja je u situaciji podnosioca predstavke, ta osoba bi trebalo, nakon što postane svesna postupka, da bude u mogućnosti da pred sudom koji je sudio u predmetu ostvari novo pravo na razmatranje osnovanosti optužbe (*Sanader protiv Hrvatske*, 2015, stavovi 77–78).

293. Iako postupci koji se odvijaju u odsustvu optuženog nisu sami po sebi nespojivi sa članom 6 Konvencije, uskraćivanje pravde ipak se dešava kad osoba osuđena *in absentia* ne može naknadno pred sudom koji je sudio u njenom predmetu da ishoduje novu odluku o osnovanosti optužbe, i u pogledu prava i u pogledu činjenica, kad nije utvrđeno da se odrekla svog prava da bude prisutna i da se sama brani ili da je imala nameru da izbegne suđenje (*Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 82). Razlog tome je što je dužnost garantovanja prava osobe optužene za krivično delo da bude prisutna u sudnici – bilo u izvornom postupku, bilo u ponovljenom postupku – jedan od osnovnih zahteva člana 6 (*Stoichkov protiv Bugarske*, 2005, stav 56).

294. U predmetu *Sanader protiv Hrvatske* (2015, stavovi 87–88) Sud je presudio da je nesrazmeran uslov da se pojedinac, kojem je suđeno *in absentia*, a koji nije imao saznanja o krivičnom gonjenju i optužbama protiv njega i nije pokušavao da izbegne suđenje niti se nedvosmisleno odrekao prava na pojavljivanje na sudu, mora pojaviti pred domaćim vlastima i dostaviti adresu boravišta tokom krivičnog postupka kako bi mogao da zatraži ponavljanje postupka. To je posebno tačno jer bi okrivljeni, kada dođe u nadležnost domaćih vlasti, bio lišen slobode na osnovu osude *in absentia*. U tom pogledu, Sud je naglasio da ne može biti ni govora o obavezi optuženog da se preda radi pritvaranja kako bi obezbedio pravo na ponovno suđenje u uslovima koji su u skladu sa članom 6 Konvencije. Međutim, objasnio je da to ne dovodi u pitanje da li bi, u ponovljenom postupku,

11. Videti odeljak Opšta razmatranja člana 6 u njegovom krivičnom aspektu.

prisustvo podnosioca predstavke na suđenju trebalo da bude obezbeđeno određivanjem pritvora ili primenom drugih mera predviđenih merodavnim domaćim pravom. Takve mere bi, ako je to primenjivo, trebalo da imaju drugačiju pravnu osnovu – a to su osnovana sumnja da je podnosilac zahteva počinio predmetno krivično delo i postojanje „relevantnih i dovoljnih razloga” za njegovo pritvaranje (videti, nasuprot tome, *Chong Coronado protiv Andore*, 2020, stavovi 38–40, gde pritvaranje nije bilo obavezno u kontekstu ponavljanja postupka).

295. Konačno, pitanje u vezi sa zahtevom koji se tiče prisustvovanja raspravi otvara se u slučaju kada je optuženi sprečen da učestvuje u suđenju zbog svog neprimerenog ponašanja (*Idalov protiv Rusije* [GC], 2012, stav 175; *Marguš protiv Hrvatske* [GC], 2014, stav 90; *Ananyev protiv Rusije*, 2009, stav 43).

296. U tom kontekstu Sud je utvrdio da je za pravilno sprovođenje pravde od ključnog značaja da se u sudnici poštuju dostojanstvo, red i pristojnost kao obeležja sudskog postupka. Očigledno nepoštovanje osnovnih standarda pristojnog ponašanja od strane okrivljenog ne može i ne treba da se toleriše. Međutim, kad priroda ponašanja podnosioca predstavke može da bude takva da opravdava njegovo udaljavanje i nastavak suđenja u njegovom odsustvu, na predsedavajućem sudiji je da utvrdi da li je podnosilac predstavke mogao razumno predvideti kakve će biti posledice njegovog kontinuiranog ponašanja pre donošenja odluke kojom se nalaže njegovo udaljavanje iz sudnice (*Idalov protiv Rusije* [GC], 2012, stavovi 176–177). Štaviše, relevantan faktor je i da li je advokat podnosioca predstavke bio u mogućnosti da ostvari prava na odbranu u odsustvu podnosioca (*Marguš protiv Hrvatske* [GC], 2014, stav 90) i da li je to pitanje rešeno i, po potrebi, ispravljeno u apelacionom postupku (*Idalov protiv Rusije* [GC], 2012, stav 179).

c. Prisustvo na ročištu pred apelacionim sudom

297. Načelo prema kojem se rasprava mora održati javno podrazumeva pravo optuženog da lično izloži dokaze pred apelacionim sudom. Iz te perspektive, načelo javnosti ima za cilj da garantuje pravo optuženog na odbranu (*Tierce i drugi protiv San Marina*, 2000, stav 95). Stoga, kada optuženi pruži opravdanje za odsustvo sa ročišta pred apelacionim sudom, domaći sudovi moraju da ispituju to opravdanje i da navedu dovoljno obrazloženje za svoju odluku (*Henri Rivière i drugi protiv Francuske*, 2013, stav 33).

298. Međutim, lično prisustvo okrivljenog nema isti presudni značaj za apelaciono ročište kao za prvostepeni postupak. Način na koji se član 6 primenjuje na postupak pred apelacionim sudovima zavisi od posebnih karakteristika predmetnog postupka i mora se voditi računa o celokupnom postupku u domaćem pravnom poretku i o ulozi apelacionog suda u tom postupku (*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 60).

299. Postupci u kojima se odlučuje o zahtevu da se podnese žalba i postupci koji uključuju samo pravna pitanja, za razliku od postupaka o činjeničnim pitanjima, mogu biti u skladu sa zahtevima člana 6 uprkos činjenici da podnosilac žalbe nije dobio priliku da bude lično saslušan pred apelacionim ili kasacionim sudom, pod uslovom da je na prvostepenom sudu održana javna rasprava (*Monnell i Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1985, stav 58, u vezi sa zahtevom da se podnese žalba; *Sutter protiv Švajcarske*, 1984, stav 30, u vezi sa kasacionim sudom).

300. Čak i kada je apelacioni sud nadležan za preispitivanje predmeta i u pogledu činjenica, i u pogledu prava, član 6 ne zahteva uvek pravo na javnu raspravu, a još manje pravo na lično prisustvo (*Fejde protiv Švedske*, 1991, stav 31). Kako bi se odlučilo o tom pitanju, potrebno je uzeti u obzir posebne karakteristike predmetnog postupka i način na koji su interesi podnosioca zaista predstavljeni i zaštićeni pred apelacionim sudom, posebno u svetlu prirode problema o kojem se odlučuje (*Seliwiak protiv Poljske*, 2009, stav 54; *Sibgatullin protiv Rusije*, 2009, stav 36).

301. Međutim, ukoliko je apelacioni sud nadležan da izmeni, uključujući i da poveća, kaznu izrečenu od strane nižeg suda i ako u apelacionom postupku mogu da se otvore pitanja koja se tiču ocene

ličnosti i karaktera optuženog i njegovog psihičkog stanja u vreme izvršenja dela, što čini takav postupak ključnim za optuženog, neophodno je za potrebe pravičnosti postupka da podnosilac predstavke ima mogućnost da bude prisutan tokom rasprave i da učestvuje u postupku (*Dondarini protiv San Marina*, 2004, stav 27; *Popovici protiv Moldavije*, 2007, stav 68; *Lacadena Calero protiv Španije*, 2011, stav 38; *X protiv Holandije*, 2021, stav 45). To posebno važi kad je apelacioni sud pozvan da ispita da li treba povećati kaznu za podnosioca (*Zahirović protiv Hrvatske*, 2013, stav 57; *Hokkeling protiv Holandije*, 2017, stav 58). U ovom kontekstu, u kojem pitanja koja se razmatraju u postupku zahtevaju lično prisustvo podnosioca predstavke, može biti potrebno da podnosilac predstavke bude pozvan na raspravu čak i bez njegovog ili njenog zahteva u tom pogledu (*Mirčetić protiv Hrvatske*, 2021, stav 24).

302. Po pravilu, kad apelacioni sud ukine oslobađajuću prvostepenu presudu, mora da preduzme pozitivne mere kako bi obezbedio mogućnost da optuženi bude saslušan (*Botten protiv Norveške*, 1996, stav 53; *Dănilă protiv Rumunije*, 2007, stav 41; *Gómez Olmeda protiv Španije*, 2016, stav 32). Alternativno, apelacioni sud mora da se ograniči na ukidanje oslobađajuće presude i vraćanje predmeta na ponovno razmatranje (*Július Þór Sigurþórsson protiv Islanda*, 2019, stav 38). S tim u vezi, blisko povezano pitanje prisustva optuženog na suđenju se takođe javlja u pogledu potrebe za daljim razmatranjem dokaza koji su korišćeni za osudu podnosioca predstavke (*ibid.*, stav 42; nasuprot tome, *Marilena-Carmen Popa protiv Rumunije*, 2020, stavovi 45–47, i *Zirnițe protiv Letonije*, 2020, stav 54, gde se poništenje oslobađajuće presude za podnosioca predstavke nije zasnivalo na ponovnoj oceni uverljivosti dokaza koje je izneo svedok; takođe videti predmet *Ignat protiv Rumunije*, 2021, stavovi 56–57, koji se tiče neslaganja između sudova prvog i poslednjeg stepena u vezi sa načinom ocenjivanja relevantnosti dokaza koje je pružio svedok u svetlu pisanih dokaza, koji kao takvi nisu otvarali pitanja u pogledu pouzdanosti i uverljivosti svedoka). Ovo, gde je to relevantno, može da se tiče potrebe da se ispituju svedoci [*Dan protiv Republike Moldavije (br. 2)*, 2020].

303. Međutim, optuženi se može odreći prava da prisustvuje ili da bude saslušan u postupku pred apelacionim sudom, bilo izričito ili svojim ponašanjem [*Kashlev protiv Estonije*, stavovi 45–46; *Hernández Royo protiv Španije*, stav 39; *Bivolaru protiv Rumunije (br. 2)*, stavovi 138–146]. Ipak, odricanje od prava na učešće u postupku ne može, samo po sebi, da podrazumeva odricanje od prava da bude saslušan (*Maestri i drugi protiv Italije*, stavovi 56–58). U svakom predmetu je važno utvrditi da li je nadležni sud učinio sve što se od njega razumno moglo očekivati kako bi obezbedio učešće podnosioca predstavke u postupku. Ispitivanje putem video-veze može biti mera kojom se obezbeđuje delotvorno učešće u postupku [*Bivolaru protiv Rumunije (br. 2)*, stavovi 138–139, 144–145].

304. Čini se da se u sudskoj praksi Suda o ovom pitanju razlikuju dve situacije: s jedne strane, situacije u kojima je apelacioni sud, koji je ukinuo oslobađajuću presudu, a da sam nije saslušao iskaze na kojima se oslobađajuća presuda zasniva, bio ne samo nadležan da ispita činjenična i pravna pitanja već je i iznova ocenio činjenice; i, s druge strane, situacije u kojima se apelacioni sud samo nije složio s nižim sudom u pogledu tumačenja prava i/ili njegove primene na utvrđene činjenice, čak i ako je bio nadležan i u pogledu činjenica. Na primer, u predmetu *Igual Coll protiv Španije*, 2008, stav 36, Sud je smatrao da apelacioni sud nije samo drugačije tumačio pravo ili drugačije primenio pravo na činjenice koje su već utvrđene pred prvostepenim sudom, već je i ponovo ocenio činjenice van okvira isključivo pravnih razmatranja (videti takođe *Spînu protiv Rumunije*, 2008, stavovi 55–59; *Andreescu protiv Rumunije*, 2010, stavovi 65–70; *Almenara Alvarez protiv Španije*, 2011). Slično tome, u predmetu *Marcos Barrios protiv Španije*, 2010, stavovi 40–41, Sud je presudio da se apelacioni sud izjasnio o činjeničnom pitanju, odnosno, verodostojnosti svedoka, te je tako izmenio činjenice utvrđene u prvom stepenu i zauzeo novo stanovište o činjenicama koje su bile presudne za utvrđivanje krivice podnosioca predstavke (videti takođe *García Hernández protiv Španije*, 2010, stavovi 33–34).

305. Nasuprot tome, u predmetu *Bazo González protiv Španije*, 2008, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede člana 6 stava 1 na osnovu činjenice da su aspekti koje je apelacioni sud bio pozvan da analizira u svrhu osude podnosioca predstavke bili pretežno pravne prirode, a u njegovoj je presudi bilo izričito navedeno da nije na njemu da izvrši novu ocenu dokaza; umesto toga, on je samo usvojio pravno tumačenje različito od tumačenja nižeg suda (videti takođe *Lamatic protiv Rumunije*, 2020). Slično tome, u predmetu *Ignat protiv Rumunije*, 2021, stavovi 47–59, gde se sud prvog i sud poslednjeg stepena nisu složili oko načina ocene raspoloživih pisanih dokaza, Sud nije smatrao da je sud poslednjeg stepena dužan da direktno izvede dokaze saslušanjem svedoka.

306. Međutim, kao što je Sud objasnio u predmetu *Suuripää protiv Finske*, 2010, stav 44, potrebno je imati u vidu da se činjenice i pravno tumačenje mogu isprepletati do te mere da ih je teško razdvojiti.

3. Izuzeci od pravila javnosti

307. Smatra se da je suđenje u skladu sa zahtevom javnosti ako javnost može da dobije informacije o datumu i mestu suđenja i ako je to mesto lako dostupno javnosti (*Riepan protiv Austrije*, 2000, stav 29).

308. Zahtev u pogledu održavanja javne rasprave može da ima izuzetke. To je očigledno iz samog teksta člana 6 stava 1. koji sadrži uslov da „štampa i javnost mogu biti isključeni iz celog ili dela suđenja [...] gde interesi maloletnika ili zaštita privatnog života strane to zahtevaju, ili u meri koja je strogo neophodna po mišljenju suda u posebnim okolnostima u kojima bi javnost štetila interesima pravde”. Vođenje postupka koji je, u celosti ili delom, zatvoren za javnost mora biti zaista nužno zbog okolnosti slučaja (*Welke i Białek protiv Poljske*, 2011, stav 74; *Martinie protiv Francuske* [GC], 2006, stav 40).

309. Ako postoji osnova za primenu jednog ili više ovih izuzetaka, vlasti nemaju obavezu, ali imaju pravo da nalože da se rasprava održi tako da bude zatvorena za javnost ako smatraju da je takvo ograničenje opravdano (*Toeva protiv Bugarske* (dec.), 2004). Štaviše, u praksi, prilikom tumačenja prava na javnu raspravu, Sud je primenjivao test stroge nužnosti u situacijama kada je potrebno dati obrazloženje za odsustvo javnosti (*Yam protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2020, stav 54)

310. Iako u krivičnom postupku postoji visoko očekivanje da će postupak biti javan, povremeno na osnovu člana 6 može biti potrebno da se ograniči otvorena i javna priroda postupka kako bi se, na primer, zaštitila bezbednost ili privatnost svedoka ili kako bi se podstakla slobodna razmena informacija i mišljenja u sprovođenju pravde (*B. i P. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 37; videti takođe *Frâncu protiv Rumunije*, 2020, iz perspektive člana 8).

311. Problem bezbednosti je čest element mnogih krivičnih postupaka, ali predmeti u kojima samo bezbednosni razlozi opravdavaju isključivanje javnosti iz suđenja su ipak retki (*Riepan protiv Austrije*, 2000, stav 34). Bezbednosne mere moraju da budu detaljno prilagođene i u skladu sa načelom neophodnosti. Pravosudni organi treba da razmotre sve moguće alternative za obezbeđivanje bezbednosti i zaštite u sudnici i da daju prednost manje strogoj meri u odnosu na strožu kada se takvom merom može postići isti cilj (*Krestovskiy protiv Rusije*, 2010, stav 29). Stoga, na primer, sama pretpostavljena mogućnost da neki članovi ilegalne oružane grupe nisu uhapšeni ne može da opravda isključivanje javnosti i celog postupka u svrhu bezbednosti (*Kartoyev i drugi protiv Rusije*, 2021, stav 60).

312. Razlozi vezani za javni red i bezbednosni problemi mogu da opravdaju isključivanje javnosti iz zatvorskog disciplinskog postupka protiv osuđenih zatvorenika (*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 87).

313. Održavanje suđenja u redovnom krivičnom postupku u zatvoru ne znači nužno da ono nije javno. Međutim, kako bi rešila prepreke koje proizlaze iz održavanja suđenja van redovne sudnice, država ima obavezu da primeni kompenzatorne mere kako bi se pobrinula da javnost i mediji budu

uredno obavješteni o mestu održavanja rasprave i da im bude odobren delotvoran pristup (*Riepan protiv Austrije*, 2000, stavovi 28–29).

314. Samo postojanje poverljivih informacija u spisu predmeta ne znači automatski i da je neophodno da se suđenje zatvori za javnost bez postizanja ravnoteže između otvorenosti i razloga vezanih za nacionalnu bezbednost. Pre isključenja javnosti iz krivičnog postupka, sudovi moraju da donesu konkretne zaključke da je isključenje potrebno za zaštitu opravdanih državnih interesa i moraju da ograniče tajnost do mere potrebne za očuvanje takvog interesa (*Belashev protiv Rusije*, 2008, stav 83; *Welke i Białek protiv Poljske*, 2011, stav 77). Štaviše, teorijska mogućnost da poverljive informacije budu iznete u nekom trenutku tokom postupka ne mogu da opravdaju isključenje javnosti iz postupka (*Kartoyev i drugi protiv Rusije*, 2021, stav 59).

315. Uobičajeni pristup Suda u ovakvim slučajevima je da analizira razloge za donošenje odluke o održavanju ročišta *in camera* i da oceni, u svetlu činjenica datog predmeta, da li su ti razlozi opravdani. Međutim, zahtev testa stroge neophodnosti može da predstavlja poseban izazov kada se osnov za održavanje dela suđenja *in camera* tiče nacionalne bezbednosti. Osetljiva priroda pitanja nacionalne bezbednosti znači da sami razlozi za isključenje javnosti mogu da podležu sporazumima o poverljivosti i tužene vlade mogu da oklevaju sa otkrivanjem takvih detalja ovom Sudu. Takva osetljiva priroda je u načelu legitimna i Sud je spreman da preduzme neophodne korake kako bi se zaštitile tajne informacije koje su stranke obelodanile tokom postupaka pred Sudom. Međutim, čak se i takve garancije u pogledu poverljivosti mogu u nekim slučajevima smatrati nedovoljnim da ublaže rizik od ozbiljnog ugrožavanja osnovnih nacionalnih interesa ukoliko dođe do otkrivanja takvih informacija. Od Suda stoga može da se traži da oceni da li je isključenje javnosti i medija zadovoljilo test stroge nužnosti bez pristupa materijalima na osnovu kojih su takvu procenu izvršili domaći sudovi (*Yam protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2020, stav 55).

316. S tim u vezi, Sud nije dobro opremljen za osporavanje presuda nacionalnih organa kada se javi pitanje nacionalne bezbednosti. Međutim, čak i kada se javi pitanje nacionalne bezbednosti, mere koje utiču na osnovna ljudska prava moraju da podležu nekom obliku akuzatornog postupka pred nezavisnim telom koje je nadležno da razmatra razloge za donošenje odluke. U predmetima u kojima Sud nema uvid u materijale koji se tiču nacionalne bezbednosti a na kojima se zasnivaju odluke o ograničavanju ljudskih prava, Sud vrši detaljnu analizu nacionalnog procesa donošenja odluka kako bi se obezbedilo da takav proces uključuje odgovarajuće mere zaštite interesa predmetnog lica. Prilikom razmatranja da li je odluka o održavanju krivičnog postupka *in camera* bila u skladu sa pravom na javnu raspravu prema članu 6, takođe je važno utvrditi da li su pitanja javnog interesa bila odmerena u odnosu na potrebu za otvorenošću, kao i da li su svi dokazi otkriveni odbrani i da li je postupak u celini bio pravičan (*ibid.*, stavovi 56–57).

317. Konačno, kada odluče da raspravu održe bez prisustva javnosti, domaći sudovi moraju da pruže dovoljno obrazloženje za svoju odluku kojim pokazuju da je isključivanje javnosti neophodno u smislu člana 6 stava 1 (*Chaushev i drugi protiv Rusije*, 2016, stav 24).

4. Javno izricanje presuda

318. Sud nije smatrao da mora doslovno da tumači reči „izreći javno” (*Sutter protiv Švajcarske*, 1984, stav 33; *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 91).

319. Uprkos odredbi koja podrazumeva potrebu za javnim čitanjem presude, postoje i druga sredstva koja presudu čine javnom i mogu da budu u skladu s članom 6 stavom 1. Po pravilu, oblik objavljivanja presude prema domaćem pravu tužene države mora se oceniti u svetlu posebnih karakteristika predmetnog postupka i u odnosu na cilj kojem se teži na osnovu člana 6 stava 1 u tom kontekstu, a to je kontrola pravosuđa koju sprovodi javnost radi zaštite prava na pravično suđenje. Pri sprovođenju takve ocene, u obzir se mora uzeti postupak u celini (*Welke i Białek protiv Poljske*, 2011, stav 83, u kojem je zaključeno da ograničavanje javne objave izreke presude u postupcima održanim *in camera* nije u suprotnosti sa članom 6). Stoga bi dostavljanje presude u sudsku pisarnicu

i objavljivanje u zvaničnim zbirkama moglo da zadovolji zahtev u pogledu javnog izricanja (*Sutter protiv Švajcarske*, 1984, stav 34).

320. Ne postoji opravdanje za potpuno skrivanje celokupne sudske odluke od javnosti. Legitimni razlozi za zabrinutost u pogledu bezbednosti mogu se rešiti primenom određenih tehnika, kao što je tehnika da se poverljivim učine samo oni delovi sudskih odluka čije bi otkrivanje ugrozilo nacionalnu bezbednost ili bezbednost drugih lica (*Raza protiv Bugarske*, 2010, stav 53; *Fazliyski protiv Bugarske*, 2013, stavovi 67–68).

321. Pravo na javnu raspravu i pravo na javno izricanje presude su dva zasebna prava predviđena članom 6. Činjenica da jedno od tih prava nije povređeno sama po sebi ne znači da drugo pravo ne može da bude povređeno. Drugim rečima, javno izricanje kazne ne može da ispravi neopravdano održavanje rasprave bez prisustva javnosti (*Artemov protiv Rusije*, 2014, stav 109).

C. Razuman rok

Član 6 stav 1 Konvencije

„1. Svako, tokom odlučivanja o ... krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na ... raspravu ... u razumnom roku...”

Ključne reči HUDOC

Razuman rok (6-1)

1. Utvrđivanje dužine postupka

322. U krivičnim stvarima, cilj člana 6 stava 1, prema kojem svako ima pravo na suđenje u razumnom roku, jeste da obezbedi da optuženi ne budu predugo optuženi i da se o optužbi donese odluka (*Wemhoff protiv Nemačke*, 1968, stav 18; *Kart protiv Turske* [GC], 2009, stav 68).

a. Početna tačka perioda koji je potrebno uzeti u obzir

323. Period koji je potrebno uzeti u obzir počinje na dan kad je osoba optužena (*Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 18).

324. „Razumni rok” može da počne da teče pre nego što predmet dođe pred prvostepeni sud (*Deweer protiv Belgije*, 1980, stav 42), na primer, od trenutka hapšenja (*Wemhoff protiv Nemačke*, 1968, stav 19), od trenutka kada je osoba optužena (*Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 18), od trenutka pokretanja predistražnog postupka (*Ringeisen protiv Austrije*, 1971, stav 110; *Šubinski protiv Slovenije*, 2007, stavovi 65–68), ili od trenutka ispitivanja podnosioca predstavke kao svedoka osumnjičenog za izvršenje krivičnog dela (*Kalēja protiv Letonije*, 2017, stav 40). Međutim, u svakom slučaju, relevantan je trenutak kada je podnosilac predstavke postao svestan optužbe ili kada su na njega značajno uticale mere preduzete u kontekstu krivične istrage ili postupka [*Mamič protiv Slovenije (br. 2)*, 2006, stavovi 23–24; *Liblik i drugi protiv Estonije*, 2019, stav 94].

325. „Optužba” se, u tom kontekstu, mora tumačiti u okviru autonomnog značenja člana 6 stava 1 (*McFarlane protiv Irske* [GC], 2010, stav 143).¹²

12. Videti odeljak Postojanje „optužbe”.

b. Završetak perioda

326. Sud je presudio da u krivičnim stvarima vremenski period na koji se primenjuje član 6 uključuje celokupan predmetni postupak (*König protiv Nemačke*, 1978, stav 98), uključujući i apelacioni postupak (*Delcourt protiv Belgije*, 1970, stavovi 25–26; *König protiv Nemačke*, 1978, stav 98; *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1999, stav 109; videti, međutim, *Nechay protiv Ukrajine*, 2021, stav 64, gde je period intervencije u vezi sa postupkom psihijatrijskog zadržavanja podnosioca predstavke odbijen od ukupnog perioda krivičnog postupka vođenog protiv podnosioca predstavke). Član 6 stav 1, osim toga, ukazuje na to da je završna tačka tog perioda presuda kojom se odlučuje o optužbi; to može da bude odluka apelacionog suda kada taj sud odlučuje o osnovanosti optužbe (*Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 19).

327. Period koji treba uzeti u obzir traje najmanje do oslobađajuće ili osuđujuće presude, čak i ako se do te presude dođe u apelacionom postupku. Osim toga, ne postoji nijedan razlog zašto bi zaštita koja se dotičnim osobama pruža protiv odlaganja sudskog postupka trebalo da prestane nakon prve rasprave u suđenju: treba se plašiti i neopravdanih prekida ili preteranih odlaganja od strane prvostepenih sudova (*Wemhoff protiv Nemačke*, 1968, stav 18).

328. U slučaju osuđujuće presude, nema „odlučivanja o ... krivičnoj optužbi” u smislu člana 6 stava 1 sve dok konačno nije određena kazna (*Eckle protiv Nemačke*, 1982, stav 77; *Ringeisen protiv Austrije*, 1971, stav 110; *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1999, stav 109).

329. Izvršenje presude koju je izrekao bilo koji sud mora se smatrati sastavnim delom suđenja u svrhu člana 6 (*Assanidze protiv Gruzije* [GC], 2004, stav 181). Jemstva iz člana 6 Konvencije bila bi iluzorna kad bi domaći pravni ili upravni sistem države ugovornice dozvoljavao da pravosnažna obavezujuća oslobađajuća presuda ostane bez dejstva na štetu oslobođene osobe. Krivični postupak je celina i zaštita koja proizlazi iz člana 6 ne prestaje s oslobađajućom odlukom (*ibid.*, stav 182). Kad bi tela državne uprave mogla da odbiju ili propuste da postupe u skladu sa presudom kojom je okrivljeni oslobođen, ili čak i kad bi takvo postupanje mogla da odlože, jemstva iz člana 6 koja je okrivljeni prethodno imao za vreme sudske faze postupka postala bi delimično iluzorna (*ibid.*, stav 183).

330. Konačno, odluke o obustavi krivičnog postupka, čak i ako postoji mogućnost da se postupak nastavi u kasnijoj fazi, znače da se naknadni period ne uzima u obzir pri izračunavanju dužine trajanja krivičnog postupka ako se donese odluka o obustavi krivičnih istražnih radnji, a osoba više nije pod uticajem niti trpi zbog neizvesnosti koja se dotičnim jemstvom želi ograničiti (*Nakhmanovich protiv Rusije*, 2006, stav 89). Međutim, osoba prestaje da bude pod uticajem tek od trenutka kada joj se odluka saopšti [*Borzhonov protiv Rusije*, 2009, stav 38; *Niedermeier protiv Nemačke* (dec.), 2009] ili od trenutka kada se na bilo koji način eliminiše neizvesnost u pogledu njenog statusa [*Gröning protiv Nemačke* (dec.), 2020].

2. Procena razumnog roka

a. Načela

331. O razumnosti dužine postupka treba odlučiti s obzirom na okolnosti predmeta koje zahtevaju celokupnu ocenu (*Boddaert protiv Belgije*, 1992, stav 36). Kad su određene faze postupka same po sebi sprovedene izuzetno brzo, ukupna dužina postupka ipak može da prekorači „razumni rok” (*Dobbartin protiv Francuske*, 1993, stav 44).

332. Član 6 zahteva da sudski postupak bude brz, ali takođe određuje uopštenije načelo za pravilno sprovođenje pravde. Potrebno je postići pravičnu ravnotežu između različitih aspekata ovog osnovnog zahteva (*Boddaert protiv Belgije*, 1992, stav 39).

b. Kriterijumi

333. Kad je odlučivao da li je trajanje krivičnog postupka bilo razumno, Sud je u obzir uzimao faktore kao što su složenost predmeta, ponašanje podnosioca predstavke i postupanje nadležnih upravnih i pravosudnih organa (*König protiv Nemačke*, 1978, stav 99; *Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 21; *Ringeisen protiv Austrije*, 1971, stav 110; *Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 67; *Pedersen i Baadsgaard protiv Danske*, 2004, stav 45; *Chiarello protiv Nemačke*, 2019, stav 45; *Liblik i drugi protiv Estonije*, 2019, stav 91).

334. Složenost predmeta: može da proizilazi iz, na primer, broja optužbi, broja osoba koje učestvuju u postupku, kao što su okrivljeni i svedoci, ili iz međunarodne dimenzije predmeta (*Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 20, u kojem su pravni poslovi o kojima je bila reč imali posledice u nizu zemalja, što je zahtevalo pomoć Interpola i zaključenje međunarodnih sporazuma o uzajamnoj pravnoj pomoći, koji su uključivali 22 osobe od kojih su neke bile u inostranstvu). Predmet takođe može da bude izuzetno složen kad se sumnje odnose na privredni kriminal, odnosno veliku prevaru u kojoj je učestvovalo nekoliko privrednih društava i složene pravne poslove osmišljene kako bi se izbegla kontrola istražnih organa, za šta je bilo potrebno značajno stručno znanje u oblasti računovodstva i finansija (*C. P. i drugi protiv Francuske*, 2000, stav 30). Slično tome, predmet koji se ticao optužbe za međunarodno pranje novca, koji je uključivao istrage u nekoliko zemalja, smatran je naročito složenim (*Arewa protiv Litvanije*, 2021, stav 52).

335. Iako predmet može biti donekle složen, Sud ne može duže periode neobjašnjene neaktivnosti da smatra „razumnim“ (*Adiletta i drugi protiv Italije*, 1991 stav 17, u kojem je celokupan period trajao trinaest godina i pet meseci, uključujući odlaganje od pet godina između upućivanja predmeta istražnom sudiji i ispitivanja optuženog i svedoka, kao i odlaganje od jedne godine i devet meseci od trenutka u kojem je predmet vraćen istražnom sudiji i ponovnog suđenja podnosiocima predstavke). Štaviše, iako složenost predmeta može da opravda određeni protok vremena, može da bude nedovoljna, sama po sebi, da opravda celokupnu dužinu trajanja postupka (*Rutkowski i drugi protiv Poljske*, 2015, stav 137).

336. *Ponašanje podnosioca predstavke*: Član 6 ne zahteva da podnosioci predstavke aktivno učestvuju u radu pravosudnih organa. Ne treba ih kriviti za potpuno iskorišćavanje pravnih lekova koji su im dostupni na osnovu domaćeg prava. Međutim, njihovo ponašanje predstavlja objektivnu činjenicu koja se ne može pripisati tuženoj državi i koja se mora uzeti u obzir pri utvrđivanju da li je dužina trajanja postupka prekoračila ono što je razumno (*Eckle protiv Nemačke*, 1982, stav 82, u kojem su podnosioci predstavke u sve većoj meri pribegavali radnjama za koje je bilo verovatno da će odlagati postupak, kao što je sistematsko zahtevanje izuzeća sudija; neke od tih radnji čak bi se mogle smatrati namernim ometanjem pravde; *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., i drugi protiv Portugalije*, 2014, stav 48).

337. Jedan primer ponašanja koje je potrebno uzeti u obzir je namera podnosioca predstavke da odlaže istragu kad je to očigledno iz spisa predmeta (*J. A. protiv Francuske*, 1998, stav 121, u kojem je podnosilac predstavke, između ostalog, čekao da bude obavešten da je prenos spisa državnom tužiocu neminovan pre nego što je zatražio niz dodatnih istražnih mera).

338. Podnosilac predstavke se ne može pozivati na period koji je proveo kao begunac i dok je pokušavao da izbegne privođenje pravdi u sopstvenoj zemlji. Kada optuženi pobegne iz države koja se pridržava načela vladavine prava, može se pretpostaviti da nema pravo na prigovor zbog nerazumne dužine trajanja postupka nakon što je pobegao, osim kad može da pruži dovoljno dokaza za osporavanje te pretpostavke (*Vayiç protiv Turske*, 2006, stav 44).

339. *Ponašanje relevantnih nadležnih tela*: Član 6 stav 1 državama ugovornicama nameće dužnost da organizuju pravosudni sistem na takav način da njihovi sudovi mogu da ispune svaki od zahteva tog člana (*Abdoella protiv Holandije*, 1992, stav 24; *Dobbertin protiv Francuske*, 1993, stav 44). Ovo

opšte načelo važi čak i u kontekstu dalekosežnih reformi pravosudnog sistema i razumljivog odlaganja koje iz toga može da proistekne (*Bara i Kola protiv Albanije*, 2021, stav 94).

340. Iako privremeni zaostatak u radu ne podrazumeva odgovornost država ugovornica pod uslovom da one preduzmu sanacione mere, uz potrebnu brzinu, za rešavanje izuzetne situacije takve vrste (*Milasi protiv Italije*, 1987, stav 18; *Baggetta protiv Italije*, 1987, stav 23), Sud retko pridaje presudnu težinu velikom radnom opterećenju na koje se vlasti pozivaju i različitim merama koje se preduzimaju da bi se stvari ispravile (*Eckle protiv Nemačke*, 1982, stav 92).

341. Slično tome, domaći sudovi snose odgovornost za izostanak relevantnih učesnika (kao što su svedoci, saoptuženi i advokati) zbog kog je postupak morao da bude odložen (*Tychko protiv Rusije*, 2015, stav 68). S druge strane, domaći sudovi ne mogu se smatrati krivim za značajno odlaganje postupka izazvano zdravstvenim stanjem podnosioca predstavke (*Yaikov protiv Rusije*, 2015, stav 76).

342. Pri oceni razumnosti dužine postupka u obzir se mora uzeti i šta se dovodi u pitanje za podnosioca predstavke. Na primer, kad se osoba nalazi u pritvoru, to je faktor koji je potrebno razmotriti pri oceni da li je o optužbi odlučeno u razumnom roku [*Abdoella protiv Holandije*, 1992, stav 24, u kojem je za prosljeđivanje dokumenata Vrhovnom sudu u dva navrata ukupno trebalo više od 21 meseca od 52 meseca potrebna da se predmet reši [*Starokadomskiy protiv Rusije (br. 2)*, 2014, stavovi 70–71]. Međutim, sama činjenica da je podnosilac predstavke javna ličnost i da je predmet privukao značajnu medijsku pažnju sama po sebi ne zahteva odluku da je potrebno dati prednost postupanju u tom predmetu (*Liblik i drugi protiv Estonije*, 2019, stav 103).

3. Nekoliko primera

a. Razumni rok je prekoračen

- Period od devet godina i sedam meseci u predmetu koji nije bio naročito složen, osim broja osoba koje su učestvovala u postupku (35), uprkos merama koje su vlasti preduzele za rešavanje izuzetnog radnog opterećenja suda nakon perioda javnih nereda (*Milasi protiv Italije*, 1987, stavovi 14–20).
- Period od 13 godina i četiri meseca, politički problemi u regiji i preterano radno opterećenje sudova, napori države da se poboljšaju uslovi rada sudova započeli su tek nekoliko godina kasnije (*Baggetta protiv Italije*, 1987, stavovi 20–25).
- Period od pet godina, pet meseci i 18 dana, uključujući 33 meseca od kada je nadležni sudija doneo presude i pripremio celokupnu pisanu verziju, a da nisu bile preduzete nikakve odgovarajuće disciplinske mere (*B. protiv Austrije*, 1990, stavovi 48–55).
- Period od pet godina i 11 meseci, složenost predmeta zbog broja osoba i tehničke prirode dokumenata koje je trebalo ispitati u predmetu teškog nezakonitog prisvajanja, iako to nije moglo da opravda istragu za koju je bilo potrebno pet godina i dva meseca; vlastima se takođe mogao pripisati i niz perioda neaktivnosti. Stoga se, iako je dužina faze suđenja delovala razumno, ne može reći da je istraga bila marljivo sprovedena (*Rouille protiv Francuske*, 2004, stav 29).
- Period od 12 godina, sedam meseci i deset dana, a da nije bilo posebne složenosti ili radnji podnosioca predstavke koje bi odlagale postupak, ali uključujući period od dve godine i više od devet meseci između podnošenja zahteva upravnom sudu i prijema prvih podnesaka poreskih organa (*Clinique Mozart SARL protiv Francuske*, 2004, stavovi 34–36).

b. Razumni rok nije prekoračen

- Period od pet godina i dva meseca, složenost povezanih predmeta prevare i lažnih stečajeva, uz nebrojene zahteve i žalbe podnosioca predstavke, ne samo za njegovo

puštanje na slobodu već i za izuzeće većine uključenih sudija i za promenu mesne nadležnosti (*Ringeisen protiv Austrije*, 1971, stav 110).

- Period od sedam godina i četiri meseca, činjenica da je proteklo više od sedam godina od podizanja optužnice, a da o njoj nije odlučeno osuđujućom ili oslobađajućom presudom svakako je ukazivala na to da je reč o izuzetno dugom periodu koji bi se u većini predmeta smatrao preteranim u odnosu na razumni rok; štaviše, sudije 15 meseci nisu ispitale nijednog od brojnih saoptuženih ili bilo kog od svedoka ili izvršile bilo koju od drugih dužnosti; međutim, predmet je bio izuzetno složen (broj optužbi i osoba, međunarodna dimenzija koja sa sobom povlači posebne poteškoće u izvršenju zahteva za sudsku pomoć u inostranstvu itd.) (*Neumeister protiv Austrije*, 1968, stav 21).
- Period od malo manje od četiri godine i deset meseci na dva nivoa nadležnosti u postupku o ustavnom pravnom zadovoljenju koji je uključivao složena i nova pravna pitanja sa međunarodnim elementom (*Shorazova protiv Malte*, 2022, stavovi 136–139).

VI. Posebna jemstva

A. Pretpostavka nevinosti (član 6 stav 2)

Član 6 stav 2 Konvencije

„2. Svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim dok se njegova krivica u skladu sa zakonom ne dokaže.“

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-2) – Pretpostavka nevinosti (6-2) – Dokazana krivica u skladu sa zakonom (6-2)

1. Oblast primene člana 6 stava 2

a. Krivični postupci

343. Stav 2 člana 6 otelovljuje načelo pretpostavke nevinosti. On, između ostalog, zahteva: (1) da pri izvršavanju svojih dužnosti članovi suda ne smeju da počnu proces s unapred formiranim mišljenjem da je optuženi počinio delo za koje je optužen; (2) da teret dokazivanja leži na tužilaštvu i (3) da svaku nedoumicu treba rešiti u korist optuženog (*Barberà, Messegué i Jabardo protiv Španije*, 1988, stav 77).

344. Posmatrana kao procesno jemstvo u kontekstu samog krivičnog postupka, pretpostavka nevinosti nameće zahteve u odnosu na, između ostalog, teret dokazivanja (*Telfner protiv Austrije*, 2001, stav 15); pravne pretpostavke o činjenicama i pravu (*Salabiaku protiv Francuske*, 1988, stav 28; *Radio France i drugi protiv Francuske*, 2004, stav 24); zaštitu od samooptuživanja (*Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996, stav 68); praćenje od strane javnosti pre suđenja (*G. C. P. protiv Rumunije*, 2011, stav 46); i preuranjeno izjašnjavaње, od strane prvostepenog suda i drugih javnih službenika, o krivici okrivljenog (*Allenet de Ribemont*, 1995, stavovi 35–36, *Nešták protiv Slovačke*, 2007, stav 88).

345. Član 6 stav 2 ne uređuje samo ispitivanje osnovanosti optužbe već i krivični postupak u celini, bez obzira na ishod krivičnog gonjenja (*Poncelet protiv Belgije*, 2010, stav 50; *Minelli protiv Švajcarske*, 1983, stav 30; *Garycki protiv Poljske*, 2007, stav 68). Stoga se pretpostavka nevinosti

primenjuje na razloge navedene u presudi u kojoj je optuženi oslobođen u izreci presude, od koje se obrazloženje ne može odvojiti. Može doći do povrede te pretpostavke ako je u obrazloženju navedeno mišljenje da je optuženi zapravo kriv (*Cleve protiv Nemačke*, 2015, stav 41).

346. Međutim, pretpostavka nevinosti obično ne važi u odsustvu krivične optužbe protiv pojedinca, kao što je, na primer, u pogledu primene mera protiv podnosioca predstavke pre podnošenja krivične optužbe protiv njega ili nje [*Gogitidze i drugi protiv Gruzije*, 2015, stavovi 125–126; *Larrañaga Arando i drugi protiv Španije* (dec.), 2019, stavovi 45–46; *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije (br. 2)*, 2020, stav 543; videti, nasuprot tome, *Batiashvili protiv Gruzije*, 2019, stav 79, gde je član 6 stav 2 izuzetno primenjen na slučaj navodne manipulacije dokazima kako bi se insinuiralo postojanje krivičnog dela, pre nego što su optužbe zvanično podnete, a optužbe su potom podnete protiv podnosioca predstavke u vreme izvršenja navodne manipulacije; videti takođe *Farzaliyev protiv Azerbejdžana*, 2020, stav 48]. Kad postane primenjiva, pretpostavka nevinosti ne prestaje da se primenjuje samo zato što je prvostepeni postupak okončan osudom okrivljenog kad se postupak nastavlja po osnovu žalbe (*Konstas protiv Grčke*, 2011, stav 36).

347. Nakon što se na odgovarajući način dokaže krivica optuženog, član 6 stav 2 ne može da se primenjuje u odnosu na navode iznete o karakteru i ponašanju optuženog u sklopu postupka izricanja kazne (*Bikas protiv Nemačke*, 2018, stav 57), osim kad su te optužbe takve prirode i stepena da predstavljaju novu „optužbu” unutar autonomnog značenja Konvencije (*Böhmer protiv Nemačke*, 2002, stav 55; *Geerings protiv Holandije*, 2007, stav 43; *Phillips protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 35).

348. Uprkos tome, pravo osobe da se pretpostavi njena nevinost i da se od tužilaštva zahteva da snosi teret dokazivanja tvrdnji protiv te osobe deo je opšteg pojma pravičnog suđenja na osnovu člana 6 stava 1 Konvencije koji se primenjuje i na postupak izricanja kazne (*ibid.*, stavovi 39–40; *Grayson i Barnham protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2008, stavovi 37 i 39).

349. Osnovno pravilo krivičnog prava, u smislu da krivična odgovornost ne postoji ako više nema osobe koja je počinila krivična dela, predstavlja jemstvo pretpostavke nevinosti sadržano u članu 6 stavu 2 Konvencije. Prema tome, doći će do povrede člana 6 stava 2 ako podnosilac predstavke nije učestvovao u raspravi i osuđen je nakon smrti (*Magnitskiy i drugi protiv Rusije*, 2019, stav 284, sa dodatnim referencama).

b. Paralelni postupak

350. Član 6 stav 2 može da bude primenjiv na sudske odluke donete u postupcima koji nisu usmereni protiv podnosioca predstavke kao „optuženog”, ali su se ipak odnosili i bili povezani s krivičnim postupkom koji je istovremeno bio u toku protiv njega, kada podrazumevaju preuranjenu ocenu njegove krivice [*Böhmer protiv Nemačke*, 2002, stav 67; *Diamantides protiv Grčke (br. 2)*, 2005, stav 35]. Tako se, na primer, pretpostavka nevinosti može primenjivati u odnosu na sudske odluke u postupku izručenja podnosioca predstavke ako postoji uska veza, u zakonodavstvu, praksi ili činjenicama, između osporenih izjava datih u kontekstu postupka izručenja i krivičnog postupka koji se vodi protiv podnosioca predstavke u državi koja podnosi zahtev (*Eshonkulov protiv Rusije*, 2015, stavovi 74–75).

351. Štaviše, Sud je smatrao da je član 6 stav 2 primenjiv u pogledu izjava datih u paralelnom krivičnom postupku protiv saosumnjičenog koje nisu obavezujuće u pogledu podnosioca predstavke ukoliko je postojala direktna veza između postupka protiv podnosioca predstavke i tog paralelnog postupka. Sud je objasnio da, iako izjave date u paralelnom postupku nisu obavezujuće u pogledu podnosioca predstavke, ipak mogu da imaju štetan uticaj na postupak koji se vodi protiv njega na isti način kao i preuranjeno izjašnjavaње o krivici osumnjičenog od strane bilo kog drugog javnog organa usko povezanog sa krivičnim postupkom koji je u toku (*Karaman protiv Nemačke*, 2014, stav 43; *Bauras protiv Litvanije*, 2017, stav 52).

352. U svim takvim paralelnim postupcima sudovi su dužni da se suzdrže od bilo kakvih izjava koje mogu imati štetan uticaj na postupak koji je u toku, čak i ako nisu obavezujuće. S tim u vezi, Sud je presudio da se situacija u kojoj se zbog prirode optužbi ne može izbeći utvrđivanje umešanosti trećih strana u jednom postupku, a takvi zaključci bi bili značajni za ocenu pravne odgovornosti trećih strana kojima se odvojeno sudi, treba smatrati ozbiljnom preprekom za razdvajanje predmeta. Svaka odluka da se predmeti sa tako čvrstom činjeničnom povezanošću ispituju u odvojenim krivičnim postupcima mora se zasnivati na pažljivoj oceni svih preovlađujućih interesa, a saoptuženima se mora pružiti prilika da prigovore razdvajanju predmeta (*Navalnyy i Ofitserov protiv Rusije*, 2016, stav 104).

353. Sud je dalje utvrdio da je član 6 stav 2 primenjiv u postupku za ukidanje odluke o opozivu uslovne kazne u kojem se upućivalo na novi postupak krivične istrage koji se vodi protiv podnosioca predstavke (*El Kaada protiv Nemačke*, 2015, stav 37).

354. Sud je takođe smatrao da je član 6 stav 2 primenjiv u odnosu na izjave date u paralelnom disciplinskom postupku protiv podnosioca predstavke kada je i krivični i disciplinski postupak protiv njega pokrenut zbog sumnje da je počinio krivična dela i kada su upravni sudovi koji su preispitali disciplinsku sankciju posebno razmatrali da li je podnosilac predstavke zapravo počinio dela koja su mu stavljena na teret u krivičnom postupku (*Kemal Coşkun protiv Turske*, 2017, stav 44; videti takođe *Istrate protiv Rumunije*, 2021, stavovi 63–66).

355. Slično tome, član 6 stav 2 primenjiv je kada se dva krivična postupka protiv podnosioca predstavke vode paralelno. U takvim slučajevima, pretpostavka nevinosti sprečava utvrđivanje krivice za određeno delo izvan krivičnog postupka pred nadležnim prvostepenim sudom, bez obzira na procesne mere zaštite u paralelnom postupku i bez obzira na opšte razmatranje celishodnosti. Stoga, situacija u kojoj se u jednom postupku koji se odnosi na određeno krivično delo smatra da je podnosilac predstavke počinio drugo krivično delo koje je predmet paralelnog postupka u suprotnosti je sa pravom podnosioca predstavke da bude smatran nevinim u odnosu na to drugo delo (*Kangers protiv Letonije*, 2019, stavovi 60–61).

356. Konačno, Sud je utvrdio da je član 6 primenjiv na postupke parlamentarne istrage koji se vode paralelno sa krivičnim postupkom protiv podnosioca predstavke. U takvim okolnostima Sud je naglasio da su vlasti odgovorne za uspostavljanje i odlučivanje u postupku parlamentarne istrage obavezne da poštuju načelo pretpostavke nevinosti (*Rywin protiv Poljske*, 2016, stav 208).

c. Naknadni postupak

357. Pretpostavka nevinosti takođe štiti i pojedince koji su oslobođeni optužbe za krivično delo, ili za koje se krivični postupak obustavlja, od toga da državni službenici i vlasti prema njima postupaju kao da su zapravo krivi za delo za koje su optuženi. Bez zaštite kojom se obezbeđuje poštovanje oslobađajuće presude ili odluke o obustavi u svakom drugom postupku, postoji opasnost da bi jemstva iz člana 6 stava 2 mogla postati teorijska i iluzorna. Ono što se takođe dovodi u pitanje nakon završetka krivičnog postupka jeste ugled osobe i način na koji javnost doživljava tu osobu (*Allen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2013, stav 94). Do određene mere, zaštita koja proizlazi iz člana 6 stav 2 može da se preklapa sa zaštitom koja proizlazi iz člana 8 (*G.I.E.M. S.R.L. i drugi protiv Italije* (osnovanost) [GC], 2018, stav 314).

358. Kad god se otvori pitanje primenjivosti člana 6 stava 2 u kontekstu naknadnog postupka, podnosilac predstavke mora da dokaže postojanje veze između završenog krivičnog postupka i naknadnog postupka. Takva veza će verovatno postojati, na primer, u slučaju kad naknadni postupak zahteva da se ispita ishod prethodnog krivičnog postupka i, naročito, kad sud ima obavezu da analizira presudu za krivično delo; da provede preispitivanje ili ocenu dokaza u krivičnom spisu; da oceni učešće podnosioca predstavke u nekim ili svim događajima koji su doveli do optužbe za krivično delo; ili da komentariše postojeće indikacije o mogućoj krivici podnosioca predstavke [*Allen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2013, stav 104; videti takođe *Martínez Aguirre i drugi protiv*

Španije (dec.), 2019, stavovi 46–52, u kojem nije utvrđena veza između naknadnog postupka za naknadu štete i ranijih krivičnih istraga].

359. Sud je takođe razmatrao primenljivost člana 6 stava 2 na sudske odluke koje su donete nakon završetka krivičnog postupka i koje se, između ostalog, odnose na (*Allen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2013, stav 98 sa dodatnim referencama):

- obavezu bivšeg optuženog da snosi sudske troškove i troškove tužilaštva;
- zahtev bivšeg optuženog za naknadu zbog pritvora ili drugih neprijatnosti izazvanih krivičnim postupkom, pri čemu se podrazumeva da član 6 stav 2 ne garantuje pravo na naknadu zbog pritvora u slučaju odbijanja optužbi ili oslobađajuće presude, pa stoga puko odbijanje da se dodeli naknada samo po sebi ne otvara pitanje iz ugla pretpostavke nevinosti (*Cheema protiv Belgije*, 2016, stav 23);
- zahtev bivšeg optuženog za troškove odbrane (videti i *Lutz protiv Nemačke*, 1987, stav 59, gde je Sud smatrao da ni član 6 stav 2, ni bilo koja druga odredba Konvencije ne daje osobi optuženoj za krivično delo pravo na nadoknadu troškova ukoliko je postupak protiv predmetne osobe obustavljen);
- zahtev bivšeg optuženog za naknadu štete izazvane nezakonitom ili protivpravnom istragom ili krivičnim gonjenjem;
- nametanje građanske odgovornosti za isplatu naknade žrtvi;
- odbijanje građanskih zahteva koje je podnosilac predstavke podneo protiv osiguravača;
- održavanje na snazi naloga za staranje o detetu, nakon što je tužilaštvo odlučilo da neće optužiti roditelje za zlostavljanje deteta;
- disciplinska pitanja ili pitanja otkaza i razrešenja (*Teodor protiv Rumunije*, 2013, stavovi 42–46, u pogledu parničnog postupka u vezi s otkazom);
- opoziv prava podnosioca predstavke na socijalni stan;
- zahtev za uslovno puštanje iz zatvora (*Müller protiv Nemačke*, 2014, stav 35);
- postupak za obnovu krivičnog postupka, nakon što je Sud utvrdio povredu Konvencije u ranijem predmetu u kojem se sa podnosiocima predstavke postupalo kao s osuđenima uz zadržavanje njihove krivične evidencije za prvobitnu osudu (*Dicle i Sadak protiv Turske*, 2015, stavovi 61–66);
- oduzimanje zemlje podnosioca predstavke, iako je krivični predmet protiv njega odbijen jer je nastupilo zastarevanje [*G.I.E.M. S.R.L. i drugi protiv Italije* (osnovanost) [GC], 2018, stavovi 314–318];
- osuda u naknadnom upravnom postupku (okvalifikovanom kao „krivični” u autonomnom smislu Konvencije) nakon oslobađajuće presude za podnosioca predstavke za iste optužbe u krivičnom postupku (*Kapetanios i drugi protiv Grčke*, 2015, stav 88);
- odbijanje od strane domaćih sudova da prihvate žalbu podnosioca predstavke protiv odluke tužioca u kojoj se smatralo da je podnosilac kriv za dela za koja je bio optužen, iako je krivični postupak koji je pokrenut protiv njega obustavljen jer je nastupilo zastarevanje (*Caraian protiv Rumunije*, 2015, stavovi 74–77).

360. Sud je takođe utvrdio da se član 6 stav 2 primenjuje kad se nevinost podnosioca predstavke dovodi u sumnju donošenjem Zakona o pomilovanju i obustavom krivičnog postupka protiv podnosioca predstavke prema tom Zakonu. Međutim, s obzirom na činjenično stanje predmeta, Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 2 uz obrazloženje da ni u jednoj formulaciji u Zakonu o pomilovanju podnosioci predstavke nisu bili taksativno povezani sa krivičnim delom opisanim u tom Zakonu i da nijedna druga okolnost nije omogućila dovođenje u sumnju nevinosti podnosilaca predstavke (*Béres i drugi protiv Mađarske*, 2017, stavovi 27–34).

2. Štetne izjave

361. Član 6 stav 2 nije samo procesno jemstvo. On je takođe usmeren na sprečavanje ugrožavanja pravičnosti krivičnog postupka usled štetnih izjava datih u vezi sa predmetnim postupkom [videti predmet *Kasatkin protiv Rusije* (dec.), 2021, stav 22, koji se ticao pitanja pravnih lekova u vezi sa štetnim izjavama].

362. Međutim, kad takav postupak ne postoji ili nikad nije postojao, izjave kojima se pripisuje krivično ili drugo ponašanje koje zasluđuje osudu važnije su za razmatranje zaštite od klevete i odgovarajućeg pristupa sudu kako bi se odlučilo o građanskim pravima, što otvara moguća pitanja na osnovu člana 8 i člana 6 Konvencije [*Zollmann protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2003; *Ismoilov i drugi protiv Rusije*, 2008, stav 160; *Mikolajová protiv Slovačke*, 2011, stavovi 42–48; *Larrañaga Arando i drugi protiv Španije* (dec.), 2019, stav 40]. Štaviše, štetne izjave moraju da se odnose na isto krivično delo u odnosu na koje se zahteva zaštita pretpostavke nevinosti u kontekstu potonjeg postupka (*ibid.*, stav 48).

363. Kad sporne izjave daju privatni subjekti (kao što su novine) i one ne predstavljaju doslovno prenošenje (ili drugačije direktno citiranje) bilo kog dela zvaničnih informacija koje su pružile vlasti, ne otvara se pitanje na osnovu člana 6 stava 2, ali se može otvoriti pitanje na osnovu člana 8 Konvencije (*Mityanin i Leonov protiv Rusije*, 2019, stavovi 102 i 105).

364. Potrebno je istaći suštinsku razliku između izjave kojom se osoba samo sumnjiči za izvršenje krivičnog dela i jasne tvrdnje, bez pravosnažne osuđujuće presude, da je pojedinac počinio predmetno krivično delo (*Ismoilov i drugi protiv Rusije*, 2008, stav 166; *Nešťák protiv Slovačke*, 2007, stav 89). Ta potonja tvrdnja predstavlja povredu pretpostavke nevinosti dok Sud nije našao prigovor za prvu navedenu izjavu, u raznim situacijama koje je ispitivao (*Garycki protiv Poljske*, 2007, stav 67).

365. Da li izjava nekog sudije ili neke druge javne ličnosti predstavlja povredu pretpostavke nevinosti treba odrediti u kontekstu posebnih okolnosti u kojima je sporna izjava data (*Daktaras protiv Litvanije*, 2000, stav 42; *A. L. protiv Nemačke*, 2005, stav 31).

366. Izjave sudija podležu strožoj kontroli od izjava istražnih organa (*Pandy protiv Belgije*, 2006, stav 43). U pogledu takvih izjava istražnih organa, podnosilac predstavke može da podnese prigovor tokom postupka ili da podnese žalbu protiv presude prvostepenog suda ukoliko smatra da je izjava negativno uticala na pravičnost suđenja [*Czajkowski protiv Poljske* (dec.), 2007].

367. Iznošenje sumnji u nevinost optuženog može se razumeti sve dok krivični postupak ne završi odlukom o osnovanosti optužbe (*Sekanina protiv Austrije*, 1993, stav 30). Međutim, kad oslobađajuća odluka postane pravosnažna, iznošenje sumnji o krivici nije spojivo sa pretpostavkom nevinosti (*Rushiti protiv Austrije*, 2000, stav 31; *O. protiv Norveške*, 2003, stav 39; *Geerings protiv Holandije*, 2007, stav 49; *Paraponiaris protiv Grčke*, 2008, stav 32; *Marinoni protiv Italije*, 2021, stavovi 48 i 59). Ipak, u ovom kontekstu, u slučajevima neprimerenog izražavanja, Sud je smatrao da je neophodno razmotriti kontekst postupka u celini i njegove specijalne karakteristike. Ove karakteristike postaju odlučujući faktori u oceni da li je izjava dovela do povrede člana 6 stava 2 Konvencije. Sud je smatrao da su ove karakteristike takođe primenjive kada dođe do pogrešnog razumevanja teksta presude ali da se ne mogu, na osnovu ispravne ocene konteksta domaćeg prava, kvalifikovati kao izjave o krivičnoj krivici (*Fleischner protiv Nemačke*, 2019, stav 65, i *Milachikj protiv Severne Makedonije*, 2021, stavovi 38–40; nasuprot tome, videti predmet *Pasquini protiv San Marina (br. 2)*, 2020, u kojem su sporne izjave predstavljale neosporno pripisivanje krivične odgovornosti koja se ne može objasniti određenim domaćim kontekstom; videti takođe *Felix Guțu protiv Republike Moldavije*, 2020).

a. Izjave pravosudnih organa

368. Pretpostavka nevinosti smatra se povređenom ako sudska odluka koja se odnosi na osobu optuženu za krivično delo odražava mišljenje da je ona kriva pre nego što je proglašena krivom na

osnovu zakona. S tim u vezi, odsustvo namere da se izvrši povreda prava na pretpostavku nevinosti ne može da isključi povredu člana 6 stava 2 Konvencije (*Avaz Zeynalov protiv Azerbejdžana*, 2021, stav 69). Čak i kad nema nekog formalnog zaključka, dovoljno je da postoji neko obrazloženje koje upućuje na to da sud optuženog smatra krivim (videti, kao vodeću referencu, *Minelli protiv Švajcarske*, 1983, stav 37; i, za noviji primer, *Nerattini protiv Grčke*, 2008, stav 23; *Didu protiv Rumunije*, 2009, stav 41; *Gutsanovi protiv Bugarske*, 2013, stavovi 202–203). Preuranjeno izražavanje takvog mišljenja od strane samog suda neizbežno će biti u suprotnosti s ovom pretpostavkom (*Nešćák protiv Slovačke*, 2007, stav 88; *Garycki protiv Poljske*, 2007, stav 66). Prema tome, izraz „čvrsto uverenje da je podnosilac predstavke opet izvršio krivično delo” tokom postupka za ukidanje uslovne kazne zatvora doveo je do povrede člana 6 stava 2 (*El Kaada protiv Nemačke*, 2015, stavovi 61–63).

369. Međutim, u situaciji u kojoj izreka sudske odluke, kada se razmatra zasebno, sama po sebi nije problematična na osnovu člana 6 stava 2, ali je problematično obrazloženje koje je dato za nju. Sud je priznao da se odluka mora tumačiti zajedno s odlukom drugog suda koji ju je kasnije ispitao i u svetlu te odluke. Kada je takvim čitanjem dokazano da nevinost pojedinca više nije dovedena u pitanje, smatralo se da je domaći predmet završen bez ikakvog utvrđenja krivice i nije bilo potrebno održati bilo kakvu raspravu u tom predmetu ili sprovesti ispitivanje dokaza kako bi se utvrdilo da je domaći postupak u skladu sa članom 6 stavom 2 [*Adolf protiv Austrije*, 1982, stav 40; *A. protiv Norveške* (dec.), 2018, stav 40].

370. U primeni odredbe člana 6 stava 2 važno je pravo značenje predmetnih izjava, a ne njihov doslovni oblik (*Lavents protiv Letonije*, 2002, stav 126). Čak ni korišćenje nekog neprimerenog jezika vredno žaljenja ne mora da bude presudno u pogledu nepoštovanja pretpostavke nevinosti, s obzirom na prirodu i kontekst određenog postupka (*Allen protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2013, stav 126; *Lähteenmäki protiv Estonije*, 2016, stav 45). Prema tome, potencijalno štetna izjava citirana iz izveštaja veštaka nije dovela do povrede pretpostavke nevinosti u postupku za uslovno puštanje iz zatvora kada se pažljivim tumačenjem sudske odluke isključilo shvatanje koje bi se odnosilo na ugled podnosioca predstavke i na način na koji ga javnost doživljava. Međutim, Sud je naglasio da bi bilo razboritije da se domaći sud ili jasno distancira od obmanjujućih izjava veštaka ili da uputi veštaka da se suzdrži od davanja ničim izazvanih izjava o krivičnoj odgovornosti podnosioca predstavke kako bi se izbeglo stvaranje pogrešne slike o pitanju krivice i nevinosti koja na bilo koji način može biti relevantna za predmetni postupak (*Müller protiv Nemačke*, 2014, stavovi 51–52).

371. Činjenica da je podnosilac predstavke na kraju proglašen krivim ne poništava njegovo prvobitno pravo da se pretpostavlja njegova nevinost dok se ne dokaže njegova krivica u skladu sa zakonom (*Matijašević protiv Srbije*, 2006, stav 49; *Nešćák protiv Slovačke*, 2007, stav 90, o odlukama kojima se produžava pritvor za podnosiocima predstavke; videti takođe predmet *Vardan Martirosyan protiv Jermenije*, 2021, stavovi 88–89, u kojem je Sud naglasio činjenicu da relevantni viši sud nije pokušao da ispravi štetnu izjavu). Međutim, viši sud može da ispravi osporavane izjave nižih sudova kroz ispravljanje teksta tako da isključuje svaki štetan nagoveštaj krivice (*Benghezal protiv Francuske*, 2022, stav 36).

b. Izjave državnih službenika

372. Pretpostavku nevinosti mogu da prekrše ne samo sudija ili sud, već i drugi organi javne vlasti (*Allenet de Ribemont protiv Francuske*, 1995, stav 36; *Daktaras protiv Litvanije*, 2000, stav 42; *Petyo Petkov protiv Bugarske*, 2010, stav 91). To, na primer, važi za policijske službenike (*Allenet de Ribemont protiv Francuske*, 1995, stavovi 37 i 41); predsednika republike (*Peša protiv Hrvatske*, 2010, stav 149); premijera ili ministra unutrašnjih poslova (*Gutsanovi protiv Bugarske*, 2013, stavovi 194–198); ministra pravde (*Konstas protiv Grčke*, 2011, stavovi 43 i 45); predsednika parlamenta (*Butkevičius protiv Litvanije*, 2002, stav 53); tužioca (*Daktaras protiv Litvanije*, 2000, stav 42) i druge državne službenike koji učestvuju u krivičnom gonjenju, kao što je istražitelj (*Khuzhin i drugi protiv Rusije*, 2008, stav 96).

373. S druge strane, izjave predsjednika političke stranke koja je pravno i finansijski nezavisna od države u kontekstu užarene političke klime ne mogu se smatrati izjavama državnog službenika koji postupaju u javnom interesu na osnovu člana 6 stava 2 (*Mulosmani protiv Albanije*, 2013, stav 141).

374. Član 6 stav 2 zabranjuje izjave državnih službenika o krivičnim istragama koje su u toku a koje podstiču javnost na verovanje da je osumnjičeni kriv i prejudiciraju ocenu činjenica koju sprovodi nadležni pravosudni organ (*Ismoilov i drugi protiv Rusije*, 2008, stav 161; *Butkevičius protiv Litvanije*, 2002, stav 53).

375. Međutim, načelo pretpostavke nevinosti ne sprečava vlasti da obaveštavaju javnost o krivičnim istragama koje su u toku, ali ono zahteva da to rade na obziran i oprezan način koji je spojiv sa pretpostavkom nevinosti (*Fatullayev protiv Azerbejdžana*, 2010, stav 159; *Allet de Ribemont protiv Francuske*, 1995, stav 38; *Garycki protiv Poljske*, 2007, stav 69).

376. Sud je naglasio značaj izbora reči koje izgovaraju državni službenici u svojim izjavama pre nego što se osobi sudi i što je proglašena krivom za krivično delo [*Daktaras protiv Litvanije*, 2000, stav 41; *Arrigo i Vella protiv Malte* (dec.), 2005; *Khuzhin i drugi protiv Rusije*, 2008, stav 94]. Na primer, u predmetu *Gutsanovi protiv Bugarske* (2013, stavovi 195–201), Sud je utvrdio da su do povrede pretpostavke nevinosti na osnovu člana 6 stava 2 dovele izjave ministra unutrašnjih poslova nakon hapšenja podnosioca predstavke, ali pre njegovog pojavljivanja pred sudijom, objavljene u časopisu u kojem je naglasio da ono što je podnosilac predstavke uradio predstavlja razrađen sistem spletki sprovedenih tokom niza godina. S druge strane, spontane izjave premijera u televizijskoj emisiji povezane sa smeštanjem podnosioca predstavke u pritvor nisu dovele u sumnju pretpostavku nevinosti podnosioca predstavke.

377. Slično tome, u predmetu *Filat protiv Republike Moldavije*, 2021, stavovi 45–51, Sud nije smatrao da su, u kontekstu parlamentarnog postupka odricanja od imuniteta, izjave glavnog tužioca i predsednika parlamenta u pogledu dokaza koji potvrđuju zahtev za odricanje od imuniteta podnosioca predstavke, predstavljale povredu člana 6 stava 2 Konvencije.

378. Štetni komentari koje je dao tužilac sami otvaraju pitanje na osnovu člana 6 stava 2, bez obzira na druga razmatranja na osnovu člana 6 stava 1, kao što su razmatranja koja se odnose na štetan publicitet pre suđenja (*Turyev protiv Rusije*, 2016, stav 21).

3. Negativna medijska kampanja

379. U demokratskom društvu, oštri komentari u medijima su ponekad neizbežni u predmetima koji se tiču javnog interesa [*Viorel Burzo protiv Rumunije*, 2009, stav 160; *Akay protiv Turske* (dec.), 2002].

380. Neprijateljski raspoložena medijska kampanja može, međutim, da ima negativan uticaj na pravičnost suđenja time što utiče na javno mišljenje i pretpostavku nevinosti podnosioca predstavke.¹³

381. S tim u vezi, Sud je presudio da mediji ne smeju da prekorače određene granice, posebno u pogledu zaštite prava na privatnost optuženog u krivičnom postupku i pretpostavke nevinosti (*Bédat protiv Švajcarske* [GC], 2016, stav 51). Činjenica da svako optužen za krivično delo ima pravo na osnovu člana 6 stava 2 Konvencije da bude smatran nevinim dok se ne dokaže krivica bitna je za uspostavljanje ravnoteže između suprotstavljenih interesa koje Sud mora da razmotri iz perspektive člana 10 (*Axel Springer SE i RTL Television GmbH protiv Nemačke*, 2017, stav 40, u vezi sa zabranom objavljivanja slika prema kojima je moguće identifikovati optuženog). U tom kontekstu, činjenica da je optuženi priznao izvršenje krivičnog dela sama po sebi ne eliminiše zaštitu pretpostavke nevinosti (*ibid.*, stav 51).

13. Videti odeljak Štetan publicitet.

382. Objavljivanje fotografija osumnjičenog samo po sebi ne predstavlja povredu pretpostavke nevinosti (*Y. B. i drugi protiv Turske*, 2004, stav 47), a fotografisanje od strane policije takođe ne otvara pitanje u tom pogledu (*Mergen i drugi protiv Turske*, 2016, stav 68). Međutim, prikazivanje slika osumnjičenog na televiziji može u određenim okolnostima da otvori pitanje na osnovu člana 6 stava 2 [*Rupa protiv Rumunije (br. 1)*, 2008, stav 232].

4. Sankcije za nepružanje informacija

383. Pretpostavka nevinosti usko je vezana za pravo osobe na zaštitu od samooptuživanja (*Heaney i McGuinness protiv Irske*, 2000, stav 40).

384. Zahtev da vlasnik automobila identifikuje vozača koji je vozio u trenutku saobraćajnog prekršaja za koji se sumnja da je počinjen nije nespojiv sa članom 6 Konvencije (*O'Halloran i Francis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2007).

385. Obavezivanje vozača na merenje alkohola u dahu ili vađenje krvi nije u suprotnosti s načelom pretpostavke nevinosti (*Tirado Ortiz i Lozano Martin protiv Španije* (dec.), 1999).

5. Teret dokazivanja

386. Zahtevi koji se tiču tereta dokazivanja sa stanovišta načela pretpostavke nevinosti predviđaju, *inter alia*, da je na tužilaštvu da obavesti optuženog o predmetu koji će se voditi protiv njega kako bi optuženi mogao da se pripremi i u skladu s tim iznese svoju odbranu, kao i da priloži dovoljno dokaza za njegovu osudu (*Barberà, Messegué i Jabardo protiv Španije*, 1988, stav 77; *Janošević protiv Švedske*, 2002, stav 97).

387. Pretpostavka nevinosti povređena je u onim slučajevima u kojima je teret dokazivanja prebačen sa tužilaštva na odbranu (*Telfner protiv Austrije*, 2001, stav 15). Međutim, od odbrane se može zahtevati da pruži objašnjenje nakon što tužilaštvo iznese *prima facie* dokaze protiv optuženog (*ibid.*, stav 18; *Poletan i Azirovik protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2016, stavovi 63–67). Stoga, na primer, izdvajanje nepovoljnih zaključaka iz izjave optuženog za koju se utvrdilo da je netačna ne otvara pitanje prema članu 6 stavu 2 [*Kok protiv Holandije* (dec.), 2000].

388. Sud je takođe presudio da je načelo *in dubio pro reo* (sumnje treba da idu u korist optuženog) poseban izraz pretpostavke nevinosti [*Barberà, Messegué i Jabardo protiv Španije*, 1988, stav 77; *Tsalkitzis protiv Grčke (br. 2)*, 2017, stav 60]. Pitanje sa stanovišta tog načela može se otvoriti ako odluke domaćih sudova kojima je podnosilac predstavke proglašen krivim nisu dovoljno obrazložene (*Melich i Beck protiv Češke Republike*, 2008, stavovi 49–55; *Ajdarić protiv Hrvatske*, 2011, stav 51), ili ako je podnosiocu predstavke nametnut izuzetan i neostvariv teret dokazivanja tako da njegova odbrana nema ni najmanje šanse za uspeh (*Nemtsov protiv Rusije*, 2014, stav 92; *Topić protiv Hrvatske*, 2013, stav 45; *Frumkin protiv Rusije*, 2016, stav 166; videti takođe *Navalnyy i Gunko protiv Rusije*, 2020, stavovi 68–69, i *Boutaffala protiv Belgije*, stav 89, iz perspektive člana 6 stava 1).

389. Teret dokazivanja se ne može prebaciti na suprotnu stranu u postupku za naknadu štete nakon pravosnažne odluke o obustavi postupka (*Capeau protiv Belgije*, 2005, stav 25). Oslobođanje od kaznene odgovornosti ne isključuje utvrđivanje građanske odgovornosti za isplatu naknade koja proizlazi iz istih činjenica na osnovu manje strogog tereta dokazivanja [*Ringvold protiv Norveške*, 2003, stav 38; *Y protiv Norveške*, 2003, stav 41; *Lundkvist protiv Švedske* (dec.), 2003].

6. Pretpostavke o činjenicama i o pravu

390. Pravo osobe u krivičnom predmetu da se smatra nevinom i da tužilaštvo snosi teret dokazivanja tvrdnje protiv te osobe nije apsolutno, s obzirom na to da se pretpostavke o činjenicama ili pretpostavke o pravu primenjuju u svakom sistemu krivičnog prava i Konvencija ih u načelu ne zabranjuje [*Falk protiv Holandije* (dec.), 2004, u vezi s izricanjem novčane kazne registrovanom

vlasniku automobila koji nije zaista vozio vozilo u trenutku izvršenja saobraćajnog prekršaja]. Konkretno, države ugovornice mogu u određenim uslovima da kazne jednostavnu ili objektivnu činjenicu kao takvu, bez obzira na to da li ona proizlazi iz krivične namere ili iz nemara (*Salabiaku protiv Francuske*, 1988, stav 27, u vezi s pretpostavkom krivične odgovornosti za krijumčarenje izvedene iz posedovanja opojnih droga; *Janošević protiv Švedske*, 2002, stav 100, u vezi s dodatnim porezima na osnovu objektivnih razloga i njihovom prinudnom naplatom pre odluke suda; *Busuttil protiv Malte*, 2021, stav 46, u vezi sa pretpostavkom odgovornosti direktora za bilo koje radnje koje je privredno društvo po zakonu dužno da izvrši).

391. Međutim, član 6 stav 2 od država zahteva da te pretpostavke zadrže u razumnim granicama koje u obzir uzimaju značaj onoga što se dovodi u pitanje i da garantuju prava na odbranu [*Salabiaku protiv Francuske*, 1988, stav 28; *Radio France i drugi protiv Francuske*, 2004, stav 24, u vezi s pretpostavkom krivične odgovornosti direktora izdavačke kuće za klevetničke izjave u radijskim programima; *Västberga Taxi Aktiebolag i Vulić protiv Švedske*, 2002, stav 113, u vezi s objektivnom odgovornošću za dodatne poreze; *Klouvi protiv Francuske*, 2011, stav 41, u vezi s nemogućnošću branjenja protiv optužbe za zlonamerni progon zbog zakonske pretpostavke da je optužba protiv optuženog oslobođenog zbog nedostatka dokaza bila lažna; *Isir protiv Belgije*, 2016, stav 30, u vezi sa materijalnim pretpostavkama o učešću saoptuženog u izvršenju krivičnog dela; *Zschüschen protiv Belgije* (dec.), 2017, stav 22, u vezi s postupkom vezanim za pranje novca].

392. Kad primenjuju pretpostavke u krivičnom pravu, države ugovornice treba da postignu ravnotežu između značaja onoga što se dovodi u pitanje i prava na odbranu; drugim rečima, sredstva koja se koriste moraju biti razumno srazmerna legitimnom cilju koji se želi postići [*Janošević protiv Švedske*, 2002, stav 101; *Falk protiv Holandije* (dec.), 2004].

B. Prava odbrane (član 6 stav 3)

Član 6 stav 3 Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

- (a) da u najkraćem mogućem roku, detaljno i na jeziku koji razume, bude obavешten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega;
- (b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;
- (c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;
- (d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;
- (e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.”

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

(a) Obaveštenje o prirodi i razlozima za optužbu (6-3-a) – Obaveštenje u najkraćem roku (6-3-a) – Obaveštenje na jeziku koji razume (6-3-a) – Detaljno obaveštenje (6-3-a)

(b) Priprema odbrane (6-3-b) – Odgovarajuće vreme (6-3-b) – Odgovarajuće mogućnosti (6-3-b) – Pristup relevantnim spisima (6-3-b)

(c) Pravo da se sam brani (6-3-c) – Pravo na pravnu pomoć (6-3-c) – Pravna pomoć po sopstvenom izboru (6-3-c) – Nedovoljno sredstava (6-3-c) – Besplatna pravna pomoć (6-3-c) – Kada interesi pravde zahtevaju (6-3-c)

(d) Svedoci (6-3-d) – Ispitivanje svedoka (6-3-d) – Obezbeđivanje prisustva svedoka (6-3-d) – Isti uslovi (6-3-d)

(e) Besplatna pomoć prevodioca (6-3-e)

393. Pretpostavke iz člana 6 stava 3 vezane za prava na odbranu treba da se smatraju posebnim aspektima prava na pravično suđenje koja su zagantovana članom 6 stavom 1 Konvencije (*Gäfgen protiv Nemačke* [GC], 2010, stav 169; *Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stav 94).

394. Posebna jemstva predviđena članom 6 stavom 3 najbolje opisuju sadržaj pojma pravičnog suđenja u odnosu na uobičajene procesne situacije koje nastaju u krivičnim predmetima, ali njihov značajan cilj je da uvek obezbede ili doprinesu obezbeđivanju pravičnosti krivičnog postupka u celini. Jemstva sadržana u članu 6 stavu 3 stoga nisu sama po sebi cilj i u skladu s tim se moraju tumačiti imajući u vidu funkciju koju imaju u celokupnom kontekstu postupka (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 251; *Mayzit protiv Rusije*, 2005, stav 77; *Can protiv Austrije*, Izveštaj Komisije od 12. jula 1984, stav 48).

1. Obaveštenje o prirodi i razlozima optužbe [član 6 stav 3 (a)]

Član 6 stav 3 (a) Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

(a) da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega”;

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

Obaveštenje o prirodi i razlozima za optužbu (6-3-a) – Obaveštenje u najkraćem roku (6-3-a) – Obaveštenje na jeziku koji razume (6-3-a) – Podrobno obaveštenje (6-3-a)

a. Opšte

395. Oblast primene člana 6 stava 3 tačke (a) mora se oceniti s obzirom na uopštenije pravo na pravično suđenje zagarantovano članom 6 stavom 1 Konvencije. U krivičnim stvarima, pružanje potpunih detaljnih informacija o optužbi protiv optuženog i, posledično, o tome kako bi sud mogao pravno da kvalifikuje delo osnovni je preduslov za obezbeđivanje pravičnog postupka (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 52; *Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 90; *Varela Geis protiv Španije*, 2013, stav 42).

396. Tačke (a) i (b) člana 6 stava 3 povezane su u tome što se pravo na dobijanje obaveštenja o prirodi i uzroku optužbe mora razmatrati s obzirom na pravo optuženog na pripremu odbrane (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 54; *Dallos protiv Mađarske*, 2001, stav 47).

b. Informacije o optužbi

397. Član 6 stav 3 tačka (a) ukazuje na potrebu da se posveti posebna pažnja obaveštavanju optuženog o „optužbi”. Detalji dela imaju ključnu ulogu u krivičnom postupku jer je od trenutka uručenja obaveštenja o njima osumnjičeni formalno obavešten o činjeničnoj i pravnoj osnovi optužbi protiv njega (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 51; *Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 79).

398. Član 6 stav 3 tačka (a) optuženom garantuje pravo na dobijanje obaveštenja ne samo o „uzroku” optužbe, odnosno delima koja mu se stavljaju na teret i na kojima se optužba zasniva, već i o „prirodi” optužbe, odnosno pravnoj kvalifikaciji tih dela (*Mattoccia protiv Italije*, 2000, stav 59; *Penev protiv Bugarske*, 2010, stavovi 33 i 42).

399. U obaveštenju se ne moraju nužno navesti dokazi na kojima se optužba zasniva (*X. protiv Belgije*, Odluka Komisije od 9. maja 1977; *Collozza i Rubinat protiv Italije*, Izveštaj Komisije od 5. maja 1983).

400. Član 6 stav 3 tačka (a) ne nameće nikakve posebne formalne zahteve u pogledu načina na koji će optuženi biti obavešten o prirodi i uzroku optužbe protiv njega (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 53; *Drassich protiv Italije*, 2007, stav 34; *Giosakis protiv Grčke (br. 3)*, 2011, stav 29). S tim u vezi, optužnica ima ključnu ulogu u krivičnom postupku jer je od trenutka uručenja optužnice osumnjičeni formalno obavešten o činjeničnoj i pravnoj osnovi optužbi protiv njega (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 79).

401. Tužilaštvo u potpunosti snosi obavezu obaveštavanja optuženog, a ta obaveza se ne može ispuniti pasivno time što će se obaveštenje samo učiniti dostupnim, a da se na njega ne privuče

pažnja odbrane (*Mattoccia protiv Italije*, 2000, stav 65; *Chichlian i Ekindjian protiv Francuske*, Izveštaj Komisije od 16. marta 1989, stav 71).

402. Optuženi mora stvarno da primi obaveštenje; pravna pretpostavka prijema nije dovoljna (*C. protiv Italije*, Odluka Komisije od 11. maja 1988).

403. Ako se situacija kojoj se prigovara može pripisati ponašanju optuženog, on nema pravo da tvrdi da je došlo do povrede prava na odbranu (*Erdogan protiv Turske*, Odluka Komisije od 9. jula 1992; *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 96).

404. U slučaju osobe sa psihičkim poteškoćama, vlasti moraju da preduzmu dodatne korake kako bi omogućile da ta osoba bude detaljno obaveštena o prirodi i uzroku optužbi protiv nje (*Vaudelle protiv Francuske*, 2001, stav 65).

c. Prekvalifikacija optužbe

405. Optuženi mora da bude propisno i potpuno obavešten o svim promenama optužbe, uključujući promene „uzroka” optužbe, te mu se mora pružiti odgovarajuće vreme i mogućnost da na njih reaguje i organizuje svoju odbranu na osnovu svih novih informacija ili tvrdnji [*Mattoccia protiv Italije*, 2000, stav 61; *Bäckström i Andersson protiv Švedske* (dec.), 2006; *Varela Geis protiv Španije*, 2013, stav 54].

406. Obaveštenje vezano za optužbe koje se stavljaju na teret, uključujući pravnu kvalifikaciju za koju bi se sud mogao odlučiti u toj stvari, mora se pružiti ili pre suđenja u optužnici ili barem za vreme trajanja suđenja drugim sredstvima kao što su formalno ili implicitno proširenje optužbi. Samo upućivanje na apstraktnu mogućnost da bi sud mogao da izvede drugačiji zaključak od tužilaštva o kvalifikaciji dela očigledno nije dovoljno (*I. H. i drugi protiv Austrije*, 2006, stav 34).

407. Smatra se da je prekvalifikacija dela dovoljno predvidljiva za optuženog ako se tiče elementa koji je sadržan u optužbi [*De Salvador Torres protiv Španije*, 1996, stav 33; *Sadak i drugi protiv Turske (br. 1)*, 2001, stavovi 52 i 56; *Juha Nuutinen protiv Finske*, 2007, stav 32]. Drugi važan faktor je pitanje da li se u postupku raspravljalo o elementima prekvalifikovanog krivičnog dela (*Penev protiv Bugarske*, 2010, stav 41).

408. U slučaju prekvalifikacije činjenica za vreme trajanja postupka, optuženom mora biti omogućeno da ostvari prava na odbranu na praktičan i delotvoran način, kao i blagovremeno (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 62; *Block protiv Mađarske*, 2011, stav 24; *Haxhia protiv Albanije*, 2013, stavovi 137–138; *Pereira Cruz i drugi protiv Portugalije*, 2018, stav 198).

409. Nedostaci u obaveštavanju o optužbi mogu se ispraviti u apelacionom postupku ako optuženi ima priliku da pred višim sudovima iznese svoju odbranu u odnosu na preformulisano optužbu i da pobije svoju osudu u pogledu svih bitnih pravnih i činjeničnih aspekata (*Dallos protiv Mađarske*, 2001, stavovi 49–52; *Sipavičius protiv Litvanije*, 2002, stavovi 30–33; *Zhupnik protiv Ukrajine*, 2010, stavovi 39–43; *I. H. i drugi protiv Austrije*, 2006, stavovi 36–38; *Gelenidze protiv Gruzije*, 2019, stav 30).

d. „Detaljno”

410. Primerenost informacija mora da se oceni u odnosu na član 6 stav 3 tačku (b) koji svima daje pravo na odgovarajuće vreme i mogućnost za pripremu odbrane, te u svetlu uopštenijeg prava na pravično suđenje sadržano u članu 6 stavu 1 [*Mattoccia protiv Italije*, 2000, stav 60; *Bäckström i Andersson protiv Švedske* (dec.), 2006].

411. Iako se razmere „detaljnog” obaveštenja razlikuju u zavisnosti od konkretnih okolnosti svakog pojedinačnog predmeta, optuženom se mora dostaviti dovoljno obaveštenje kako bi u potpunosti razumeo razmere optužbe koja mu se stavlja na teret, a u cilju pripreme odgovarajuće odbrane (*Mattoccia protiv Italije*, 2000, stav 60). Na primer, smatraće se da je obaveštenje detaljno ako su

dovoljno navedena dela za koja je okrivljeni optužen; navedeni su mesto i datum izvršenja dela; upućuje se na merodavne članove Krivičnog zakona i navodi se ime žrtve (*Brozicek protiv Italije*, 1989, stav 42).

412. Neki konkretni detalji o krivičnom delu mogu se utvrditi ne samo iz optužnice, već i iz drugih dokumenata koje je tužilaštvo pripremlilo u predmetu i iz drugih materijala iz spisa [*Previti protiv Italije* (dec.), 2009, stav 208]. Štaviše, činjenični detalji krivičnog dela mogu se razjasniti i navesti tokom postupka (*Sampech protiv Italije* (dec.), 2015, stav 110; *Pereira Cruz i drugi protiv Portugalije*, 2018, stav 198).

e. „Brzo”

413. Obaveštenje se optuženom mora dostaviti blagovremeno za pripremu njegove odbrane, što je glavna svrha u osnovi člana 6 stava 3 tačke (a) (*C. protiv Italije*, Odluka Komisije od 11. maja 1988, u kojoj je odlučeno da je obaveštavanje podnosioca predstavke o optužbi četiri meseca pre suđenja prihvatljivo; videti, nasuprot tome, predmet *Borisova protiv Bugarske*, 2006, stavovi 43–45, u kojem je podnositeljka predstavke imala samo nekoliko sati za pripremu odbrane bez advokata).

414. Pri ispitivanju usklađenosti sa članom 6 stavom 3 tačkom (a), Sud u obzir uzima autonomno značenje reči „optužen” i „krivična optužba”, koje se moraju tumačiti u odnosu na objektivnu, a ne formalnu situaciju [*Padin Gestoso protiv Španije* (dec.), 1999; *Casse protiv Luksemburga*, 2006, stav 71].

f. „Jezik”

415. Ako se pokaže da postoje razlozi za uverenje da optuženi ne poznaje dovoljno jezik na kojem mu je dostavljeno obaveštenje, vlasti mu moraju obezbediti prevod [*Brozicek protiv Italije*, 1989, stav 41; *Tabaï protiv Francuske* (dec.), 2004].

416. Iako se u članu 6 stavu 3 tački (a) konkretno ne navodi da bi okrivljenom koji je stranac relevantno obaveštenje trebalo da bude dostavljeno u pisanom obliku ili sa pisanim prevodom, okrivljeni koji ne poznaje jezik koji sud koristi može se naći u praktično nepovoljnoj situaciji ako mu se ne obezbedi i pisani prevod optužnice na jeziku koji razume (*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 68; *Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 79).

417. Međutim, dovoljno obaveštenje o optužbi može se pružiti i usmenim prevodom optužnice ako to optuženom omogućava da pripremi odbranu [*ibid.*, stav 81; *Husain protiv Italije* (dec.), 2005].

418. Ne postoji pravo optuženog predviđeno ovom odredbom na kompletan prevod sudskih spisa (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 29. maja 1975).

419. Troškove nastale usmenim prevodom optužbi mora da snosi država, u skladu sa članom 6 stavom 3 tačkom (e) koji garantuje pravo na besplatnu pomoć tumača (*Luedicke, Belkacem i Koç protiv Nemačke*, 1978, stav 45).

2. Priprema odbrane [član 6 stav 3 tačka (b)]

Član 6 stav 3 tačka (b) Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

...

(b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane”;

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

Priprema odbrane (6-3-b) – Odgovarajuće vreme (6-3-b) – Odgovarajuće mogućnosti (6-3-b) – Pristup relevantnim spisima (6-3-b)

a. Opšta razmatranja

420. „Prava na odbranu”, koja su samo kao primeri navedena u članu 6 stavu 3 tački (b), pre svega su uvedena radi uspostavljanja ravnopravnosti tužilaštva i odbrane koliko je to moguće. Mogućnosti koje moraju da budu date optuženom ograničene su na one koje mu pomažu ili mu mogu pomoći u pripremi njegove odbrane (*Mayzit protiv Rusije*, 2005, stav 79).

421. Član 6 stav 3 tačka (b) Konvencije odnosi se na dva elementa pravilne odbrane, odnosno na pitanje mogućnosti i vremena. Ova odredba podrazumeva da, materijalno gledajući, aktivnosti odbrane koje se preduzimaju u ime optuženog mogu da obuhvataju sve ono što je „potrebno” za pripremu suđenja. Optuženom se mora omogućiti da svoju odbranu organizuje na odgovarajući način i bez ikakvih ograničenja u pogledu mogućnosti iznošenja svih bitnih argumenata odbrane pred prvostepenim sudom, kao i da na taj način utiče na ishod postupka (*Can protiv Austrije*, Izveštaj Komisije od 12. jula 1984, stav 53; *Gregičević protiv Hrvatske*, 2012, stav 51).

422. Pitanje odgovarajućeg vremena i mogućnosti datih optuženom mora se oceniti s obzirom na okolnosti svakog pojedinačnog predmeta (*Iglin protiv Ukrajine*, 2012, stav 65; *Galstyan protiv Jermenije*, 2007, stav 84).

b. Odgovarajuće vreme

423. Pri ocenjivanju da li je optuženi imao na raspolaganju odgovarajuće vreme za pripremu svoje odbrane, posebna pažnja se mora obratiti na prirodu postupka i na složenost predmeta, kao i na fazu postupka (*Gregičević protiv Hrvatske*, 2012, stav 51).

424. Član 6 stav 3 tačka (b) štiti optuženog od prebrzog suđenja (*Kröcher i Möller protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 9. jula 1981; *Bonzi protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 12. jula 1978; *Borisova protiv Bugarske*, 2006, stav 40; *Malofeyeva protiv Rusije*, 2013, stav 115; *Gafgaz Mammadov protiv Azerbejdžana*, 2015, stav 76–82). Iako je važno da se postupak vodi odgovarajućom brzinom, to se ne sme činiti na štetu procesnih prava jedne od stranaka (*OAo Neftyanaya Kompaniya Yukos protiv Rusije*, 2011, stav 540).

425. Pri utvrđivanju da li je poštovan član 6 stav 3 tačka (b), mora se voditi računa o uobičajenom radnom opterećenju pravnog zastupnika; međutim, nije nerazumno zahtevati da advokat svoj posao barem malo prilagodi situaciji kad je to potrebno zbog posebne hitnosti u konkretnom predmetu [*Mattick protiv Nemačke* (dec.), 2005]. U tom kontekstu, u predmetu u kojem su podnosilac predstavke i njegov branilac imali pet dana da prouče spis od šest svezaka sa oko 1500 stranica, Sud nije smatrao da je vreme dodeljeno odbrani za proučavanje spisa predmeta dovoljno za zaštitu suštine prava zagaranovanog članom 6 stavom 1 i stavom 3 tačkom (b). Sud je uzeo u obzir činjenicu da je u žalbi podnosilac predstavke detaljno analizirao materijal predmeta, da su ga pred apelacionim sudom zastupala dva advokata koja su potvrdila da su imala dovoljno vremena za proučavanje spisa, i da podnosiocu predstavke nije bio ograničen broj i trajanje sastanaka s advokatima (*Lambin protiv Rusije*, 2017, stavovi 43–48).

426. Član 6 stav 3 tačka (b) Konvencije ne zahteva da priprema suđenja koje će trajati određeno vreme bude gotova pre prve rasprave. Tok suđenja se ne može u potpunosti isplanirati unapred i u toku suđenja mogu se otkriti neki elementi koji se do tada nisu pojavili, a koji zahtevaju dodatnu pripremu stranaka [*Mattick protiv Nemačke* (dec.), 2005].

427. Pitanje u vezi s pretpostavkom „odgovarajućeg vremena” na osnovu člana 6 stava 3 tačka (b) može se otvoriti u vezi s ograničenim vremenom za uvid u spis (*Huseyn i drugi protiv Azerbejdžana*, 2011, stav 174–178; *Iglin protiv Ukrajine*, 2012, stavovi 70–73; videti predmet *Nezlin protiv Rusije*, 2022, stavovi 144–150, u kojem su odbrani date dve nedelje, što je uključivalo i vikende i praznike, da pregleda spis predmeta od 19.000 strana o optužbama koje su se odnosile na više slučajeva ubistva i pokušaja ubistva) ili kratkim vremenskim razmakom između obaveštenja o optužbama i održavanja rasprave (*Vyerentsov protiv Ukrajine*, 2013, stavovi 75–77). Osim toga, odbrani mora da bude odobreno dodatno vreme nakon određenih događaja u postupku kako bi ona mogla da prilagodi svoj stav, pripremi zahtev, uloži žalbu itd. (*Miminoshvili protiv Rusije*, 2011, stav 141). Takvi „događaji” mogu da uključuju izmene optužnice (*Pélissier i Sassi protiv Francuske* [GC], 1999, stav 62), nove dokaze koje predlaže tužilaštvo (*G. B. protiv Francuske*, 2001, stavovi 60–62) ili nagle i drastične promene mišljenja veštaka za vreme suđenja (*ibid.*, stavovi 69–70).

428. Od optuženog se očekuje da zatraži prekid ili odlaganje rasprave ako primeti da mu raspoloživo vreme nije dovoljno [*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 98; *Bäckström i Andersson protiv Švedske* (dec.), 2006; *Craxi protiv Italije (br. 1)*, 2002, stav 72], osim u izuzetnim okolnostima (*Goddi protiv Italije*, 1984, stav 31) ili kad za takvo pravo ne postoji osnova u domaćem zakonu i praksi (*Galstyan protiv Jermenije*, 2007, stav 85).

429. U određenim okolnostima od suda se može zahtevati odlaganje rasprave po službenoj dužnosti kako bi se odbrani dalo dovoljno vremena [*Sadak i drugi protiv Turske (br. 1)*, 2001, stav 57; *Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stavovi 103 i 106].

430. Kako bi optuženi delotvorno ostvario svoje postojeće pravo na žalbu, nacionalni sudovi moraju sa dovoljnom jasnoćom da obrazlože osnov svoje odluke (*Hadjianastassiou protiv Grčke*, 1992, stav 33). Kada pre isteka roka za podnošenje žalbe nije dostupna u potpunosti obrazložena presuda, optuženom se moraju pružiti dovoljne informacije kako bi mogao da uloži informisanu žalbu (*Zoon protiv Holandije*, 2000, stavovi 40–50; *Baucher protiv Francuske*, 2007, stavovi 46–51).

431. Države moraju da se pobrinu da svako ko je optužen za krivično delo može da iskoristi mere zaštite iz člana 6 stava 3. Prebacivanje odgovornosti na osuđene podnosiocima žalbe da saznaju kad dati rok počinje ili ističe nije u skladu sa „dužnom pažnjom i revnošću” s kojom države ugovornice moraju da postupaju kako bi obezbedile delotvorno ostvarivanje prava zagarantovanih članom 6 (*Vacher protiv Francuske*, 1996, stav 28).

c. Odgovarajuće mogućnosti

432. „Mogućnosti” koje svako ko je optužen za krivično delo mora da ima na raspolaganju uključuju priliku da se osoba upozna, za potrebe pripreme svoje odbrane, sa rezultatima istraga sprovedenih za vreme trajanja postupka (*Huseyn i drugi protiv Azerbejdžana*, 2011, stav 175; *OAQ Neftyanaya Kompaniya Yukos protiv Rusije*, 2011, stav 538).

433. Dužnost država prema članu 6 stavu 3 tački (b) da obezbede pravo optuženog da odgovori na optužbe u krivičnom postupku uključuje obavezu organizovanja postupka na način koji ne dovodi u pitanje kapacitet optuženog da se koncentriše i primenjuje mentalne veštine u odbrani svog stava. Ukoliko je okrivljeni u pritvoru, uslovi takvog pritvora, transporta, ishrane i drugi slični aranžmani predstavljaju relevantne faktore koje treba uzeti u obzir u ovom pogledu (*Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije*, 2019, stav 252).

434. Konkretno, ako je osoba u pritvoru pre početka suđenja, pojam „mogućnosti” može da uključuje uslove pritvora koji osobi omogućavaju čitanje i pisanje uz razuman stepen koncentracije (*Mayzit protiv Rusije*, 2005, stav 81; *Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stav 221). Presudno je i da optuženi i njegov branilac mogu da učestvuju u postupku i dostavljaju podneske, a da nisu izloženi preteranom umoru (*Barberà, Messegué i Jabardo protiv Španije*, 1988, stav 70; *Makhfi protiv Francuske*, 2004, stav 40; *Fakailo (Safoka) i drugi protiv Francuske*, 2014, stav 50). Stoga, u predmetu

Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije, 2019, stavovi 253–254, Sud je zaključio da je kumulativno dejstvo iscrpljenosti izazvano dugotrajnim zatvorskim transferima – u lošim uslovima i sa manje od osam sati odmora, uz ponavljanje četiri dana u nedelji tokom perioda dužeg od četiri meseca – ozbiljno ugrozilo sposobnost podnosioca predstavke da prati postupak, podnosi podneske, hvata beleške i daje uputstva svojim advokatima. U takvim okolnostima, i imajući u vidu nedovoljno razmatranje zahteva podnosioca predstavke za uvođenje manje intenzivnog rasporeda održavanja rasprava, Sud je smatrao da podnosiocu predstavke nisu pružene odgovarajuće mogućnosti za pripremu odbrane, što je ugrozilo zahteve pravičnog suđenja i jednakosti stranaka, suprotno zahtevima člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (b) Konvencije.

435. Mogućnosti koje moraju biti date optuženom ograničene su na one koje mu pomažu ili mu mogu pomoći u pripremi odbrane [*Padin Gestoso protiv Španije* (dec.), 1999; *Mayzit protiv Rusije*, 2005, stav 79]. U nekim slučajevima, one mogu da se odnose na potrebu da se podnosiocu predstavke pruži mogućnost za pribavljanje dokaza u njegovu ili njenu korist (*Lilian Erhan protiv Republike Moldavije*, stavovi 20–21, gde je policija odbila da otprati podnosioca predstavke u bolnicu kako bi se tamo uradio biološki test u cilju osporavanja tvrdnji o vožnji pod uticajem alkohola).

436. Jemstva iz člana 6 stava 3 tačke (b) takođe su relevantna za uvid optuženog u spis i otkrivanje dokaza, pa se u tom kontekstu preklapaju sa načelima jednakosti stranaka u postupku i akuzatornog postupka na osnovu člana 6 stava 1 (*Rowe i Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2000, stav 59; *Leas protiv Estonije*, 2012, stav 76).¹⁴ Optuženom ne mora da bude omogućen direktan pristup spisu predmeta, dovoljno je da bude obavešten o materijalu u spisu od strane svojih pravnih zastupnika (*Kremzow protiv Austrije*, 1993, stav 52). Međutim, ograničeni uvid optuženog u sudski spis ne sme da spreči optuženog da izvrši uvid u dokaze i da dobije priliku da komentariše dokaze posredstvom svog advokata usmenim podneskom (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 140).

437. Kad je optuženom dozvoljeno da vodi sopstvenu odbranu, zabrana uvida u spis predstavlja povredu njegovih prava na odbranu (*Foucher protiv Francuske*, 1997, stavovi 33–36).

438. Kako bi se olakšalo vođenje odbrane, optuženi se ne sme sprečavati u pribavljanju kopija bitnih dokumenata iz spisa i u prikupljanju i upotrebi bilo kakvih beleški (*Rasmussen protiv Poljske*, 2009, stavovi 48–49; *Moiseyev protiv Rusije*, 2008, stavovi 213–218; *Matyjek protiv Poljske*, 2007, stav 59; *Seleznev protiv Rusije*, 2008, stavovi 64–69).

439. „Mogućnosti” koje su na raspolaganju optuženom uključuju savetovanje s advokatom (*Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 99; *Goddi protiv Italije*, 1984, stav 31). Mogućnost da se optuženi posavetuje sa svojim braniocem je od suštinskog značaja za pripremu njegove odbrane (*Bonzi protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 12. jula 1978; *Can protiv Austrije*, Izveštaj Komisije od 12. jula 1984, stav 52). Prema tome, otvara se pitanje na osnovu člana 6 stava 3 tačke (b) ako smeštaj optuženog u staklenu kabinu tokom rasprave onemogućava njegovo delotvorno savetovanje s advokatom (*Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016, stavovi 148–153).

440. Član 6 stav 3 tačka (b) preklapa se s pravom na pravnu pomoć iz člana 6 stava 3 tačke (c) Konvencije (*Lanz protiv Austrije*, 2002, stavovi 50–53; *Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 148; *Trepashkin protiv Rusije (br. 2)*, 2010, stavovi 159–168).¹⁵

14. Videti odeljak Delotvorno učešće u postupku i Jednakost stranaka u postupku i akuzatorni postupak.

15. Videti odeljak Pravo da se brani lično ili putem branioca [član 6 stav 3 tačka (c)].

3. Pravo da se brani lično ili putem branioca [član 6 stav 3 tačka (c)]

Član 6 stav 3 tačka (c) Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

...

(c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju”;

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

Pravo da se sam brani (6-3-c) – Pravo na pravnu pomoć (6-3-c) – Pravna pomoć po sopstvenom izboru (6-3-c) – Nedovoljno sredstava (6-3-c) – Besplatna pravna pomoć (6-3-c) – Kada interesi pravde zahtevaju (6-3-c)

441. Član 6 stav 3 tačka (c) obuhvata određene aspekte prava na pravično suđenje u smislu člana 6 stava 1 [*Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 76; *Correia de Matos protiv Portugalije* (dec.), 2001; *Foucher protiv Francuske*, 1997, stav 30]. Ta tačka garantuje da se postupak protiv optuženog neće voditi bez odgovarajućeg zastupanja odbrane u predmetu (*Pakelli protiv Nemačke*, Izveštaj Komisije od 12. decembra 1981, stav 84). Sastoji se od tri odvojena prava: pravo da se brani lično, pravo da se brani putem branioca koga sam izabere i, pod određenim uslovima, pravo da se brani uz pomoć besplatnog branioca (*Pakelli protiv Nemačke*, 1983, stav 31).

a. Oblast primene

442. Svaka osoba optužena za krivično delo mora da bude zaštićena članom 6 stavom 3 tačkom (c) u svakoj fazi postupka (*Imbrioscia protiv Švajcarske*, 1993, stav 37). Ta zaštita stoga može da postane bitna čak i pre nego što je predmet poslat na suđenje ako i u onoj meri u kojoj će pravičnost suđenja verovatno biti ozbiljno narušena nepoštovanjem odredaba člana 6 (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 131; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 253; *Magee protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2000, stav 41).

443. Član 6 stav 3 tačka (b) povezan je sa razmatranjima vezanim za pripremu suđenja, dok član 6 stav 3 tačka (c) optuženom daje uopštenije pravo na pravnu pomoć i podršku advokata za vreme trajanja celokupnog postupka (*Can protiv Austrije*, Izveštaj Komisije od 12. jula 1984, stav 54). Ipak, način na koji se član 6 stav 3 tačka (c) treba primenjivati u fazi pre suđenja (tokom preliminarne istrage) zavisi od posebnih karakteristika predmetnog postupka i od okolnosti predmeta (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 253; *Brennan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 45; *Berliński protiv Poljske*, 2002, stav 75).

444. Slično tome, način na koji se član 6 stav 3 tačka (c) treba primeniti u odnosu na apelacione ili kasacione sudove zavisi od posebnih karakteristika predmetnog postupka (*Meftah i drugi protiv Francuske* [GC], 2002, stav 41). Mora se voditi računa o celovitosti postupka sprovedenog u domaćem pravnom poretku i o ulozi apelacionog ili kasacionog suda u tom poretku (*ibid.*; *Monnell i Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1985, stav 56). Potrebno je uzeti u obzir pitanja kao što su priroda postupka u kom se odlučuje o zahtevu da se podnese žalba i njegov značaj u kontekstu krivičnog postupka u celini, opseg ovlašćenja apelacionog suda i način na koji su interesi podnosioca predstavke zaista predstavljeni i zaštićeni pred apelacionim sudom (*ibid.*).

b. Pravo da se brani lično

445. Cilj i svrha člana 6 Konvencije u celini pokazuju da osoba optužena za krivično delo ima pravo da učestvuje u raspravi (*Zana protiv Turske* [GC], 1997, stav 68; *Monnell i Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1985, stav 58).¹⁶ Usko povezano sa ovim pravom, član 6 stav 3 (c) nudi mogućnost optuženom da se brani lično. Stoga obično neće biti suprotno zahtevima člana 6 ako se optuženi brani lično u skladu sa sopstvenom voljom, osim ako interesi pravde ne zahtevaju drugačije (*Galstyan protiv Jermenije*, 2007, stav 91).

446. Član 6 stav 1 i stav 3 tačka (c) ne daju nužno optuženom pravo da odlučuje o načinu na koji će se obezbediti odbrana [*Correia de Matos protiv Portugalije* (dec.), 2001]. Izbor između dve alternative navedene u članu 6 stavu 3 tački (c), odnosno, prava podnosioca predstavke da se brani lično ili da ga zastupa advokat koga sam izabere, ili u određenim okolnostima advokat kojeg mu dodeli sud, u načelu zavisi od merodavnog domaćeg prava ili poslovnika suda. Pri donošenju te odluke, države članice uživaju slobodu procene, iako je takva sloboda ograničena (*Correia de Matos protiv Portugalije* [GC], 2018, stav 122).

447. U svetlu ovih načela, Sud prvo ispituje jesu li pruženi relevantni i dovoljni razlozi za zakonodavni izbor primenjen u konkretnom predmetu. Kao drugo, čak i ako su pruženi relevantni i dovoljni razlozi, još uvek je potrebno da se, u kontekstu celokupne ocene pravičnosti krivičnog postupka, ispita jesu li domaći sudovi, primenjujući osporeno pravilo, takođe pružili relevantne i dovoljne razloge za svoje odluke. U pogledu potonjeg, relevantno je oceniti da li je optuženom u praksi pružena mogućnost da delotvorno učestvuje u suđenju koje se vodi protiv njega (*ibid.*, stav 143).

448. U predmetu *Correia de Matos protiv Portugalije* [GC] (2018, stavovi 144–169) Sud je uzeo u obzir u celosti procesni kontekst u kojem se primenjuje pretpostavka obaveznog zastupanja, uključujući i pitanje da li je optuženi ipak mogao lično da interveniše u postupku. Nadalje je uzeo u obzir slobodu procene koju uživa država i zaključio da su razlozi za osporeni izbor zakonodavne vlasti relevantni i dovoljni. Budući da, osim toga, nije postojala osnova po kojoj bi se moglo utvrditi da je krivični postupak protiv podnosioca predstavke bio nepravičan, Sud je zaključio da nije došlo do povrede člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (c) Konvencije.

449. Osim toga, kad optuženi izabere da se brani lično, on se svesno odriče prava na pomoć branioca pa se smatra da ima dužnost da pokaže revnost u načinu na koji vodi svoju odbranu (*Melin protiv Francuske*, 1993, stav 25). Konkretno, pojam prava na odbranu osoba optuženih za krivično delo bio bi prenategnut kad bi se pretpostavilo da se ne mogu krivično goniti ako su, pri ostvarivanju tog prava, namerno izazvali lažnu sumnju u kažnjivo ponašanje u vezi sa svedokom ili bilo kojom drugom osobom koja učestvuje u krivičnom postupku (*Brandstetter protiv Austrije*, 1991, stav 52). Sama mogućnost da se optuženi može naknadno krivično goniti na osnovu tvrdnji iznetih u njegovu odbranu ne može se smatrati povredom njegovih prava na osnovu člana 6 stava 3 tačke (c). Stanovište bi moglo biti drugačije ako je, kao posledica nacionalnog prava ili prakse koja je u ovom pogledu preterano stroga, rizik od naknadnog krivičnog gonjenja takav da je optuženi zaista sputan u slobodnom ostvarivanju svog prava na odbranu (*ibid.*, stav 53).

c. Pravna pomoć

i. Pristup advokatu

α. Opseg prava

450. Pravo svakog optuženog za krivično delo da ga delotvorno brani advokat predstavlja jednu od osnovnih karakteristika pravičnog suđenja (*Salduz protiv Turske* [GC], 2008, stav 51; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 255; *Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 112;

16. Videti odeljak Pravo na usmenu raspravu i prisustvo na raspravi.

Beuze protiv Belgije [GC], 2018, stav 123). Po pravilu, osumnjičenom treba da bude omogućen pristup pravnoj pomoći od trenutka kada je protiv njega podignuta „krivična optužba” u autonomnom smislu Konvencije (*Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 110).¹⁷ S tim u vezi, Sud je naglasio da osoba ne stiče status osumnjičenog koji zahteva primenu zaštitnih mera iz člana 6 kada joj se taj status zvanično dodeli, već kada domaće vlasti imaju prihvatljive razloge za sumnju da je osoba umešana u krivično delo (*Truten protiv Ukrajine*, 2016, stav 66; *Knox protiv Italije*, 2019, stav 152; uporediti sa predmetom *Bandaletov protiv Ukrajine*, 2013, stavovi 61–66, u pogledu dobrovoljnih izjava koje je podnosilac predstavke dao u svojstvu svedoka; i *Sršen protiv Hrvatske* (dec.), 2019, stavovi 43–45, u pogledu pribavljanja rutinskih informacija, uključujući uzimanje uzoraka krvi, od učesnika u saobraćajnoj nesreći).

451. Stoga, na primer, pravo na pristup advokatu postoji kada je osoba odvedena u pritvor i kada je policija ispituje (*Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 111; *Sîrghi protiv Rumunije*, 2016, stav 44), kao i u situacijama u kojima osobi nije oduzeta sloboda, ali je pozvana na ispitivanje u policiju u pogledu sumnje na učešće u krivičnom delu (*Dubois protiv Francuske*, 2022, stavovi 45–46 i 69–75). Ovo pravo takođe može da bude relevantno tokom procesnih radnji, kao što su identifikacija ili rekonstrukcija događaja i inspekcije na licu mesta (*Ibrahim Öztürk protiv Turske*, 2009, stavovi 48–49; *Türk protiv Turske*, 2017, stav 47; *Mehmet Duman protiv Turske*, 2018, stav 41), kao i operacije pretresa i zaplene (*Ayetullah Ay protiv Turske*, 2020, stavovi 135 i 163). Štaviše, pravo optuženog na delotvorno učešće u krivičnom postupku uključuje, uopšteno, ne samo pravo da bude prisutan, već i pravo da dobije pravnu pomoć ako mu je ona potrebna (*Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 49; *Galstyan protiv Jermenije*, 2007, stav 89). Na isti način, samo prisustvo advokata podnosioca predstavke ne može da nadoknadi odsustvo optuženog (*Zana protiv Turske* [GC], 1997, stav 72).

452. U predmetu *Beuze protiv Belgije* [GC] (2018, stavovi 125–130), oslanjajući se na svoju prethodnu sudsku praksu, Sud je objasnio da ciljevi kojima teži pravo na pristup advokatu uključuju sledeće: sprečavanje pogrešne primene prava i, pre svega, ispunjenje ciljeva iz člana 6, naročito u pogledu jednakosti stranaka u postupku između istražnih organa ili organa krivičnog gonjenja i optuženog; protivtežu ranjivosti osumnjičenog u policijskom pritvoru; osnovnu zaštitnu meru protiv prisile i zlostavljanja osumnjičenog od strane policije; obezbeđivanje poštovanja prava optuženog na zaštitu od samooptuživanja i prava da se brani ćutanjem, što se – kao i pravo pristupa advokatu kao takvo – može zagarantovati samo ako je optuženi pravilno obavešten o tim pravima. S tim u vezi, neposredan pristup advokatu koji može da pruži obaveštenje o procesnim pravima verovatno će sprečiti nepravilnost koja nastaje zbog nedostatka odgovarajućeg obaveštenja o tim pravima.

453. U predmetu *Beuze protiv Belgije* [GC] (2018, stavovi 133–134) Sud je takođe razjasnio sadržaj prava na pristup advokatu. Razlikovao je sledeća dva minimalna zahteva: (1) pravo na kontakt i savetovanje s advokatom pre razgovora, što takođe uključuje pravo davanja poverljivih uputstava advokatu, i (2) pravo na fizičko prisustvo advokata na prvom razgovoru sa policijom i svakom daljem ispitivanju tokom prethodnog postupka. Takvim prisustvom se mora obezbediti delotvorna i praktična pravna pomoć.

454. U vezi sa potonjim minimalnim zahtevom, treba napomenuti da je u predmetu *Soytemiz protiv Turske* (2018, stavovi 44–46, 27), Sud naglasio da pravo na pomoć advokata zahteva ne samo da advokatu bude dozvoljeno da bude prisutan, već i da mu bude omogućeno da aktivno pomaže osumnjičenom za vreme, *inter alia*, ispitivanja od strane policije i da se umeša kako bi se obezbedilo poštovanje prava osumnjičenog. Pravo na pomoć advokata primenjuje se tokom i do kraja ispitivanja od strane policije, uključujući i vreme kada se čitaju izjave, a od osumnjičenog se traži da ih potvrdi i potpiše, jer je pomoć advokata u tom trenutku ispitivanja podjednako važna. Prema tome, policija je, u načelu, dužna da se suzdrži od ispitivanja ili da odloži ispitivanje u slučaju kada se osumnjičeni pozove na pravo na pomoć advokata tokom ispitivanja sve dok advokat ne bude prisutan i u mogućnosti da pomogne osumnjičenom. Ista razmatranja važe i u slučaju kada advokat mora da ode

17. Videti odeljak Opšta načela.

– ili se od njega zatraži da ode – pre završetka ispitivanja od strane policije i pre čitanja i potpisivanja datih izjava.

455. U predmetu *Doyle protiv Irske*, 2019, podnosiocu predstavke bilo je dozvoljeno da ga zastupa advokat, ali njegovom advokatu nije bilo dozvoljeno da prisustvuje razgovoru sa policijom zbog policijske prakse koja se tada primenjivala. Sud nije utvrdio povredu člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (c) Konvencije. Sud je smatrao da, bez obzira na sporno ograničenje prava podnosioca predstavke na pristup advokatu tokom ispitivanja od strane policije, ukupna pravičnost postupka nije bila nepovratno narušena. Konkretno, naglasio je sledeće činjenice: podnosilac predstavke mogao je da se savetuje sa svojim advokatom; nije bio posebno ranjiv; bio je u mogućnosti da ospori prihvatljivost dokaza i da se protivi njihovom korišćenju; domaći sudovi su opsežno razmotrili okolnosti predmeta; osuda podnosioca predstavke bila je potkrepljena značajnim nezavisnim dokazima; sudija prvostepenog suda dao je odgovarajuća uputstva poroti; uverljivi razlozi javnog interesa opravdali su krivično gonjenje podnosioca predstavke; i postojale su važne procesne mere zaštite, odnosno, svi razgovori sa policijom zabeleženi su na video-snimcima i bili su dostupni sudijama i poroti, a iako fizički nije bio prisutan, advokat podnosioca predstavke imao je mogućnost, koju je i iskoristio, da prekine razgovor kako bi se dodatno posavetovao sa klijentom.

456. Dalje, u predmetu *Beuze protiv Belgije* [GC], 2018, (stav 135), Sud je, kao primer, naveo da u zavisnosti od posebnih okolnosti svakog pojedinačnog predmeta i relevantnog pravnog sistema, sledeća ograničenja mogu da naruše pravičnost postupka: (1) odbijanje ili poteškoće na koje advokat naiđe kad traži uvid u spis u najranijim fazama krivičnog postupka ili tokom prethodne istrage, i (2) neučestvovanje advokata u istražnim radnjama kao što su dokazne radnje prepoznavanja ili rekonstrukcije događaja.

457. Osim toga, Sud je naveo da se prilikom ocenjivanja celokupne pravičnosti postupka mora voditi računa, za svaki pojedinačni predmet, o čitavom nizu usluga posebno vezanih za pravnu pomoć: rasprava o predmetu, organizacija odbrane, prikupljanje oslobađajućih dokaza, priprema za ispitivanje, podrška optuženom u nevolji i provera uslova pritvora (*ibid.*, stav 136).

458. Pravo na pravno zastupanje ne zavisi od prisustva optuženog (*Van Geyselghem protiv Belgije* [GC], 1999, stav 34; *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1984, stav 99; *Poitrimol protiv Francuske*, 1993, stav 34). Činjenica da se optuženi nije pojavio, uprkos tome što je uredno pozvan, ne može – čak i kad nije opravdao izostanak – da opravda uskraćivanje njegovog prava da ga brani advokat (*Van Geyselghem protiv Belgije* [GC], 1999, stav 34; *Pelladoah protiv Holandije*, 1994, stav 40; *Krombach protiv Francuske*, 2001, stav 89; *Galstyan protiv Jermenije*, 2007, stav 89). Čak i ako zakonodavna vlast mora da ima mogućnost da odvrati od neopravdanog izostajanja, ne može da kažnjava izostajanje uvođenjem izuzetaka od prava na pravnu pomoć. Opravdani zahtev da okrivljeni moraju da prisustvuju sudskim raspravama može da se ispuni na neki drugi način osim lišavanjem prava na odbranu (*Tolmachev protiv Estonije*, 2015, stav 48). Stoga se otvara pitanje na osnovu člana 6 stava 3 tačke (c) ako branilac podnosioca predstavke nije u mogućnosti da vodi odbranu u odsustvu podnosioca predstavke na raspravi pred nadležnim sudom, uključujući apelacioni sud (*Lala protiv Holandije*, 1994, stavovi 30–35; *Tolmachev protiv Estonije*, 2015, stavovi 51–57).

459. Kako bi pravo na pravnu pomoć bilo praktično i delotvorno, a ne samo teorijsko, njegovo ostvarivanje ne sme da zavisi od ispunjenja preterano formalističkih uslova: zadatak sudova je da obezbede pravično suđenje i u skladu s tim da obezbede da branilac koji prisustvuje suđenju kako bi vodio odbranu optuženog koji je odsutan ima priliku da to i čini (*Van Geyselghem protiv Belgije* [GC], 1999, stav 33; *Pelladoah protiv Holandije*, 1994, stav 41).

β. Ograničenja ranog pristupa advokatu

460. Brz pristup advokatu predstavlja važnu protivtežu ranjivosti osumnjičenog u policijskom pritvoru; to je osnovna zaštita osumnjičenih od policijske prisile i zlostavljanja i pomaže u sprečavanju bitne povrede sudskog postupka i ispunjavanju ciljeva člana 6, posebno jednakosti

stranaka u postupku između istražnih organa ili organa krivičnog gonjenja i optuženog (*Salduz protiv Turske* [GC], 2008, stavovi 53–54; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 255; *Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 112).

461. Međutim, u izuzetnim slučajevima moguće je odložiti pristup pravnoj pomoći. Pitanje da li je takvo ograničenje pristupa advokatu spojivo s pravom na pravično suđenje ocenjuje se u dve faze. U prvoj fazi Sud procenjuje da li postoje uverljivi razlozi za takvo ograničenje. Sud potom meri štetu koju je ograničenje u predmetu nanelo pravu na odbranu. Drugim rečima, Sud mora da ispita uticaj ograničenja na ukupnu pravičnost postupka i da odluči da li je postupak u celini bio pravičan (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 257).

462. Sud je objasnio da je kriterijum uverljivih razloga strog. Uzimajući u obzir osnovnu prirodu i značaj ranog pristupa pravnoj pomoći, naročito prilikom prvog ispitivanja osumnjičenih, ograničenja pristupa pravnoj pomoći dozvoljena su samo u izuzetnim okolnostima, moraju biti privremenog karaktera i moraju se zasnivati na pojedinačnoj oceni posebnih okolnosti predmeta. Pri oceni toga da li je dokazano postojanje uverljivih razloga, bitno je pitanje da li je odluka da se ograniči pravna pomoć imala osnovu u domaćem zakonu i jesu li opseg i sadržaj bilo kakvih ograničenja pravne pomoći dovoljno ograničeni zakonom da usmeravaju operativno donošenje odluka od strane osoba odgovornih za njihovu primenu (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 258).

463. Takvi uverljivi razlozi će postojati, na primer, kad se uverljivo dokaže da postoji hitna potreba za sprečavanjem ozbiljnih štetnih posledica za život, slobodu ili fizički integritet u određenom predmetu. U takvim okolnostima, vlasti su hitno dužne da zaštite prava potencijalnih ili stvarnih žrtava, posebno na osnovu članova 2, 3 i člana 5 stava 1 Konvencije (*ibid.*, stav 259; *Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 117). S druge strane, opšti rizik od odavanja podataka ne može da predstavlja uverljive razloge koji opravdavaju ograničenje pristupa advokatu (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 259), a uverljivi razlozi takođe ne mogu da postoje kada je pristup advokatu ograničen zbog uobičajene prakse državnih organa (*Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 130). Vlada je dužna da dokaže postojanje uverljivih razloga. Nije na Sudu da po službenoj dužnosti istraži jesu li postojali uverljivi razlozi u konkretnom predmetu (*Rodionov protiv Rusije*, 2018, stav 161).

464. U predmetu *Beuze protiv Belgije* [GC] (2018, stavovi 142–144 i 160–165), Sud je objasnio da opšte i obavezno (u tom predmetu zakonsko) ograničenje prava na pristup advokatu tokom prvog ispitivanja ne može da predstavlja uverljiv razlog: takvo ograničenje ne uklanja potrebu da nacionalne vlasti utvrde, putem pojedinačne ocene specifične za pojedini predmet, da li postoje uverljivi razlozi. U svakom slučaju, Vlada je dužna da dokaže postojanje uverljivih razloga za ograničavanje pristupa advokatu.

465. Međutim, izostanak uverljivih razloga sam po sebi ne dovodi do utvrđivanja povrede člana 6 Konvencije. Pri ocenjivanju da li je došlo do povrede prava na pravično suđenje, potrebno je sagledati postupak u celini, a prava iz člana 6 stava 3 kao posebne aspekte celokupnog prava na pravično suđenje, a ne kao ciljeve same po sebi (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 262; *Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 118).

466. Konkretno, kad se utvrdi da su uverljivi razlozi utvrđeni, mora se sprovesti holističko ocenjivanje celog postupka kako bi se utvrdilo da li je bio „pravičan” u smislu člana 6 stava 1. S druge strane, kad nema uverljivih razloga za ograničenje pristupa pravnoj pomoći, Sud primenjuje vrlo strogu kontrolu u svojoj oceni pravičnosti. Propust tužene Vlade da dokaže uverljive razloge ima veliku težinu pri ocenjivanju celokupne pravičnosti suđenja i može da prevagne prema utvrđenju povrede člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (c). U tom slučaju, Vlada će biti dužna da uverljivo dokaže zašto, izuzetno i u posebnim okolnostima predmeta, celokupna pravičnost suđenja nije bila nepovratno narušena ograničenjem pristupa pravnoj pomoći (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stavovi 264–265; *Dimitar Mitev protiv Bugarske*, 2018, stav 71). S tim u vezi, Sud uzima u obzir postojanje ocene o ograničavanju pristupa advokatu za podnosioca predstavke od

strane domaćih sudova ili odsustvo takve ocene, i na osnovu toga donosi neophodne zaključke (*Bjarki H. Diego protiv Islanda*, 2022, stavovi 59 in fine i 60).

467. U ovom kontekstu, Sud takođe uzima u obzir zaštitu od samooptuživanja i dužnost vlasti da obaveste podnosioca predstavke o tim pravima (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stavovi 266–273).¹⁸ Ako se odloži pristup advokatu i ako se osumnjičeni ne obavesti o pravu na pravnu pomoć, pravu na zaštitu od samooptuživanja ili pravu da se brani ćutanjem, Vladi će biti još teže da pokaže da je postupak u celini bio pravičan (*Beuze protiv Belgije* [GC], 2018, stav 146). Takođe treba napomenuti da se pitanje sa stanovišta zaštite od samooptuživanja otvara ne samo u slučaju stvarnih priznanja ili direktno inkriminišućih primedbi, već i u pogledu izjava za koje se može smatrati da „bitno utiču” na položaj optuženog (*ibid.*, stav 178). Ovo je naročito tačno u slučaju složenih krivičnih dela, kao što su složena krivična dela finansijske prirode, gde stvarna inkriminišuća priroda izjava ne može jasno da se utvrdi (*Bjarki H. Diego protiv Islanda*, 2022, stav 57).

468. U predmetu *Beuze protiv Belgije* [GC] (2018, stavovi 144, 160–165) Sud je potvrdio da se test u dve faze, kako je razrađen u predmetu *Ibrahim i drugi*, primenjuje i na opšta i obavezna (u tom predmetu zakonska) ograničenja. Međutim, u tim okolnostima, Sud primenjuje strogu kontrolu pri svojoj oceni pravičnosti, a izostanak uverljivih razloga izuzetno je važan u ravnoteži, koja bi stoga mogla da prevagne prema povredi člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (c).

469. Prilikom ispitivanja postupka u celini, sledeći neiscrpn spisak faktora bi se trebalo, kad je to prikladno, uzeti u obzir (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 274; *Beuze protiv Belgije* [GC], 2018, stav 150; *Sitnevskiy i Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 78–80):

- da li je podnosilac predstavke bio posebno ranjiv, na primer, zbog starosti ili uračunljivosti;
- pravni okvir koji uređuje prethodni postupak i prihvatljivost dokaza na suđenju i da li je taj okvir bio poštovan; ako se primenjuje pravilo o isključivanju, posebno je mala verovatnoća da bi se postupak u celini smatrao nepravičnim;
- da li je podnosiocu predstavke pružena prilika da osporava autentičnost dokaza i da se usprotivi njihovom korišćenju;
- kvalitet dokaza i da li okolnosti u kojima su pribavljeni dovode u sumnju njihovu pouzdanost ili tačnost, uzimajući u obzir stepen i prirodu bilo koje prisile;
- ako su dokazi pribavljeni nezakonito, predmetna nezakonitost i, ako proizlazi iz povrede nekog drugog člana Konvencije, priroda utvrđene povrede;
- u slučaju izjave, priroda izjave i da li je bila hitno povučena ili izmenjena;
- u koju svrhu su dokazi upotrebljeni, a posebno jesu li dokazi činili sastavni ili značajan deo neposrednih dokaza na kojima se osuda zasnivala, te snaga ostalih dokaza u predmetu (osim toga, videti *Brus protiv Belgije*, 2021, stavovi 34–36, gde Sud nije prihvatio da bi oslanjanje na opštu dovoljnost dokaza za osudu moglo da zameni opštu ocenu pravičnosti u vezi sa neopravdanim ograničavanjem prava na rani pristup advokatu);
- da li su ocenu krivice dale profesionalne sudije ili sudije porotnici, i sadržaj bilo kakvih uputstava ili smernica koje su im date;
- težina javnog interesa u istrazi i kažnjavanje određenog predmetnog krivičnog dela;
- druge relevantne procesne mere zaštite koje pružaju domaće pravo i praksa.

470. Kada vrši ocenu pravičnosti, Sud uzima u obzir ocenu domaćih sudova, čije odsustvo je *prima facie* nekompatibilno sa zahtevima pravičnog suđenja. Međutim, u odsustvu bilo koje takve ocene, Sud mora da donese svoju ocenu o ukupnoj pravičnosti postupka. Osim toga, pri izvršavanju tog zadatka, Sud ne treba da postupa u svojstvu suda četvrtog stepena dovodeći u pitanje ishod suđenja ili učestvujući u oceni činjenica i dokaza ili njihovoj dovoljnosti da opravda osudu. Ova pitanja, u

18. Videti odeljak Pravo na ćutanje i zaštitu od samooptuživanja.

skladu sa načelom supsidijarnosti, spadaju u nadležnost domaćih sudova (*Kohen i drugi protiv Turske*, stav 59)

χ. Odricanje od prava na pristup advokatu

471. Svako navodno odricanje od prava na pristup advokatu mora da zadovolji standard „svesnog i razumnog odricanja” iz sudske prakse Suda (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 272; *Pishchalnikov protiv Rusije*, 2009, stav 77).¹⁹ Pri primeni tog standarda podrazumeva se da osumnjičeni moraju da budu svesni svojih prava, uključujući pravo na pristup advokatu (*Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2016, stav 272; *Rodionov protiv Rusije*, 2018, stav 151). Potrebne su dodatne mere zaštite kada optuženi zatraži branioca jer, ako optuženi nema advokata, manja je mogućnost da će biti obavešten o svojim pravima i posledično je manja mogućnost da će se ta prava poštovati (*Pishchalnikov protiv Rusije*, 2009, stav 78).

472. Ne može se smatrati da se osumnjičeni odrekao prava na pravnu pomoć ako nije odmah obavešten o tom pravu neposredno nakon hapšenja (*Simeonovi protiv Bugarske* [GC], 2017, stav 118). Slično tome, u kontekstu procesnih radnji preduzetih bez odgovarajućih procesnih mera zaštite, odricanje od prava na advokata potpisivanjem unapred ispisane fraze „Ne traži advokata” upitne je vrednosti za potrebe dokazivanja nedvosmislenog karaktera odricanja od strane podnosioca predstavke (*Bozkaya protiv Turske*, 2017, stav 48; *Rodionov protiv Rusije*, 2018, stav 155; uporediti sa *Sklyar protiv Rusije*, 2017, stavovi 22–25, u kojem se podnosilac predstavke očigledno u zapisnik odrekao prava na advokata). Moguće ranije odricanje, čak i ako je valjano učinjeno, više se neće smatrati valjanim ako je podnosilac predstavke naknadno podneo izričit zahtev za pristup advokatu (*Artur Parkhomenko protiv Ukrajine*, 2017, stav 81). Štaviše, ako je podnosilac predstavke bio podvrgnut nečovečnom i ponižavajućem postupanju od strane policije, ne može se smatrati da se u takvim okolnostima valjano odrekao svog prava na pristup advokatu (*Turbylev protiv Rusije*, 2015, stav 96).

473. Uopštenije, Sud je objasnio da je u obzir uzeo dokaznu vrednost dokumenata potpisanih u policijskom pritvoru. Međutim, naglasio je da, kao što je slučaj sa brojnim drugim jemstvima iz člana 6 Konvencije, takvi potpisi nisu sami po sebi dovoljni i moraju biti ispitani u svetlu svih okolnosti slučaja. Pored toga, korišćenje odštampanog obrasca odricanja može da predstavlja izazov pri utvrđivanju da li tekst zaista izražava slobodnu i informisanu odluku optuženog da se odrekne svog prava na pomoć advokata (*Akdağ protiv Turske*, 2019, stav 54).

474. U svakom slučaju, na prvom mestu je dužnost prvostepenog suda da na uverljiv način utvrdi jesu li priznanja i odricanja podnosioca predstavke bila dobrovoljna ili ne. Trebalo bi ispraviti sve nedostatke u pogledu priznanja i odricanja kako bi se postupak u celini smatrao pravičnim. Propust da se ispita okolnost odricanja podnosioca predstavke značio bi da se podnosilac predstavke lišava mogućnosti da ispravi situaciju, suprotno zahtevima Konvencije (*Türk protiv Turske*, 2017, stavovi 53–54; *Rodionov protiv Rusije*, 2018, stav 167).

475. Međutim, kada odricanje od prava na pristup advokatu ispunjava standard „svesnog i razumnog odricanja” iz sudske prakse Suda, neće postojati osnov za sumnju u celokupnu pravičnost krivičnog postupka koji se vodio protiv podnosioca predstavke [*Šarkienė protiv Litvanije* (dec.), 2017, stav 38; *Sklyar protiv Rusije*, 2017, stav 26].

ii. Pravo na advokata po sopstvenom izboru

476. Osoba optužena za krivično delo koja ne želi da se brani lično mora da ima mogućnost pravne pomoći prema sopstvenom izboru od početnih faza postupka. To proizlazi iz same formulacije člana 6 stava 3 tačke (c), koji garantuje da „[s]vako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava: ... da se brani lično ... putem branioca koga sam izabere...”, i opšte je priznato u

19. Videti odeljak Opšta razmatranja člana 6 u njegovom krivičnom aspektu.

međunarodnim normama o ljudskim pravima kao mehanizam za obezbeđivanje delotvorne odbrane optuženog (*Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 78; *Martin protiv Estonije*, 2013, stavovi 90–93). Štaviše, ovo pravo se shodno tome takođe primenjuje tokom faze suđenja u postupku (*Elif Nazan Şeker protiv Turske*, 2022, stav 50).

477. Međutim, pravo svakog optuženog za krivično delo da ga brani advokat po sopstvenom izboru nije apsolutno (*Meftah i drugi protiv Francuske* [GC], 2002, stav 45; *Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 79). Iako se, kao opšte pravilo, mora poštovati izbor advokata koji je izvršio optuženi (*Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 54), nacionalni sudovi mogu da ponište izbor te osobe kada postoje bitni i dovoljni razlozi za verovanje da je to nužno u interesu pravde (*Meftah i drugi protiv Francuske* [GC], 2002, stav 45; *Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 79 *Croissant protiv Nemačke*, 1992, stav 29). Na primer, posebna priroda postupka koji se posmatra u celini može da opravda davanje monopola specijalizovanim advokatima za usmena zastupanja (*Meftah i drugi protiv Francuske* [GC], 2002, stav 47). Sa druge strane, činjenica da se proces vodi *in absentia* sama po sebi ne opravdava imenovanje advokata za pružanje pravne pomoći nasuprot ostvarivanja prava na odbranu koje pruža advokat po sopstvenom izboru (*Lobzhanidze i Peradze protiv Gruzije*, 2020, stavovi 83–91).

478. U tom kontekstu, Sud je presudio da, za razliku od predmeta koji uključuju uskraćivanje pristupa advokatu, u kojima se primenjuje test postojanja „uverljivih razloga”, u situacijama u kojima se otvara manje ozbiljno pitanje „uskraćivanja izbora” primenjuje se blaži zahtev „relevantnih i dovoljnih” razloga. U takvim predmetima zadatak Suda je da oceni da li je, u svetlu postupka u celini, na prava na odbranu izvršen „nepovoljan uticaj” u onoj meri koja bi narušila njegovu sveukupnu pravičnost (*Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 81; *Atristain Gorosabel protiv Španije*, 2022, stavovi 44–45).

479. Konkretno, u prvom koraku Sud ocenjuje da li je pokazano da su postojali važni i dovoljni razlozi za ometanje ili postupanje suprotno željama okrivljenog u pogledu njegovog ili njenog izbora pravnog zastupnika. Kad takvi razlozi postoje, Sud treba dalje da oceni sveukupnu pravičnost krivičnog postupka. Pri donošenju ocene, Sud može da uzme u obzir različite faktore, uključujući prirodu postupka i primenu određenih profesionalnih zahteva; okolnosti dodeljivanja branioca i postojanje mogućnosti za njegovo osporavanje; delotvornosti pomoći koju branilac pruža; da li je poštovano pravo optuženog na zaštitu od samooptuživanja; starost optuženog; i upotreba, od strane prvostepenog suda, svih izjava koje je optuženi dao u relevantno vreme; mogućnost data optuženom da ospori autentičnost dokaza i suprotstavi se njihovom korišćenju; da li takve izjave predstavljaju značajan element na kojem se zasnivala osuđujuća presuda; i snaga drugih dokaza u predmetu (*Dvorski protiv Hrvatske* [GC], 2015, stav 82; videti, međutim, *Stevan Petrović protiv Srbije*, 2021, stavovi 171–172, u kojem podnosilac predstavke nije uspeo da potkrepi svoju pritužbu na način na koji je ograničenje pristupa advokatu po njegovom izboru uticao na opštu pravičnost postupka).

d. Pravna pomoć

480. Treće i poslednje pravo sadržano u članu 6 stavu 3 tački (c), pravo na besplatnu pravnu pomoć, ima dva preduslova koji se moraju razmatrati kumulativno (*Quaranta protiv Švajcarske*, 1991, stav 27).

481. Prvo, optuženi mora da dokaže da nema dovoljno sredstava kojima bi platio pravnu pomoć [*Caresana protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2000]. Međutim, to ne treba da učini „izvan svake sumnje”, već je dovoljno da postoje „određene naznake” da je tako ili, drugim rečima, da se može utvrditi „nepostojanje jasnih naznaka da je suprotno” [*Pakelli protiv Nemačke*, Izveštaj Komisije od 12. decembra 1981, stav 34; *Tsonyo Tsonov protiv Bugarske (br. 2)*, 2010, stav 39]. U svakom slučaju, Sud ne može da zameni domaće sudove kako bi procenio finansijsko stanje podnosioca predstavke u relevantno vreme, već umesto toga mora da preispita jesu li ti sudovi, u ostvarivanju slobode

procene pri oceni dokaza, postupili u skladu sa članom 6 stavom 1 (*R. D. protiv Poljske*, 2001, stav 45).

482. Drugo, države ugovornice imaju obavezu da pruže besplatnu pravnu pomoć samo „kad to nalažu interesi pravde“ (*Quaranta protiv Švajcarske*, 1991, stav 27). Ta obaveza se ocenjuje uzimajući u obzir činjenice predmeta u celini, uključujući ne samo situaciju u trenutku kad je odluka o zahtevu za besplatnu pravnu pomoć doneta, već i kad nacionalni sud odlučuje o osnovanosti predmeta (*Granger protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1990, stav 46).

483. Pri odlučivanju da li interesi pravde nalažu da se optuženom omogući besplatno pravno zastupanje, Sud u obzir uzima različite kriterijume, uključujući težinu dela i težinu zaprećene kazne. U načelu, kad je u pitanju lišavanje slobode, interesi pravde zahtevaju pravno zastupanje (*Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 1996, stav 61; *Quaranta protiv Švajcarske*, 1991, stav 33; *Zdravko Stanev protiv Bugarske*, 2012, stav 38).

484. Kao dodatni uslov testa „kad to nalažu interesi pravde“, Sud razmatra složenost predmeta (*Quaranta protiv Švajcarske*, 1991, stav 34; *Pham Hoang protiv Francuske*, 1992, stav 40; *Twalib protiv Grčke*, 1998, stav 53) i ličnu situaciju optuženog (*Zdravko Stanev protiv Bugarske*, 2012, stav 38). Potonji zahtev se posmatra posebno s obzirom na sposobnost predmetnog optuženog da izloži svoj predmet – na primer, zbog nepoznavanja jezika koji se koristi na sudu i/ili određenog pravnog sistema – kad mu ne bi bila odobrena pravna pomoć (*Quaranta protiv Švajcarske*, 1991, stav 35; *Twalib protiv Grčke*, 1998, stav 53).

485. Kad se primenjuje zahtev „u interesu pravde“, pitanje nije da li je odsustvo pravne pomoći izazvalo „stvarnu štetu“ iznošenju odbrane, već manje strogo: da li se čini „verovatnim u konkretnim okolnostima“ da bi advokat bio od pomoći (*Artico protiv Italije*, 1980, stavovi 34–35; *Alimena protiv Italije*, 1991, stav 20).

486. Pravo na besplatnu pravnu pomoć važno je i za apelacioni postupak (*Shekhov protiv Rusije*, 2014, stav 46; *Volkov i Adamskiy protiv Rusije*, 2015, stavovi 56–61). U tom kontekstu, dok odlučuje da li je pravna pomoć potrebna, Sud posebno uzima u obzir tri faktora: (a) širinu ovlašćenja apelacionih sudova; (b) težinu optužbi protiv podnosilaca predstavke; i (c) težinu zaprećene kazne (*Mikhaylova protiv Rusije*, 2015, stav 80).

487. Uprkos značaju odnosa poverenja između advokata i klijenta, pravo da ga brani advokat „po sopstvenom izboru“ nužno podleže određenim ograničenjima kad je u pitanju besplatna pravna pomoć. Na primer, kod imenovanja branioca sudovi u obzir moraju da uzmu želje optuženog, ali one mogu biti zanemarene kada postoje bitni i dovoljni razlozi za verovanje da je to nužno u interesu pravde (*Croissant protiv Nemačke*, 1992, stav 29; *Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 54). Isto tako, član 6 stav 3 tačka (c) ne može se tumačiti tako da daje pravo na zamenu imenovanog branioca po službenoj dužnosti (*ibid.*, stav 55). Osim toga, ne može se smatrati da interesi pravde zahtevaju automatsko dodeljivanje besplatne pravne pomoći kad god osuđeni, bez objektivne verovatnoće za uspeh, želi da podnese žalbu nakon što je imao pravično suđenje u prvom stepenu u skladu sa članom 6 (*Monnell i Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1985, stav 67).

e. Praktična i delotvorna pravna pomoć

i. Poverljiva komunikacija s advokatom

488. Pravo na delotvornu pravnu pomoć uključuje, *inter alia*, pravo optuženog na komunikaciju s advokatom bez prisustva treće osobe. Država samo u izuzetnim okolnostima može da ograniči poverljivi kontakt između osobe u pritvoru i njenog branioca (*Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stav 102). Ako se advokat ne može savetovati sa svojim klijentom i od njega primati poverljiva uputstva bez nadzora, to u velikoj meri umanjuje korisnost njegove pomoći (*S. protiv Švajcarske*, 1991, stav 48; *Brennan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2001, stav 58). Bilo kakvo ograničenje odnosa

između klijenata i advokata, bilo implicitno ili izričito, ne sme da sprečava delotvornu pravnu pomoć na koju okrivljeni ima pravo (*Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stav 102).

489. Primeri takvih ograničenja uključuju prisluškivanje telefonskih razgovora optuženog i njegovog advokata (*Zagaria protiv Italije*, 2007, stav 36); preterano ograničenje broja i dužine poseta advokata optuženom (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 135); nedostatak privatnosti tokom video-konferencije (*Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], 2010, stav 104; *Gorbunov i Gorbachev protiv Rusije*, 2016, stav 37); nadzor razgovora od strane organa krivičnog gonjenja (*Rybacki protiv Poljske*, 2009, stav 58); nadzor nad kontaktom zatvorenika sa braniocem od strane istražnog sudije (*Lanz protiv Austrije*, 2002, stav 52); nadzor nad komunikacijom između optuženog i advokata u sudnici (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stavovi 642–647), i nemogućnost slobodnog komuniciranja s advokatom zbog pretnje sankcijama (*M protiv Holandije*, 2017, stav 92).

490. Može se ograničiti pravo optuženog da komunicira sa svojim advokatom izvan dometa sluha treće osobe ako postoji opravdan razlog, ali takvo ograničenje ne sme da liši optuženog pravičnog suđenja (*Öcalan protiv Turske* [GC], 2005, stav 133). „Opravdan razlog” u tom kontekstu podrazumeva „uverljive razloge” koji opravdavaju takvo ograničenje (*Moroz protiv Ukrajine*, 2017, stavovi 67–70). „Uverljivi razlozi” mogu da postoje kada je uverljivo dokazano da su mere koje ograničavaju pravo na poverljivu komunikaciju s advokatom bile usmerene na sprečavanje rizika od tajnih dogovora koji proizlazi iz kontakta advokata i podnosioca predstavke, ili u slučaju pitanja vezanih za profesionalnu etiku advokata ili nezakonito postupanje (*S. protiv Švajcarske*, 1991, stav 49; *Rybacki protiv Poljske*, 2009, stav 59), uključujući sumnju u zloupotrebu poverljivosti i rizik po bezbednost (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013, stav 641). U pogledu uticaja takvih ograničenja na ukupnu pravičnost postupka, relevantni faktori uključivaće dužinu perioda tokom kojeg su se ograničenja primenjivala (*Rybacki protiv Poljske*, 2009, stav 61) i, kad je to primereno, meru u kojoj su izjave dobijene od optuženog, koji nije imao koristi od poverljive komunikacije s advokatom, korišćene u postupku (*Moroz protiv Ukrajine*, 2017, stav 72).

ii. Delotvornost pravne pomoći

491. U članu 6 stavu 3 tački (c) sadržano je pravo na „praktičnu i delotvornu” pravnu pomoć. Pojednostavljeno, samo dodeljivanje advokata po službenoj dužnosti ne obezbeđuje delotvornu pomoć s obzirom na to da dodeljeni advokat može da umre, ozbiljno se razboli, da bude dugoročno sprečen ili da izbegava svoje dužnosti (*Artico protiv Italije*, 1980, stav 33; *Vamvakas protiv Grčke (br. 2)*, 2015, stav 36).

492. Međutim, država ugovornica ne može se smatrati odgovornom za svaki nedostatak kod advokata koji je dodeljen za pružanje besplatne pravne pomoći ili kojeg je optuženi izabrao (*Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 56; *Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 65). Zbog nezavisnosti advokatske struke, ponašanje odbrane u osnovi je stvar okrivljenog i njegovog zastupnika; države ugovornice dužne su da se umešaju samo ako je očigledno da advokat ne zastupa klijenta na delotvoran način ili ako im je u dovoljnoj meri skrenuta pažnja na to (*Imbrioscia protiv Švajcarske*, 1993, stav 41; *Daud protiv Portugalije*, 1998, stav 38). Država može biti odgovorna kad advokat jednostavno ne postupa u korist optuženog (*Artico protiv Italije*, 1980, stavovi 33 i 36) ili kad ne ispuni ključan procesni zahtev, a taj propust se ne može smatrati samo loše izabranom linijom odbrane ili nekvalitetnim iznošenjem argumenata (*Czekalla protiv Portugalije*, 2002, stavovi 65 i 71).

493. Ista razmatranja koja se odnose na delotvornost pravne pomoći mogu se izuzetno primeniti u kontekstu privatno angažovanog advokata. U predmetu *Güveç protiv Turske* (2009, stav 131) Sud je uzeo u obzir mladost podnosioca predstavke (15 godina), težinu krivičnih dela za koja je bio optužen (sprovođenje aktivnosti u svrhu otepljenja nacionalne teritorije, što je u to vreme bilo kažnjivo smrću), naizgled protivrečne tvrdnje koje su protiv njega izneli policija i svedok optužbe, očigledan propust njegovog advokata da ga pravilno zastupa (propuštanje da prisustvuje brojnim ročištima) i često odsustvo podnosioca predstavke sa ročišta. U tim okolnostima, Sud je utvrdio da je

prvostepeni sud trebao hitno da reaguje kako bi obezbedio delotvorno pravno zastupanje podnosioca predstavke.

4. Ispitivanje svedoka [član 6 stav 3 tačka (d)]

Član 6 stav 3 tačka (d) Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

...

(d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega“;

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

Svedoci (6-3-d) – Ispitivanje svedoka (6-3-d) – Obezbeđivanje prisustva svedoka (6-3-d) – Isti uslovi (6-3-d)

494. Jemstva iz člana 6 stava 3 tačke (d) predstavljaju posebne aspekte prava na pravično suđenje koje je utvrđeno stavom 1 ove odredbe, a primarni zadatak Suda prema članu 6 stavu 1 je da oceni sveopštu pravičnost krivičnog postupka. Pri donošenju ocene, Sud sagledava postupak u celini, uključujući način na koji su dokazi pribavljeni, vodeći računa o pravima na odbranu, ali i interesima javnosti i žrtava za pravilno krivično gonjenje i, kada je to potrebno, o pravima svedoka (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stavovi 100–101).

a. Autonomno značenja izraza „svedok“

495. Izraz „svedok“ ima autonomno značenje u sistemu Konvencije nezavisno od klasifikacije u nacionalnom pravu (*Damir Sibgatullin protiv Rusije*, 2012, stav 45; *S. N. protiv Švedske*, 2002, stav 45). Kad iskaz u bitnoj meri može da posluži kao osnova za osudu, on predstavlja dokaz optužbe na koji su primenjiva jemstva predviđena članom 6 stavom 1 i stavom 3 tačkom (d) Konvencije (*Kaste i Mathisen protiv Norveške*, 2006, stav 53; *Lucà protiv Italije*, 2001, stav 41). To može da uključuje, na primer, dokaze koje je osoba pružila u kontekstu prepoznavanja ili suočavanja licem u lice sa osumnjičenim (*Vanfuli protiv Rusije*, 2011, stav 110).

496. Taj izraz obuhvata saoptuženog (*Trofimov protiv Rusije*, 2008, stav 37; *Oddone i Pecci protiv San Marina*, 2019, stavovi 94–95), žrtve (*Vladimir Romanov protiv Rusije*, 2008, stav 97); veštake (*Doorson protiv Holandije*, 1996, stavovi 81–82) i policijske službenike (*Ürek i Ürek protiv Turske*, 2019, stav 50).

497. Član 6 stav 3 tačka (d) može se primeniti i na pisane dokaze (*Mirilashvili protiv Rusije*, 2008, stavovi 158–159; *Chap Ltd protiv Jermenije*, 2017, stav 48), uključujući izveštaje koje je pripremio službenik koji je izvršio hapšenje (*Butkevich protiv Rusije*, 2018, stavovi 98–99).

b. Pravo na ispitivanje svedoka

i. Opšta načela

498. S obzirom na to da je prihvatljivost dokaza prvenstveno pitanje koje se uređuje na osnovu nacionalnog prava i od strane nacionalnih sudova, jedini zadatak Suda na osnovu člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d) Konvencije je da ispita da li je postupak sproveden pravično (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 118).

499. Član 6 stav 1 i stav 3 tačka (d) Konvencije sadrži pretpostavku protiv upotrebe dokaza zasnovanih na glasinama protiv okrivljenog u krivičnom postupku. Zabrana upotrebe dokaza zasnovanih na glasinama takođe je opravdana kad se može smatrati da ti dokazi pomažu odbrani [*Thomas protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2005].

500. U skladu sa članom 6 stavom 3 tačkom (d), pre nego što optuženi bude osuđen, svi dokazi protiv njega moraju po pravilu da budu izvedeni u njegovom prisustvu na javnoj raspravi u smislu akuzatornog postupka. Izuzeci od ovog načela su mogući, ali ne smeju da krše prava na odbranu, koja po pravilu zahtevaju da se optuženom omogući primerena i stvarna mogućnost da osporava i ispituje svedoka protiv njega, bilo u vreme kada svedok daje svoju izjavu, bilo u kasnijoj fazi postupka (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 118; *Hümmer protiv Nemačke*, 2012, stav 38; *Lucà protiv Italije*, 2001, stav 39; *Solakov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2001, stav 57). Ta načela se naročito primenjuju kad se na raspravi koriste izjave svedoka dobijene tokom policijskih istraga i sudske istrage (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stavovi 104–105).

501. U pogledu primenjivosti u različitim pravnim sistemima država ugovornica, a posebno u kontekstu sistema običajnog i kontinentalnog prava, Sud je naglasio da, iako je važno da uzme u obzir značajne različitosti pravnih sistema i postupaka, uključujući i različite pristupe prihvatljivosti dokaza u krivičnim postupcima, naposljetku ipak mora da primeni iste standarde preispitivanja na osnovu člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d), bez obzira na pravni sistem u kojem je konkretni predmet nastao (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 130; *Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stav 108).

ii. Odsustvo svedoka sa suđenja

502. S obzirom na značaj koji pravo na pošteno sprovođenje pravde ima u demokratskom društvu, sve mere koje ograničavaju prava na odbranu moraju biti strogo neophodne. Ako bi manje restriktivna mera bila dovoljna, tada je potrebno primeniti takvu meru (*Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stav 58). Važan element pravičnog suđenja je mogućnost da se optuženi suoči s bitnim svedokom u prisustvu sudije (*Taräu protiv Rumunije*, 2009, stav 74; *Graviano protiv Italije*, 2005, stav 38).

503. U predmetu *Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC] (2011, stavovi 119–147) Sud je pojasnio načela koja treba primeniti kada svedok ne prisustvuje javnom suđenju. Ta načela se mogu sažeti kao što sledi (*Seton protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2016, stavovi 58–59; *Dimović protiv Srbije*, 2016, stavovi 36–40; *T. K. protiv Litvanije*, 2018, stavovi 95–96):

(i) Sud prvo treba da razmotri prethodno pitanje da li je postojao opravdan razlog za prihvatanje iskaza odsutnog svedoka, imajući na umu da svedoci, prema opštem pravilu, treba da daju iskaze tokom suđenja i da je potrebno uložiti sve razumne napore kako bi se obezbedilo njihovo prisustvo;

(ii) Kada svedok nije ispitan ni u jednoj prethodnoj fazi postupka, prihvatanje njegovog iskaza kao svedoka umesto svedočenja uživo trebalo bi biti tek krajnja mera;

(iii) Prihvatanje iskaza odsutnih svedoka kao dokaza dovodi u potencijalno nepovoljan položaj osobu optuženu za krivično delo, koja bi u načelu trebalo da ima delotvornu mogućnost da ospori dokaze podnete protiv nje. Konkretno, trebalo bi da ima mogućnost da proveri istinitost i pouzdanost iskaza svedoka tako da ih može usmeno ispitati u njenom prisustvu, bilo u trenutku kada svedok daje izjavu, bilo u kasnijoj fazi postupka;

(iv) Prema „pravilu jedinog ili odlučujućeg dokaza“, ako se osuda okrivljenog zasniva jedino ili uglavnom na iskazima svedoka koje optuženi nije u mogućnosti da ispita ni u jednoj fazi postupka, njegova prava na odbranu su neopravdano ograničena;

(v) Međutim, budući da član 6 stav 3 Konvencije treba tumačiti u okviru holističkog ispitivanja pravičnosti postupka, pravilo jedinog ili odlučujućeg dokaza ne sme da se primenjuje nefleksibilno;

(vi) Konkretno, čak i kada dokaz zasnovan na glasinama predstavlja jedini ili odlučujući dokaz protiv optuženog, njegovo prihvatanje kao dokaza neće automatski dovesti do povrede člana 6 stava 1. Istovremeno, kada se osuđujuća presuda zasniva jedino ili u odlučujućoj meri na iskazu odsutnog svedoka, Sud mora da podvrgne postupak detaljnoj kontroli. Zbog opasnosti prihvatanja takvih dokaza, činjenica da se presuda zasniva na takvom dokazu predstavljala bi vrlo važan faktor u oceni pravičnosti, a koji bi zahtevao dovoljno uravnotežujuće faktore, uključujući postojanje snažnih procesnih mera zaštite. Pitanje koje se postavlja u svakom predmetu je da li su postojali dovoljni uravnotežujući faktori, uključujući mere koje omogućavaju pravičnu i pravilnu ocenu pouzdanosti tog dokaza. Na taj način bi se osuda mogla zasnivati na takvom dokazu samo ako je isti dovoljno pouzdan s obzirom na njegov značaj u predmetu.

504. Ova načela su dalje razjašnjena u predmetu *Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC] (2015, stavovi 111–131) u kojem je Sud potvrdio da izostanak opravdanog razloga za odsustvo svedoka ne može sam po sebi da dovede do zaključka da je suđenje bilo nepravično, iako i dalje predstavlja važan faktor koji ima težinu pri ocenjivanju ukupne pravičnosti i koji može da prevagne prema utvrđenju povrede člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d). Osim toga, Sud je objasnio da, s obzirom na to da je njegov zadatak da utvrdi da li je postupak u celini bio pravičan, ne bi trebao da preispituje postojanje dovoljnih uravnotežujućih faktora samo u slučajevima kada je iskaz odsutnog svedoka jedini ili odlučujući osnov za osudu podnosioca predstavke već i u slučajevima kada utvrdi da je nejasno da li je predmetni iskaz jedini ili odlučujući, ali je ipak uveren da je imao značajnu težinu i da je njegovo prihvatanje moglo biti štetno za odbranu.

α. Opravdan razlog za odsustvo svedoka

505. Pretpostavka prema kojoj mora da postoji opravdan razlog za odsustvo svedoka predstavlja prethodno pitanje koje se mora razmotriti pre daljnjeg ispitivanja da li je taj dokaz bio jedini ili odlučujući. Kad svedok ne može da svedoči uživo, postoji obaveza da se istraži opravdanost tog odsustva (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 120; *Gabrielyan protiv Jermenije*, 2012, stavovi 78, 81–84). U tom kontekstu, iako izražavanje mišljenja o relevantnosti izvedenih dokaza nije uloga Suda, propust da se opravda odbijanje ispitivanja ili pozivanje svedoka ipak može da predstavlja ograničenje prava na odbranu koje nije spojivo s jemstvima pravičnog suđenja (*Bocos-Cuesta protiv Holandije*, 2005, stav 72).

506. Štaviše, podnosilac predstavke nije dužan da dokaže značaj ličnog prisustva i ispitivanja svedoka tužilaštva (*Süleyman protiv Turske*, 2020, stav 92). U načelu, ako tužilaštvo odluči da je određena osoba relevantan izvor informacija i oslanja se na svedočenje takve osobe na suđenju, i ako se svedočenje takve osobe na sudu koristi da potkrepi osuđujuću presudu, mora se pretpostaviti da je lično prisustvo i ispitivanje takve osobe neophodno (*Keskin protiv Holandije*, 2021, stavovi 45, 55–56).

507. Međutim, kao što je pojašnjeno u predmetu *Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC] (2015, stav 113), izostanak opravdanog razloga za odsustvo svedoka ne može sam po sebi da dovede do zaključka da je suđenje bilo nepravično, iako i dalje predstavlja važan faktor koji ima težinu pri ocenjivanju ukupne pravičnosti i koji može da prevagne prema utvrđenju povrede člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d).

508. Član 6 stav 1 zajedno sa stavom 3 zahteva da države ugovornice preduzmu pozitivne korake kako bi optuženom omogućile da ispita ili sprovede ispitivanje svedoka koji svedoče protiv njega [*Trofimov protiv Rusije*, 2008, stav 33; *Sadak i drugi protiv Turske (br. 1)*, 2001, stav 67; *Cafagna protiv Italije*, 2017, stav 42].

509. Kad nije moguće ispitati svedoke ili sprovesti ispitivanje zato što nisu prisutni, vlasti moraju da ulože razuman napor kako bi obezbedile njihovo prisustvo (*Karpenko protiv Rusije*, 2012, stav 62; *Damir Sibgatullin protiv Rusije*, 2012, stav 51; *Pello protiv Estonije*, 2007, stav 35; *Bonev protiv Bugarske*, 2006, stav 43; *Tseber protiv Češke Republike*, 2012, stav 48; *Lučić protiv Hrvatske*, 2014, stavovi 79–80). Nije na Sudu da sastavi spisak konkretnih mera koje su domaći sudovi morali da preduzmu kako bi uložili sve razumne napore da obezbede prisustvo svedoka kojeg su na kraju smatrali nedostupnim. Međutim, jasno je da su morale aktivno tražiti svedoka uz pomoć domaćih vlasti, uključujući policiju, i po pravilu su morale da pribegnu međunarodnoj pravnoj pomoći u slučajevima kada je svedok boravio u inostranstvu, a takvi mehanizmi su bili dostupni. Štaviše, potreba za svim razumnim naporima vlasti da obezbede prisustvo svedoka na suđenju osim toga podrazumeva pažljivu kontrolu od strane domaćih sudova u pogledu razloga za nemogućnost svedoka da prisustvuje suđenju, uzimajući u obzir posebnu situaciju svakog svedoka (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stavovi 121–122).

510. Međutim, *impossibulum nulla est obligatio*, pod uslovom da se vlast ne može optužiti za manjak revnosti u naporima da okrivljenom pruži mogućnost da ispita predmetne svedoke, nedostupnost svedoka sama po sebi ne nalaže obustavljanje krivičnog gonjenja [*Gossa protiv Poljske*, 2007, stav 55; *Haas protiv Nemačke* (dec.), 2005; *Calabrò protiv Italije i Nemačke* (dec.), 2002; *Ubach Mortes protiv Andore* (dec.), 2000; *Gani protiv Španije*, 2013, stav 39]. Štaviše, u predmetima u kojima je svedok u begu i izbegava pravdu, domaći sudovi su suočeni sa situacijom u kojoj, praktično gledano, nemaju načina da pronađu svedoka i u kojoj je preterano i formalistički primoravati domaće sudove da preduzimaju dodatne korake pored mera koje već primenjuju nadležni organi u posebnom pravnom okviru u cilju pronalaženja osoba koje izbegavaju pravdu. U takvim slučajevima, pre donošenja zaključka da postoji dobar razlog za odsustvo svedoka, prvostepeni sud mora da se uveri, pre svega, da svedok izbegava pravdu, a potom i da je okrivljeni obavешten o tome na način koji mu pruža mogućnost da se izjasni o preduzetim merama (*Lobarev i drugi protiv Rusije*, 2020, stavovi 33–34).

511. Opravdan razlog za odsustvo svedoka mora da postoji sa stanovišta prvostepenog suda, odnosno sud mora da ima valjanu činjeničnu ili pravnu osnovu da ne obezbedi prisustvo svedoka na suđenju. Ako je postojao opravdan razlog za odsustvo svedoka u tom smislu, proizlazi da je postojao opravdan razlog, ili opravdanje, da prvostepeni sud prihvati neproverene izjave odsutnog svedoka kao dokaz (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stav 119).

512. Postoji niz razloga zbog kojih svedok možda neće prisustvovati suđenju, kao što su odsustvo zbog smrti ili straha [*Mika protiv Švedske* (dec.), 2009, stav 37; *Ferrantelli i Santangelo protiv Italije*, 1996, stav 52; *Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stavovi 120–125], odsustvo iz zdravstvenih razloga (*Bobes protiv Rumunije*, 2013, stavovi 39–40; *Vronchenko protiv Estonije*, 2013, stav 58), ili nedostupnost svedoka (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stavovi 139–140; *Lučić protiv Hrvatske*, 2014, stav 80), uključujući pritvaranje svedoka u inostranstvu (*Štefančič protiv Slovenije*, 2012, stav 39). Međutim, činjenica da je svedok izvan države u kojoj se postupak vodi sama po sebi ne predstavlja dovoljan razlog da opravda njegovo ili njeno odsustvo sa suđenja (*Gabrielyan protiv Jermenije*, 2012, stav 81). Takođe, činjenica da svedok živi na drugom kraju iste države nije sama po sebi dovoljna da opravda njegovo ili njeno odsustvo sa suđenja (*Faysal Pamuk protiv Turske*, 2022, stavovi 51–58, u kojem je prvostepeni sud iskoristio mogućnost da zahteva ispitivanje svedoka pred sudom u njegovom mestu prebivališta ako je takvo mesto prebivališta drugačije od mesta na kojem se vodi suđenje).

513. Konačno, različita razmatranja važe za ispitivanje svedoka pretresa kad je njihov iskaz iznelo tužilaštvo (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stavovi 136–137). Takvi svedoci deluju kao neutralni posmatrači istražne mere i, za razliku od bitnih svedoka, od njih se ne očekuje da imaju ikakva saznanja o predmetu. Prema tome, oni ne svedoče o okolnostima predmeta ni o krivici ili nevinosti okrivljenog. Stoga, njihovo prisustvovanje raspravi biće nužno samo izuzetno, na primer, ako se domaći sudovi u znatnoj meri pozivaju na njihove izjave ili ako bi njihovo svedočenje na sudu

inače moglo da utiče na ishod krivičnog postupka protiv podnosioca predstavke [*Shumeyev i drugi protiv Rusije* (dec.), 2015, stav 37]. Drugim rečima, odsustvo takvih svedoka sa krivičnih suđenja ne dovodi do povrede jemstava člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d) Konvencije u meri u kojoj je njihovo svedočenje ograničeno na način sprovođenja istražnih radnji i u suštini predstavlja suvišan dokaz (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 136).

514. Ipak, kada se domaći prvostepeni sud posebno poziva na izjave svedoka koji prisustvuju dokaznim radnjama pri osudi podnosioca predstavke i navodi ih kao dokaze odvojeno od relevantnih policijskih izveštaja koje su ti svedoci potvrdili, tada je prikladno razmotriti pitanje odsustva tih svedoka sa suđenja i pozivanja na njihove izjave date pre suđenja u svetlu načela iz predmeta *Al-Khawaja i Tahery* i *Schatschaschwili* (*Garbuz protiv Ukrajine*, 2019, stav 40). S druge strane, kad odbrana namerava da se pozove na iskaz svedoka koji su prisustvovali dokaznim radnjama, te svedoke treba smatrati „svedocima u korist“ odbrane u smislu člana 6 stava 3 tačke (d) Konvencije (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 138).²⁰

β. Značaj iskaza svedoka za osudu

515. Pitanje u vezi sa prihvatanjem iskaza svedoka koji nisu prisustvovali suđenju kao dokaza otvara se samo ako je iskaz svedoka „jedin“ ili „odlučujući“ dokaz ili je „imao značajnu težinu“ pri osudi podnosioca predstavke (*Seton protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2016, stav 58; *Sitnevskiy i Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2016, stav 125, u kojima iskaz svedoka nije imao takav značaj).

516. „Jedini dokaz“ treba shvatiti kao jedini dokaz protiv optuženog. Izraz „odlučujući“ treba usko da se tumači kao dokaz značajan ili važan u tolikoj meri da bi mogao da bude presudan za ishod predmeta. Ako je neproveren iskaz svedoka potkrepljen drugim dokazima, ocena toga da li je presudan zavisice od snage potkrepljujućih dokaza: što su čvršći drugi inkriminišući dokazi, manja je verovatnoća da će se iskaz odsutnog svedoka smatrati presudnim. Dokaz koji ima „značajnu težinu“ takav je da bi njegovo prihvatanje moglo biti štetno za odbranu (*Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], 2015, stavovi 116 i 123).

517. U tom kontekstu, budući da nije na Sudu da postupa kao sud četvrtog stepena, njegovo polazište za utvrđivanje značaja iskaza svedoka za osudu podnosioca predstavke je procena domaćih sudova. Sud mora da preispita procenu domaćih sudova u svetlu svojih standarda za ocenu značaja iskaza svedoka kao dokaza i da odluči da li je procena domaćih sudova o težini dokaza bila neprihvatljiva ili proizvoljna. Dalje, mora da izvrši sopstvenu ocenu težine iskaza odsutnog svedoka ako domaći sudovi nisu izneli svoje stajalište o tom pitanju ili ako njihovo stajalište nije jasno (*ibid.*, stav 124).

χ. Uravnotežujući faktori

518. Razmere uravnotežujućih faktora neophodnih da bi se suđenje smatralo pravičnim zavise od težine iskaza odsutnog svedoka. Što je taj dokaz važniji, to bi uravnotežujući faktori trebalo da imaju veću težinu kako bi se postupak u celini smatrao pravičnim. Ti uravnotežujući faktori moraju da omogućavaju pravičnu i pravilnu ocenu pouzdanosti tog dokaza (*ibid.*, stav 116 i 125).

519. U predmetu *Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC] (2015, stavovi 126–131, sa dodatnim referencama) Sud je utvrdio određene elemente koji mogu biti relevantni u tom kontekstu:

- Jesu li domaći sudovi s oprezom pristupili neproverenom iskazu odsutnog svedoka, uzimajući u obzir činjenicu da takav iskaz ima manju težinu, i jesu li pružili detaljno obrazloženje zašto smatraju da je taj iskaz pouzdan, uzimajući u obzir i druge dostupne dokaze (*Przydział protiv Poljske*, 2016, stav 53; *Daştan protiv Turske*, 2017, stav 31). Još jedan važan faktor su i uputstva koja je poroti dao sudija prvostepenog suda u pogledu iskaza odsutnih svedoka (*Simon Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2016, stav 130);

20. Videti odeljak Pravo na pozivanje svedoka odbrane.

- Postojanje video-zapisa ispitivanja odsutnog svedoka u fazi istrage;
- Dostupnost na suđenju dokaza koji potkrepljuju neprovereni iskaz svedoka, kao što su izjave koje su na suđenju dale osobe kojima je odsutni svedok prijavio događaje odmah nakon što su se desili; daljnji činjenični dokazi, forenzički dokazi i nalazi i mišljenja veštaka; sličnost sa opisom događaja drugih svedoka, posebno ako su ti svedoci unakrsno ispitani na suđenju;
- Mogućnost da odbrana svoja pitanja svedoku postavi posredno, na primer u pisanom obliku, tokom suđenja ili, ako je prikladno, u prethodnoj fazi postupka (*Paić protiv Hrvatske*, 2016, stav 47). Međutim, suprotstavljanja pre suđenja pred istražiteljem koji ne ispunjava zahteve u pogledu nezavisnosti i nepristrasnosti, a koji je imao široka diskreciona ovlašćenja da blokira pitanja i tokom kojih su podnosioci predstavke bili bez pravnog zastupnika, ne predstavljaju zamenu za ispitivanje svedoka pred otvorenim sudom (*Chernika protiv Ukrajine*, 2020, stav 45);
- Mogućnost da podnosilac predstavke ili branilac ispita svedoka u fazi istrage. Ta pripremna ročišta predstavljaju važnu procesnu meru zaštite koja može da nadoknadi nedostatak s kojim se odbrana suočava zbog odsustva svedoka sa suđenja (*Palchik protiv Ukrajine*, 2017, stav 50). Štaviše, Sud je prihvatio da u izuzetnim okolnostima mogu da postoje razlozi za saslušanje svedoka u odsustvu osobe protiv koje daje izjavu pod uslovom da je njen advokat prisutan tokom ispitivanja (*Šmajgl protiv Slovenije*, 2016, stav 63). Međutim, ipak mogu da postoje okolnosti u kojima učešće pravnog zastupnika odbrane samo po sebi nije dovoljno da omogući prava na odbranu, a odsustvo direktnog suprotstavljanja svedoka i optuženog može da predstavlja pravi hendikep za optuženog. Da li je direktno suprotstavljanje podnosioca predstavke i svedoka koji svedoči protiv njega zaista potrebno, predstavlja pitanje koje se ocenjuje na osnovu činjenica svakog pojedinačnog predmeta u skladu sa kriterijumima Suda za ocenu ukupne pravičnosti postupka prema članu 6 stavu 3 tački (d) (*Fikret Karahan protiv Turske*, 2021, stavovi 39–40);
- Okrivljenom se mora pružiti prilika da iznese svoju verziju događaja i da dovede u sumnju verodostojnost odsutnog svedoka. Međutim, to se, samo po sebi, ne može smatrati dovoljnim uravnotežujućim faktorom koji nadoknađuje poteškoće s kojima se odbrana suočava (*Palchik protiv Ukrajine*, 2017, stav 48). Štaviše, domaći sudovi moraju da pruže dovoljno obrazloženje kad odbijaju tvrdnje koje je iznela odbrana (*Präjinä protiv Rumunije*, 2014, stav 58). S tim u vezi, Sud nije bio spreman da prihvati samo formalno ispitivanje nedostataka tokom ispitivanja svedoka pred domaćim višim sudovima kada se iz njihovog obrazloženja može videti da teže potvrdi manjkavog postupka umesto pružanja uravnotežujućih faktora u korist podnosioca predstavke kako bi kompenzovali hendikepe sa kojima je odbrana bila suočena usled nemogućnosti da ispita svedoka (*Al Alo protiv Slovačke*, 2022, stav 65). Isto tako, u nekim slučajevima, delotvorna mogućnost dovođenja u sumnju verodostojnosti iskaza odsutnog svedoka može da zavisi od dostupnosti odbrani svih materijala u spisu koji se odnose na događaje na koje se odnosi iskaz svedoka (*Yakuba protiv Ukrajine*, 2019, stavovi 49–51).

520. S obzirom na autonomno značenje koje se pridaje pojmu „svedok”, gorenavedena načela koja se odnose na odsutne svedoke na odgovarajući način se primenjuju u slučajevima kad su veštaci odsutni. (*Constantinides protiv Grčke*, 2016, stavovi 37–52). Međutim, u ovom kontekstu, Sud je objasnio da se uloga veštaka može razlikovati od uloge svedoka, koji je dužan da sudu prenese svoja lična sećanja na određeni događaj. Pri sprovođenju analize da li je neophodno lično prisustvo veštaka na suđenju, Sud se stoga prvenstveno vodio načelima koja su otelotvorena u konceptu „pravičnog suđenja” iz člana 6 stava 1 Konvencije, a naročito jemstvima u pogledu „akuzatornog postupka” i „jednakosti stranaka” (videti, na primer, *Kartoyev i drugi protiv Rusije*, 2021, stavovi 74 i 81). Ipak, neki od pristupa Suda u pogledu ličnog ispitivanja „svedoka” prema članu 6 stavu 3 tački (d) mogu se

primeniti, *mutatis mutandis*, uz dužno poštovanje razlike u njihovom statusu i ulozi (*Danilov protiv Rusije*, 2020, stav 109).

iii. Ostala ograničenja prava na ispitivanje svedoka

521. Gorenavedena načela koja se odnose na odsutne svedoke na odgovarajući način se primenjuju na druge slučajeve u kojima okrivljeni nije bio u mogućnosti da ospori poštenje i verodostojnost iskaza svedoka, uključujući njegovu istinitost i pouzdanost, tako da sprovodi usmeno ispitivanje svedoka u njegovom prisustvu, bilo u trenutku kada je svedok davao iskaz ili u kasnijoj fazi postupka, ili kada se svedoci pojave pred prvostepenim sudom, ali procesne nepravilnosti sprečavaju podnosioca predstavke da ih ispita (*Chernika protiv Ukrajine*, 2020, stav 46).

522. To se može odnositi na prihvatanje kao dokaza iskaza svedoka čiji je potpuni identitet skriven od optuženog (anonimni iskaz) (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 127; *Scholer protiv Nemačke*, 2014, stav 51; *Balta i Demir protiv Turske*, 2015, stavovi 36–41; *Asani protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018, stavovi 36–37; *Süleyman protiv Turske*, 2020); svedoka, uključujući saoptuženog, koji odbijaju da svedoče na suđenju ili odgovaraju na pitanja odbrane [*Craxi protiv Italije (br. 1)*, 2002, stav 88; *Vidgen protiv Holandije*, 2012, stav 42, u pogledu saoptuženog; *Sofri i drugi protiv Italije* (dec.), 2003; *Sievert protiv Nemačke*, 2012, stavovi 59–61, *Cabral protiv Holandije*, 2018, stav 33, *Breijer protiv Holandije* (dec.), 2018, stavovi 32–33, u pogledu svedoka], i drugih svedoka ispitanih u okviru posebno organizovanog ispitivanja koje podrazumeva, na primer, nemogućnost odbrane da prisustvuje ispitivanju svedoka (*Papadakis protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2013, stav 89) ili nemogućnost pristupa odbrane izvorima na kojima je svedok zasnovao svoja saznanja ili uverenja (*Donohoe protiv Irske*, 2013, stavovi 78–79).

523. Takođe treba napomenuti da se načela koja se tiču prihvatanja izjava odsutnih svedoka u dokaze shodno tome primenjuju u situacijama kada ishod postupka na koji se podnosilac predstavke žali nije ni osuđujuća, ni oslobađajuća presuda, već činjenična okolnost od značaja za krajnju težinu kazne. Stoga, ukoliko svedočenje svedoka može da utiče na ishod predmeta podnosioca predstavke u vezi sa utvrđivanjem težine kazne, Sud će ispitati da li je nemogućnost ispitivanja predmetnog svedoka u bilo kojoj fazi postupka ugrozila odbranu podnosioca predstavke u tolikoj meri da bi se suđenje u celini moglo smatrati nepravičnim (*Dodoja protiv Hrvatske*, 2021, stavovi 33–37).

524. Međutim, kada svedok daje izjavu u prethodnoj fazi postupka, a zatim je povuče ili tvrdi da se više ne seća činjenica prilikom unakrsnog ispitivanja na suđenju, načela koja se odnose na odsutne svedoke neće nužno biti primenjiva. Drugim rečima, promena stava svedoka ne dovodi sama po sebi do potrebe za kompenzatornim merama. Naime, Sud je odbio da u teoriji smatra da se iskazu svedoka datom pod zakletvom i na javnoj raspravi uvek treba dati prednost u odnosu na druge iskaze istog svedoka date u toku krivičnog postupka, čak i kad su ti iskazi u sukobu. U takvoj situaciji, Sud će nastojati da utvrdi da li je postupak u celini, uključujući i način na koji su dokazi izvedeni, bio pravičan [*Vidgen protiv Holandije* (dec.), 2019, stavovi 38–41; videti takođe *Makeyan i drugi protiv Jermenije*, 2019, stavovi 40–48].²¹ Štaviše, u takvim slučajevima mogu biti važna druga procesna jemstva kao što je, na primer, načelo jednakosti stranaka u postupku između tužilaštva i odbrane pri ispitivanju svedoka koji je povukao svoj iskaz koji je bio od presudnog značaja za osudu podnosioca predstavke (*Bonder protiv Ukrajine*, 2019, stavovi 79–81).

α. Anonimni svedoci

525. Iako problemi u vezi s anonimnim i odsutnim svedocima nisu istovetni, te dve situacije se u načelu ne razlikuju, budući da obe imaju za posledicu moguće dovođenje okrivljenog u nepovoljniji položaj. Osnovno načelo je da bi okrivljeni u krivičnom postupku morao da ima delotvornu

21. Videti odeljak Postupanje s dokazima.

mogućnost osporavanja svih dokaza protiv sebe (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 127; *Asani protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018, stav 33).

526. Konkretno, Sud je presudio da se tačna ograničenja mogućnosti odbrane da ospori iskaz svedoka u postupku razlikuju u te dve situacije (u vezi s anonimnim odnosno odsutnim svedocima). Situacija u kojoj su svedoci odsutni predstavlja problem jer branilac ne može detaljno da ispita njihove verzije događaja. Međutim, njihov identitet je poznat odbrani koja stoga može da utvrdi ili istraži da li postoje bilo kakvi motivi za davanje lažnog iskaza. S druge strane, situacija u kojoj su svedoci anonimni i nikakvi detalji o njihovom identitetu ili poreklu nisu poznati predstavlja drugačiji problem: odbrana se suočava s poteškoćama jer nije u mogućnosti da svedoku, a na kraju ni poroti, iznese bilo kakve razloge zašto bi svedok mogao da laže. Međutim, određeni detalji se ipak otkrivaju u praksi kako bi se obezbedio materijal za unakrsno ispitivanje. Opseg otkrivanja utiče na opseg poteškoća s kojima se odbrana suočava. Prema tome, s obzirom na osnovnu bojazan u obe vrste situacija, Sud je u situacijama u kojima su svedoci bili anonimni dosledno primenjivao sličan pristup kao onaj koji je primenjivao u situacijama u kojima su svedoci bili odsutni (*ibid.*, stav 36).

527. Upotreba iskaza anonimnih svedoka za osudu nije u svim okolnostima nespojiva sa Konvencijom (*Doorson protiv Holandije*, 1996, stav 69; *Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stav 52; *Krasniki protiv Češke Republike*, 2006, stav 76).

528. Iako član 6 ne zahteva izričito da se interesi svedoka uzmu u obzir, njihov život, sloboda ili lična bezbednost mogu biti ugroženi, kao i interesi koji su uglavnom unutar opsega člana 8 Konvencije. Države ugovornice treba da organizuju svoje krivične postupke tako da ti interesi ne budu neopravdano ugroženi. Načela pravičnog suđenja stoga zahtevaju da se u odgovarajućim predmetima uspostavi ravnoteža između interesa odbrane i interesa svedoka ili žrtava koje su pozvane da svedoče (*Doorson protiv Holandije*, 1996, stav 70; *Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stav 53).

529. Domaće vlasti moraju da navedu bitne i dovoljne razloge za čuvanje tajnosti identiteta određenih svedoka [*Doorson protiv Holandije*, 1996, stav 71; *Visser protiv Holandije*, 2002, stav 47; *Sapunarescu protiv Nemačke* (dec.), 2006; *Dzelili protiv Nemačke* (dec.), 2009; *Scholer protiv Nemačke*, 2014, stavovi 53–56].

530. Iz sudske prakse Suda proizlazi da je uobičajenije da svedoci osećaju strah od svedočenja, a da se taj strah ne može direktno pripisati pretnjama okrivljenog ili osoba koje postupaju u njegovo ime. Na primer, u mnogim slučajevima se strah pripisuje ozloglašivosti okrivljenog ili njegovih saradnika. Stoga ne postoji uslov da se strah svedoka mora direktno pripisati pretnjama okrivljenog kako bi taj svedok bio oslobođen od davanja iskaza na suđenju. Štaviše, strah od smrti ili povrede druge osobe ili finansijskog gubitka su relevantni faktori pri odlučivanju da li od svedoka treba zahtevati da usmeno svedoči. Međutim, to ne znači da će bilo kakav subjektivni strah svedoka biti dovoljan. Prvostepeni sud mora na odgovarajući način da istraži, prvo, da li postoje objektivni razlozi za taj strah i, drugo, jesu li ti objektivni razlozi potkrepljeni dokazima (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 124; *Balta i Demir protiv Turske*, 2015, stav 44).

531. Sud je takođe utvrdio da uspostavljanje ravnoteže između interesa odbrane i argumenata u korist zadržavanja anonimnosti svedoka dovodi do posebnih problema ako su predmetni svedoci pripadnici policijskih snaga države. Iako njihovi interesi – kao i interesi njihovih porodica – takođe zaslužuju zaštitu na osnovu Konvencije, mora se priznati da se njihov položaj u određenoj meri razlikuje od položaja nezainteresovanog svedoka ili žrtve. Oni generalno imaju obavezu poslušnosti prema izvršnim vlastima države i obično su povezani sa tužilaštvom; samo iz tih razloga bi se korišćenju njihovih iskaza kao iskaza anonimnih svedoka trebalo pribegavati jedino u izuzetnim okolnostima. S druge strane, Sud je priznao da, pod uslovom da se poštuju prava na odbranu, policijski organi mogu imati legitimne razloge zašto bi hteli da sačuvaju anonimnost agenta koji učestvuje u tajnim aktivnostima radi zaštite njega ili njegove porodice i kako se ne bi umanjila njegova korisnost u budućim operacijama (*Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stavovi 56–

57; *Bátěk i drugi protiv Češke Republike*, 2017, stav 46; *Van Wesenbeeck protiv Belgije*, 2017, stavovi 100–101).

532. Ako se zadrži anonimnost svedoka optužbe, odbrana će biti suočena sa poteškoćama koje inače ne bi trebalo da postoje u krivičnom postupku. U takvim predmetima teškoće na koje nailazi odbrana moraju imati dovoljnu protivtežu u postupcima koje primenjuju pravosudni organi [*Doorson protiv Holandije*, 1996, stav 72; *Van Mechelen i drugi protiv Holandije*, 1997, stav 54; *Haas protiv Nemačke* (dec.), 2005; *Asani protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018, stav 37].

β. Svedoci u predmetima seksualnog zlostavljanja

533. Krivični postupci vezani za krivično delo protiv seksualne slobode često se smatraju mučenjem za žrtve, posebno kad im je teško da se suoče s okrivljenim. Ti elementi još više dolaze do izražaja u predmetu u kojem je učesnik maloletna osoba. Pri oceni da li je optuženi imao pravično suđenje, u obzir treba uzeti pravo na poštovanje privatnog života navodne žrtve. Stoga je u krivičnim postupcima vezanim za seksualno zlostavljanje potrebno preduzeti određene mere u svrhu zaštite žrtve, pod uslovom da se takve mere mogu uskladiti s odgovarajućim i delotvornim ostvarivanjem prava na odbranu. Pri obezbeđivanju prava na odbranu, pravosudna tela će možda morati da preduzmu mere koje pružaju protivtežu poteškoćama s kojima se odbrana suočava [*Aigner protiv Austrije*, 2012, stav 37; *D. protiv Finske*, 2009, stav 43; *F i M protiv Finske*, 2007, stav 58; *Accardi i drugi protiv Italije* (dec.), 2005; *S. N. protiv Švedske*, 2002, stav 47; *Vronchenko protiv Estonije*, 2013, stav 56].

534. Uzimajući u obzir posebne karakteristike krivičnog postupka vezanog za krivična dela protiv seksualne slobode, član 6 stav 3 tačka (d) ne može se tumačiti kao da zahteva da u svim predmetima pitanja treba postavljati direktno optuženi ili njegov ili njen branilac unakrsnim ispitivanjem ili drugim metodama (*S. N. protiv Švedske*, 2002, stav 52; *W. S. protiv Poljske*, 2007, stav 55). S tim u vezi, Sud je presudio da, budući da direktno suočavanje okrivljenih za krivična dela protiv seksualne slobode i njihovih navodnih žrtava predstavlja rizik od dalje traumatizacije žrtve, lično unakrsno ispitivanje od strane okrivljenog treba da se podvrgne najstrožoj oceni nacionalnih sudova, tim više što su pitanja intimnija (*Y. protiv Slovenije*, 2015, stav 106; videti takođe *R. B. protiv Estonije*, 2021, u vezi sa učešćem u postupcima četvorogodišnje navodne žrtve seksualnog zlostavljanja od strane roditelja).

535. Međutim, to ne znači da su mere u vezi sa zaštitom žrtava, posebno izostajanje svedoka sa suđenja kada treba da daju iskaz, automatski primenjive na sve krivične postupke koji se odnose na krivična dela protiv seksualne slobode. Domaće vlasti moraju da navedu relevantne razloge za primenu takvih mera, pa se, u vezi s mogućnošću oslobađanja svedoka od svedočenja zbog straha, prvostepeni sud mora uveriti da druge dostupne alternative, kao što su anonimnost svedoka i druge posebne mere, ne bi bile prikladne ili primenjive (*Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 2011, stav 125; *Lučić protiv Hrvatske*, 2014, stav 75).

536. Optuženi mora da ima mogućnost da posmatra ponašanje svedoka za vreme ispitivanja i da osporava njihove izjave i verodostojnost [*Bocos-Cuesta protiv Holandije*, 2005, stav 71; *P. S. protiv Nemačke*, 2001, stav 26; *Accardi i drugi protiv Italije* (dec.), 2005; *S. N. protiv Švedske*, 2002, stav 52].

537. Samo gledanje video-zapisa iskaza svedoka ne može se smatrati dovoljnom zaštitom prava na odbranu kad vlasti nisu omogućile nikakvo postavljanje pitanja osobi koja daje iskaz (*D. protiv Finske*, 2009, stav 50; *A. L. protiv Finske*, 2009, stav 41).

χ. Svedoci koji odbijaju da svedoče na sudu

538. U nekim slučajevima, odbijanje svedoka da dâ izjavu ili da odgovori na pitanja na sudu može biti opravdano s obzirom na posebnu prirodu položaja svedoka u postupku. To je, na primer, slučaj ako saoptuženi iskoristi svoje pravo na zaštitu od samooptuživanja (*Vidgen protiv Holandije*, 2012, stav 42). Isto važi i za bivšeg saosumnjičenog koji odbije da dâ izjavu ili da odgovara na pitanja na

raspravi u svojstvu svedoka (*Sievert protiv Nemačke*, 2012, stavovi 59–61), ili bivšeg saosumnjičenog kojem bi pretile optužbe za lažno svedočenje zbog pokušaja odbrane drugog okrivljenog da ospori njegovu prvobitnu izjavu kojom je inkriminisao podnosioca predstavke (*Cabral protiv Holandije*, 2018, stav 34). Štaviše, to se može odnositi na svedokinju koja se pozvala na pravo da bude oslobođena svedočenja kako ne bi svedočila na suđenju zbog svog odnosa s jednim od saoptuženih [*Sofri i drugi protiv Italije* (dec.), 2003] ili svedoka koji je odbio da dâ izjavu zbog straha od odmazde (*Breijer protiv Holandije* (dec.), 2018, stavovi 32–33).

539. U svakom od tih slučajeva, Sud mora da oceni da li je postupak u celini bio pravičan i da li je postojala mogućnost provere inkriminišuće izjave svedoka kako bi se uverio da su poteškoće s kojima se suočavala odbrana bile nadoknađene delotvornim uravnotežujućim merama [*Sievert protiv Nemačke*, 2012, stav 67; *Cabral protiv Holandije*, 2018, stav 37; *Breijer protiv Holandije* (dec.), 2018, stav 35].

c. Pravo na pozivanje svedoka odbrane

540. Opšte je pravilo da nacionalni sudovi ocenjuju izvedene dokaze, kao i značaj dokaza koje okrivljeni žele da predlože. Član 6 stav 3 tačka (d) prepušta im, opet kao opšte pravilo, ocenu da li je prikladno pozvati svedoke. Tim članom se ne zahteva prisustvo i ispitivanje baš svakog svedoka odbrane; njegov je osnovni cilj, kao što je to naznačeno rečima „pod istim uslovima”, potpuna „jednakost stranaka u postupku” u predmetnoj stvari (*Perna protiv Italije* [GC], 2003, stav 29; *Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 139; *Solakov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2001, stav 57).

541. Član 6 optuženom ne daje neograničeno pravo na obezbeđivanje pojavljivanja svedoka pred sudom. Obično su nacionalni sudovi ti koji odlučuju da li je potrebno ili preporučljivo ispitati svedoka [*S. N. protiv Švedske*, 2002, stav 44; *Accardi i drugi protiv Italije* (dec.), 2005]. Međutim, kada prvostepeni sud usvoji zahtev za pozivanje svedoka odbrane, dužan je da preduzme delotvorne mere kako bi obezbedio prisustvo svedoka na raspravi (*Polufakin i Chernyshev protiv Rusije*, 2008, stav 207) u najmanju ruku, slanjem poziva ili davanjem naloga policiji da prisili svedoka da se pojavi na sudu (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 147).

542. Mogu da postoje izuzetne okolnosti koje bi mogle da navedu Sud na zaključak da je propust ispitivanja osobe kao svedoka bio nespojiv sa članom 6 (*Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018, stav 148; *Dorokhov protiv Rusije*, 2008, stav 65; *Popov protiv Rusije*, 2006, stav 188; *Bricmont protiv Belgije*, 1989, stav 89; *Pereira Cruz i drugi protiv Portugalije*, 2018, stavovi 220–232, u vezi s odbijanjem od strane apelacionog suda da ispita svedoka odbrane koji je povukao svoju inkriminišuću izjavu protiv podnosioca predstavke).

543. Nije dovoljno da okrivljeni prigovori da mu nije bilo dozvoljeno da ispita određene svedoke; on takav svoj zahtev mora da potkrepi objašnjenjem zašto je važno saslušati predmetne svedoke, a njihovi iskazi moraju biti nužni za utvrđivanje istine i prava na odbranu (*Perna protiv Italije* [GC], 2003, stav 29; *Băcanu i SC « R » S. A. protiv Rumunije*, 2009, stav 75). Ako iskaz svedoka koje je podnosilac predstavke hteo da pozove nije mogao da utiče na ishod njegovog suđenja, ne otvara se pitanje na osnovu člana 6 stava 1 i stava 3 tačke (d) ako domaći sudovi odbiju zahtev za saslušanje tih svedoka (*Kapustyak protiv Ukrajine*, 2016, stavovi 94–95).

544. Kad zahtev okrivljenog za ispitivanje svedoka ne predstavlja zloupotrebu postupka, kad je zahtev dovoljno obrazložen, važan je za predmet optužbe i bez sumnje bi mogao da osnaži položaj odbrane ili čak da dovede do oslobađajuće odluke, domaće vlasti moraju da navedu relevantne razloge za odbijanje takvog zahteva (*Vidal protiv Belgije*, 1992, stav 34; *Polyakov protiv Rusije*, 2009, stavovi 34–35; *Sergey Afanasyev protiv Ukrajine*, 2012, stav 70; *Topić protiv Hrvatske*, 2013, stav 42).

545. Uzimajući u obzir gorenavedena razmatranja u svojoj sudskoj praksi, u predmetu *Murtazaliyeva protiv Rusije* [GC], 2018 (stav 158) Sud je formulisao sledeći trodelni test za ocenu da li je poštovano

pravo pozivanja svedoka odbrane na osnovu člana 6 stava 3 tačke (d): (1) da li je zahtev za ispitivanje svedoka bio dovoljno obrazložen i relevantan za predmet optužbe; (2) jesu li domaći sudovi razmotrili značaj tog svedočenja i naveli dovoljno obrazloženje za svoju odluku da ne ispituju svedoka na suđenju; i (3) da li je odluka domaćih sudova da ne ispituju svedoka narušila ukupnu pravičnost postupka.

546. U pogledu prvog elementa, Sud je presudio da je potrebno ispitati da li svedočenje svedoka može da utiče na ishod suđenja ili se može opravdano očekivati da će osnažiti položaj odbrane. „Dovoljnost” obrazloženja predloga odbrane za saslušanje svedoka zavisice od ocene okolnosti određenog predmeta, uključujući merodavne odredbe domaćeg prava, fazu i tok postupka, argumentaciju i strategije koje su stranke primenile i njihovo ponašanje u postupku (*ibid.*, stavovi 160–161).

547. U pogledu drugog elementa testa, Sud je objasnio da će uopšteno relevantnost svedočenja i dovoljnost razloga koje je iznela odbrana u okolnostima predmeta odrediti opseg i nivo detaljnosti ocene potrebe za obezbeđivanjem prisustva i ispitivanja svedoka na strani domaćih sudova. Prema tome, što su tvrdnje odbrane snažnije i uverljivije, to pažljivija mora biti kontrola i uverljivije mora biti obrazloženje domaćih sudova ako odbiju zahtev odbrane da ispituju svedoka (*ibid.*, stav 166).

548. U pogledu ocene ukupne pravičnosti kao trećeg elementa testa, Sud je naglasio da se usklađenost sa zahtevima pravičnog suđenja mora u svakom predmetu ispitati s obzirom na razvoj postupka u celini, a ne na osnovu izdvojenog razmatranja jednog određenog aspekta ili jednog određenog incidenta. Iako bi zaključci u prva dva koraka ovog testa uopšteno bili snažni pokazatelji toga da li je postupak bio pravičan, ne može se isključiti mogućnost da bi u određenim, doduše izuzetnim, slučajevima razlozi pravičnosti mogli da opravdaju suprotan zaključak (*ibid.*, stavovi 167–168).

549. U predmetu *Kikabidze protiv Gruzije*, 2021, stavovi 56–60, Sud je ispitao situaciju u kojoj je zahtev odbrane da se spisak svedoka odbrane prihvati kao dokaz odbijen iz procesnih razloga jer je odbrana spisak dostavila nakon isteka relevantnog roka. *De facto* ishod takve odluke bio je da tokom suđenja pred porotom – koje je uvedeno u domaći pravni poredak neposredno pre suđenja u predmetu podnosioca predstavke – nije saslušan nijedan jedini svedok odbrane. Sud je zaključio da je takva situacija problematična, naročito imajući u vidu prirodu krivičnog dela (teško ubistvo počinjeno u zatvoru u prisustvu sedamdeset drugih zatvorenika), odsustvo drugih dokaza osim svedoka, i činjenicu da je suđenje vođeno pred porotom. Sud je stoga smatrao da je, sa stanovišta zahteva Konvencije u pogledu pravičnog suđenja i prava podnosioca predstavke na prisustvo i ispitivanje svedoka u svoju korist pod istim uslovima kao i svedoka protiv njega, odluka o isključenju svih svedoka koje je predložila odbrana morala da bude motivisana značajnim razlozima koji prevazilaze pitanje poštovanja procesnih rokova na strani podnosioca predstavke. Što se tiče činjenica u predmetu, Sud je zaključio da je odbijanje predsedavajućeg sudije da prihvati spisak svedoka odbrane u celosti poteklo iz krute i restriktivne primene domaćeg prava na štetu podnosioca predstavke, što je naročito sporno imajući u vidu odsustvo utvrđene sudske prakse nakon sprovođenja velike reforme krivičnog postupka neposredno pre suđenja podnosiocu predstavke (videti, nasuprot tome, *Rusishvili protiv Gruzije*, stavovi 49–52).

5. Tumačenje [član 6 stav 3 tačka (e)]

Član 6 stav 3 tačka (e) Konvencije

„3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

...

(e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.”

Ključne reči HUDOC

Optužen za krivično delo (6-3) – Pravo na odbranu (6-3)

Besplatna pomoć tumača (6-3-e)

550. Sud podseća da jemstva iz stava 3 tačke (e) člana 6 predstavljaju specifične aspekte prava na pravično suđenje koje je zagantovano u stavu 1. Sud stoga ispituje prigovore u vezi sa delotvornim tumačenjem na osnovu obe odredbe zajedno (*Baytar protiv Turske*, 2014, stav 48).

551. Važno je da osumnjičeni bude svestan prava na tumačenje, što znači da o tome mora da bude obavešten kada je „optužen za krivično delo” (*Wang protiv Francuske*, 2022, stavovi 73–78). To obaveštenje treba da bude pruženo na jeziku koji podnosilac predstavke razume (*Vizgirda protiv Slovenije*, 2018, stavovi 86–87).

552. Kao i pomoć advokata, pomoć tumača potrebno je pružiti od faze istrage, osim ako se ne dokaže da postoje uverljivi razlozi da se to pravo ograniči. U nedostatku tumačenja, može se dovesti u sumnju mogućnost optuženog da donosi informisane odluke tokom postupka. Stoga početni nedostaci u tumačenju mogu da izazovu posledice za druga prava i da ugroze pravičnost postupka u celini (*Baytar protiv Turske*, 2014, stavovi 50, 54–55).

a. Ako optuženi „ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu”

553. Pravo na besplatnu pomoć tumača primenjuje se isključivo u situacijama u kojima optuženi ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu (*K. protiv Francuske*, Odluka Komisije od 7. decembra 1983; *Baytar protiv Turske*, 2014, stav 49). Optuženi koji razume taj jezik ne može da insistira na uslugama tumača koje bi mu omogućile da vodi svoju odbranu na drugom jeziku, uključujući i jezik etničke manjine kojoj pripada (*Bideault protiv Francuske*, Odluka Komisije od 9. decembra 1987; *Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 62).

554. Činjenica da optuženi ima osnovno znanje jezika postupka ili, zavisno od slučaja, trećeg jezika na kojem je prevođenje lako dostupno, ne bi trebalo sama po sebi da onemogućiti tom pojedincu da koristi tumačenje na jeziku koji dovoljno dobro razume kako bi u potpunosti ostvario svoje pravo na odbranu (*Vizgirda protiv Slovenije*, 2018, stav 83).

555. Kad optuženog zastupa advokat, generalno neće biti dovoljno da advokat optuženog, ali ne i optuženi, zna jezik koji se upotrebljava na sudu. Tumačenje postupka je potrebno jer pravo na pravično suđenje, koje uključuje i pravo na učešće u raspravi, zahteva da optuženi može da razume postupak i obavesti svog advokata o bilo kojem argumentu koji je potrebno izneti u njegovu odbranu (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 74; *Cuscani protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 38).

556. Član 6 stav 3 tačka (e) ne obuhvata odnose između optuženog i njegovog branioca, već se primenjuje samo na odnose između optuženog i sudije (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 29. maja 1975). Međutim, nemogućnost podnosioca predstavke da komunicira sa svojim advokatom zbog jezičkih ograničenja može da dovede do pitanja na osnovu člana 6 stava 3 tačaka (c) i (e) Konvencije (*Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stavovi 61–64; *Pugžlys protiv Poljske*, 2016, stavovi 85–92).

557. Osoba se može odreći prava na tumača, ali to mora biti odluka optuženog, a ne njegovog advokata (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 80).

b. Zaštićeni elementi krivičnog postupka

558. Član 6 stav 3 tačka (e) garantuje pravo na besplatnu pomoć prevodioca za pisani ili usmeni prevod svih dokumenata ili izjava u postupku za koje je nužno da ih optuženi razume i da se donesu na jeziku suda kako bi ostvario pravo na pravično suđenje [*Luedicke, Belkacem i Koç protiv Nemačke*,

1978, stav 48; *Ucak protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2002; *Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 69; *Lagerblom protiv Švedske*, 2003, stav 61].

559. Član 6 stav 3 tačka (e) ne primenjuje se samo na usmene izjave iznete na glavnoj raspravi, već i na dokumentaciju i pripremni postupak (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 74; *Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 70; *Baytar protiv Turske*, 2014, stav 49).

560. Međutim, to pravilo ne ide tako daleko da zahteva pisani prevod svih pisanih dokaza ili zvaničnih dokumenata u postupku (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 74). Na primer, nepostojanje pisanog prevoda presude samo po sebi ne predstavlja povredu člana 6 stava 3 tačke (e) (*ibid.*, stav 85). U tekstu člana 6 stava 3 tačke (e) govori se o „tumaču”, a ne „prevodiocu pisanih tekstova”. To navodi na zaključak da usmena jezička pomoć može da zadovolji zahteve Konvencije [*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 70; *Husain protiv Italije* (dec.), 2005].

561. Ukratko, pomoć pružena u obliku usmenog prevođenja trebalo bi da bude takva da okrivljenom omogući sticanje znanja o predmetu koji se vodi protiv njega i da se brani, posebno da pred sudom može da iznese svoju verziju događaja [*Hermi protiv Italije* [GC], 2006; *Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 74; *Güngör protiv Nemačke* (dec.), 2002; *Protopapa protiv Turske*, 2009, stav 80; *Vizgirda protiv Slovenije*, 2018, stav 79].

c. „Besplatna” pomoć

562. Obaveza pružanja „besplatne” pomoći ne zavisi od imovinskog stanja optuženog; usluge tumača za potrebe optuženih predstavljaju deo mogućnosti koje je država dužna da pruži u organizaciji njenog sistema krivičnog pravosuđa. Međutim, optuženom se može ispostaviti račun za tumača čije usluge su obezbeđene na raspravi kojoj optuženi nije prisustvovao [*Fedele protiv Nemačke* (dec.), 1987].

563. Od optuženog se ne mogu naknadno potraživati troškovi usmenog prevođenja (*Luedicke, Belkacem i Koç protiv Nemačke*, 1978, stav 46). Tumačiti član 6 stav 3 tačku (e) na način kojim se dozvoljava domaćim sudovima da prisile osuđenog da snosi takve troškove podrazumevalo bi vremensko ograničavanje prednosti iz tog člana (*ibid.*, stav 42; *Işyar protiv Bugarske*, 2008, stav 45; *Öztürk protiv Nemačke*, 1984, stav 58).

d. Uslovi tumačenja

564. Obaveza nadležnih organa nije ograničena samo na imenovanje tumača već, ako su upozoreni u određenim okolnostima, može u određenoj meri da obuhvata i naknadnu kontrolu adekvatnosti prevoda. Stoga, propust domaćih sudova da ispitaju tvrdnje o neodgovarajućoj usluzi tumača može da dovede do povrede člana 6 stava 3 tačke (e) Konvencije (*Knox protiv Italije*, 2019, stavovi 182–187).

565. Ipak, nije primereno propisati detaljne uslove na osnovu člana 6 stava 3 tačke (e) u pogledu načina na koji se mogu obezbediti usluge tumača za pomoć optuženima. Tumači nisu deo suda u smislu člana 6 stava 1 i ne postoji formalni zahtev u pogledu njihove nezavisnosti ili nepristrasnosti kao takav. Usluge tumača moraju optuženom da pruže delotvornu pomoć u vođenju njegove odbrane, a ponašanje tumača ne sme biti takve prirode da zadire u pravičnost postupka [*Ucak protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), 2002].

e. Obaveza prepoznavanja potrebe za tumačenjem

566. Provera da li je podnosiocu predstavke potreban tumač predstavlja pitanje o kojem mora da odluči sudija u saradnji sa podnosiocem predstavke, naročito ako je upozoren na poteškoće branioca u komunikaciji sa podnosiocem. Sudija mora da se uveri da odsustvo tumača neće dovesti u pitanje potpuno učešće podnosioca predstavke u predmetu koji mu je od ključnog značaja (*Cuscani protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 38).

567. Iako je istina da je vođenje odbrane u suštini stvar između okrivljenog i njegovog branioca (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 65; *Stanford protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1994, stav 28), krajnji čuvari pravičnosti postupka – koja obuhvata, između ostalog, mogućnost da okrivljenima koji nisu državljanima predmetne države bude obezbeđeno usmeno ili pisano prevođenje – jesu domaći sudovi (*Cuscani protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 39; *Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 72; *Katritsch protiv Francuske*, 2010, stav 44).

568. Poznavanje jezika na strani okrivljenog je ključno, pa sud takođe mora da ispita prirodu dela za koje je okrivljeni optužen, kao i svaku komunikaciju kojom su mu se obratile domaće vlasti kako bi ocenio jesu li dovoljno složene da bi zahtevale detaljno poznavanje jezika koji se upotrebljava u sudu [*Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 71; *Katritsch protiv Francuske*, 2010, stav 41; *Saman protiv Turske*, 2011, stav 30; *Güngör protiv Nemačke* (dec.), 2002].

569. Konkretno, na vlastima koje su učestvovala u postupku, posebno na domaćim sudovima, zadatak je da utvrde da li pravičnost suđenja zahteva ili je zahtevala imenovanje tumača kao pomoći okrivljenom. Ta dužnost nije ograničena na situacije u kojima strani okrivljeni podnosi izričit zahtev za tumačenje. Sud je presudio da, s obzirom na istaknuto mesto koje pravo na pravično suđenje zauzima u demokratskom društvu, obaveza nastaje kad god postoje razlozi za sumnju da okrivljeni ne poznaje dovoljno jezik postupka, na primer, ako nije državljanin zemlje u kojoj se postupak vodi niti tamo ima prebivalište. Obaveza nastaje i kada se za tumačenje predviđa korišćenje trećeg jezika. U takvim okolnostima potrebno je utvrditi poznavanje trećeg jezika na strani okrivljenog pre nego što se donese odluka o korišćenju tog jezika u svrhu tumačenja (*Vizgirda protiv Slovenije*, 2018, stav 81).

570. Nije na Sudu zadatak da detaljno odredi tačne mere koje bi domaće vlasti trebalo da preduzmu u cilju provere poznavanja jezika na strani okrivljenog koji ne poznaje dovoljno jezik postupka. U zavisnosti od različitih faktora, kao što su priroda krivičnog dela i obaveštenja domaćih vlasti upućena okrivljenom, nekoliko pitanja otvorenog tipa moglo bi biti dovoljno da se utvrde jezičke potrebe okrivljenog. Međutim, Sud pridaje značaj unošenju u zapisnik svih preduzetih radnji i donetih odluka u vezi sa proverom potreba u pogledu tumačenja, obaveštenja o pravu na tumača i pomoći tumača u vidu usmenog prevoda ili usmenog sažetka dokumenata, kako bi se izbegle bilo kakve sumnje kasnije u postupku (*ibid.*, stav 85).

571. S obzirom na potrebu da pravo zagantovano članom 6 stavom 3 tačkom (e) bude praktično i delotvorno, obaveza nadležnih organa nije ograničena na imenovanje tumača već, ako su upozoreni u određenim okolnostima, može u određenoj meri da obuhvata i naknadnu kontrolu adekvatnosti prevoda (*Kamasinski protiv Austrije*, 1989, stav 74; *Hermi protiv Italije* [GC], 2006, stav 70; *Protopapa protiv Turske*, 2009, stav 80).

VII. Ekstrateritorijalno dejstvo člana 6

572. Konvencija ne zahteva da države ugovornice nameću svoje standarde trećim državama ili teritorijama (*Drozd i Janousek protiv Francuske i Španije*, 1992, stav 110). Po pravilu, države ugovornice nemaju obavezu da proveravaju da li bi suđenje koje će se voditi u trećoj državi nakon izručenja, na primer, bilo spojivo sa svim zahtevima člana 6.

A. Očigledno uskraćivanje pravde

573. Prema praksi Suda, međutim, izuzetno bi se moglo otvoriti pitanje na osnovu člana 6 zbog odluke o izručenju ili proterivanju u okolnostima u kojima bi pojedinac mogao da bude u opasnosti od očiglednog uskraćivanja pravičnog suđenja, odnosno očiglednog uskraćivanja pravde, u državi koja podnosi zahtev. To načelo je prvi put izloženo u predmetu *Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1989, stav 113) i Sud ga je naknadno potvrdio u nizu predmeta (*Mamatkulov i Askarov*

protiv Turske [GC], 2005, stavovi 90–91; *Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stav 149; *Ahorugeze protiv Švedske*, 2011, stav 115; *Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 258).

574. Izraz „očigledno uskraćivanje pravde” smatra se sinonimom za suđenje koje je očigledno u suprotnosti s odredbama člana 6 ili načelima sadržanim u njemu (*Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 84; *Stoichkov protiv Bugarske*, 2005, stav 56; *Drozd i Janousek protiv Francuske i Španije*, 1992, stav 110). Iako još nije bilo potrebno preciznije definisati taj izraz, Sud je ipak naznačio da određeni oblici nepravičnosti mogu da predstavljaju očigledno uskraćivanje pravde. To su:

- osuda *in absentia* bez naknadne mogućnosti ponovnog odlučivanja o osnovanosti optužbe [*Einhorn protiv Francuske* (dec.), 2001, stav 33; *Sejdović protiv Italije* [GC], 2006, stav 84; *Stoichkov protiv Bugarske*, 2005, stav 56];
- suđenje koje je po prirodi skraćeno i sprovedeno uz potpuno zanemarivanje prava na odbranu (*Bader i Kanbor protiv Švedske*, 2005, stav 47);
- pritvor bez bilo kakvog pristupa nezavisnom i nepristrasnom sudu radi preispitivanja zakonitosti pritvora [*Al-Moayad protiv Nemačke* (dec.), 2007, stav 101];
- namerno i sistematsko odbijanje pristupa advokatu, posebno za pojedinca pritvorenog u stranoj zemlji (*ibid.*);
- upotreba iskaza dobijenih po osnovu postupanja prema osumnjičenom ili drugoj osobi suprotno članu 3 u krivičnom postupku [*Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 267; *El Haski protiv Belgije*, 2012, stav 85];
- suđenje pred vojnom komisijom koja nije nudila jemstva nepristrasnosti i nezavisnosti od izvršne vlasti, nije imala legitimitet prema nacionalnom i međunarodnom pravu i postojala je dovoljno velika verovatnoća prihvatanja dokaza pribavljenih mučenjem u suđenjima pred komisijom [*Al Nashiri protiv Poljske*, 2014, stavovi 565–569; *Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske*, 2014, stavovi 555–561; *Al Nashiri protiv Rumunije*, 2018, stavovi 719–722].

575. Trebalo je više od dvadeset godina od presude u predmetu *Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1989) odnosno do rešenja Suda iz 2012. u predmetu *Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, da Sud prvi put utvrdi kako bi izručenje ili proterivanje zapravo predstavljalo povredu člana 6. To znači, kao što se vidi i iz primera iz prethodnog stava, da je test „očiglednog uskraćivanja pravde” strog. Očigledno uskraćivanje pravde nadilazi same nepravilnosti ili nepostojanje zaštitnih mera u sudskom postupku koje bi moglo da dovede do povrede člana 6 kad bi do njega došlo unutar države ugovornice. Ono što je potrebno je povreda načela pravičnog suđenja koje je zagarantovano članom 6, a koje je toliko osnovno da predstavlja poništenje ili uništavanje same suštine prava zagarantovanog tim članom (*Ahorugeze protiv Švedske*, 2011, stav 115; *Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stav 260).

B. „Stvarni rizik”: standard i teret dokazivanja

576. Pri ispitivanju da li bi izručenje ili proterivanje predstavljalo očigledno uskraćivanje pravde, Sud smatra da bi trebalo primenjivati isti standard i teret dokazivanja kao i pri ispitivanju izručenja i proterivanja na osnovu člana 3. U skladu s tim, podnosilac predstavke snosi teret dokazivanja da li postoje značajni razlozi za uverenje da bi, kad bi bio udaljen iz države ugovornice, bio izložen stvarnom riziku od očiglednog uskraćivanja pravde. Kad su takvi dokazi izneti, na Vladi je da ukloni svaku sumnju o toj tvrdnji [*Saadi protiv Italije* [GC], 2008, stav 129; *J. K. i drugi protiv Švedske* [GC], 2016, stav 91; *Ahorugeze protiv Švedske*, 2011, stav 116; *Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2012, stavovi 272–280; *El Haski protiv Belgije*, 2012, stav 86].

577. Kako bi se utvrdilo da li postoji rizik od očiglednog uskraćivanja pravde, Sud mora da ispita predvidljive posledice slanja podnosioca predstavke u državu primaoca, imajući na umu opšte stanje u toj zemlji i lične okolnosti podnosioca (*Saadi protiv Italije* [GC], 2008, stav 130; *Al-Saadoon i Mufdhi*

protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 2010, stav 125). Postojanje rizika mora da se oceni prvenstveno u odnosu na one činjenice koje su bile poznate ili je trebalo da budu poznate državi ugovornici u trenutku proterivanja (*Saadi protiv Italije* [GC], 2008, stav 133; *Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stav 125). Međutim, ako su se proterivanje ili premeštanje već desili do dana ispitivanja predmeta, Sud nije sprečen da uzme u obzir informacije koje su naknadno izašle na videlo (*Mamatkulov i Askarov protiv Turske* [GC], 2005, stav 69; *J. K. i drugi protiv Švedske* [GC], 2016, stav 83; *Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2010, stav 149).

578. Konačno, u kontekstu Evropskog naloga za hapšenje (EAW) između država članica EU, Sud je presudio da se, u slučajevima kada država nije imala nikakvog manevarskog prostora pri primeni prava EU, primenjivalo načelo „jednake zaštite” kako je razvijeno u sudskoj praksi Suda (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [GC], 2005, stavovi 149–158; *Avotiņš protiv Letonije* [GC], 2016, stavovi 115–116). To je slučaj kada mehanizmi uzajamnog priznavanja zahtevaju od suda da pretpostavi da je poštovanje osnovnih prava od strane druge države članice dovoljno. Kako je predviđeno okvirom Evropskog naloga za hapšenje, domaćem sudu je stoga uskraćena slobodna ocena o stvari, što dovodi do automatske primene pretpostavke jednake zaštite. Međutim, svaka takva pretpostavka može se osporiti u okolnostima konkretnog predmeta. Čak i uzimajući u obzir, u duhu komplementarnosti, način na koji mehanizmi uzajamnog priznavanja deluju i, posebno, cilj delotvornosti kojoj teže, Sud mora da proveri da li se načelo uzajamnog priznavanja automatski i mehanički primenjuje na štetu osnovnih prava (*Pirozzi protiv Belgije*, 2018, stav 62).

579. U tom duhu, kad su sudovi države koja je i ugovorna strana Konvencije i država članica Evropske unije pozvani da primene mehanizam uzajamnog priznavanja utvrđen pravom EU, kao što je Evropski nalog za hapšenje, dužni su da obezbede punu primenu tog mehanizma kad se zaštita prava iz Konvencije ne može smatrati očigledno manjkavom. Međutim, ako im je podnet ozbiljan i obrazložen prigovor u smislu da je zaštita nekog prava iz Konvencije očigledno manjkava, a ta se situacija ne može ispraviti pravom EU, ne mogu se suzdržati od ispitivanja tog prigovora samo na osnovu činjenice da primenjuju pravo EU. U takvim slučajevima, moraju da primene pravo EU u skladu sa zahtevima Konvencije (*ibid.*, stavovi 63–64).

Indeks citiranih predmeta

Sudska praksa koja je citirana u ovom Vodiču odnosi se na presude ili odluke koje je doneo Sud i na odluke ili izveštaje Evropske komisije za ljudska prava („Komisija”).

Ako nije drugačije naznačeno, sve reference odnose se na presudu o meritumu koju je izreklo jedno od veća Suda. Skraćenica „(dec.)” ukazuje na to da je citat iz teksta odluke Suda, dok skraćenica „[GC]” označava da je o predmetu odlučivano pred Velikim većem.

Presude veća koje nisu bile pravnosnažne u smislu člana 44 Konvencije kada je ova verzija Vodiča završena označene su zvezdicom (*). Član 44 stav 2 Konvencije glasi kako sledi: „Presuda veća postaje pravnosnažna (a) kada stranke izjave da neće zahtevati da se predmet iznese pred Veliko veće; ili (b) tri meseca posle donošenja presude, ako se ne zatraži da se predmet iznese pred Veliko veće; ili (c) kada kolegijum odbije zahtev za obraćanje Velikom veću na osnovu člana 43.” U slučajevima kada Veliko veće prihvati zahtev za iznošenje, presuda veća ne postaje konačna i nema pravno dejstvo; konačna postaje naknadna presuda Velikog veća.

Hiperveze za citirane predmete u elektronskoj verziji Vodiča povezane su sa bazom podataka HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) koja omogućava pristup sudskoj praksi Suda (presude i odluke Velikog veća, veća i odbora, predmeti o kojima su poslata obaveštenja, savetodavna mišljenja i pravni sažeci iz publikacije Case-Law Information Note), Komisije (odluke i izveštaji) i Komiteta ministara (rezolucije).

Evropski sud donosi presude i odluke na svojim službenim jezicima, engleskom i/ili francuskom. HUDOC takođe sadrži i prevode mnogih važnih predmeta na više od 30 nezvaničnih jezika, kao i veze za oko sto onlajn zbirki sudske prakse koje su sastavila treća lica. Sve raspoložive jezične verzije za citirane predmete dostupne su putem kartice Language versions u bazi podataka HUDOC, a tu karticu možete pronaći nakon što kliknete na hipervezu predmeta.

—A—

A. protiv Austrije, br. 16266/90, Odluka Komisije od 7. maja 1990, Odluke i izveštaji 65

A. protiv Norveške (dec.), br. 65170/14, 29. maj 2018.

A. Menarini Diagnostics S.R.L. protiv Italije, br. 43509/08, 27. septembar 2011.

A. K. protiv Lihtenštajna, br. 38191/12, 9. jul 2015.

A. L. protiv Finske, br. 23220/04, 27. januar 2009.

A. L. protiv Nemačke, br. 72758/01, 28. april 2005.

Abdoella protiv Holandije, 25. novembar 1992, Serija A br. 248-A

Abdulla Ali protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 30971/12, 30. jun 2015.

Abdullayev protiv Azerbejdžana, br. 6005/08, 7. mart 2019.

Accardi i drugi protiv Italije (dec.), br. 30598/02, ECHR 2005-II

Adamčo protiv Slovačke, br. 45084/14, 12. novembar 2019.

Adiletta i drugi protiv Italije, 19. februar 1991, Serija A br. 197-E

Adolf protiv Austrije, 26. mart 1982, Serija A br. 49

AGOSI protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 24. oktobar 1986, Serija A br. 108

Ahorugeze protiv Švedske, br. 37075/09, 27. oktobar 2011.

Aigner protiv Austrije, br. 28328/03, 10. maj 2012.

Air Canada protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 5. maj 1995, Serija A br. 316-A

Ajdarić protiv Hrvatske, br. 20883/09, 13. decembar 2011.
Akay protiv Turske (dec.), br. 34501/97, 19. februar 2002.
Akbay i drugi protiv Nemačke, br. 40495/15 i 2 druga, 15. oktobar 2020.
Akdağ protiv Turske, br. 75460/10, 17. septembar 2019.
Al Alo protiv Slovačke, br. 32084/19, 10. februar 2022.
Al-Khawaja i Tahery protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 26766/05 i 22228/06, ECHR 2011
Al-Moayad protiv Nemačke (dec.), br. 35865/03, 20. februar 2007.
Al Nashiri protiv Poljske, br. 28761/11, 24. jul 2014.
Al Nashiri protiv Rumunije, br. 33234/12, 31. maj 2018.
Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 61498/08, ECHR 2010
Albert i Le Compte protiv Belgije, 10. februar 1983, Serija A br. 58
Aleksandr Dementyev protiv Rusije, br. 43095/05, 28. novembar 2013.
Aleksandr Zaichenko protiv Rusije, br. 39660/02, 18. februar 2010.
Alexandru Marian lancu protiv Rumunije, br. 60858/15, 4. februar 2020.
Alexandru-Radu Luca protiv Rumunije, br. 20837/18, 14. jun 2022.
Ali protiv Rumunije, br. 20307/02, 9. novembar 2010.
Ali Rıza i drugi protiv Turske, br. 30226/10 i 4 druga, 28. januar 2020.
Alimena protiv Italije, 19. februar 1991, Serija A br. 195-D
Allan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 48539/99, ECHR 2002-IX
Allen protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 25424/09, ECHR 2013
Allenet de Ribemont protiv Francuske, 10. februar 1995, Serija A br. 308
Almenara Alvarez protiv Španije, br. 16096/08, 25. oktobar 2011.
Ananyev protiv Rusije, br. 20292/04, 30. jul 2009.
Andreescu protiv Rumunije, br. 19452/02, 8. jun 2010.
Angelov protiv Bugarske (dec.), br. 45963/99, 14. decembar 2004.
Antoine protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 62960/00, ECHR 2003
Arewa protiv Litvanije, br. 16031/18, 9. mart 2021.
Arlewin protiv Švedske, br. 22302/10, 1. mart 2016.
Arps protiv Hrvatske, br. 23444/12, 25. oktobar 2016.
Arrigo i Vella protiv Malte (dec.), br. 6569/04, 10. maj 2005.
Artemov protiv Rusije, br. 14945/03, 3. april 2014.
Artico protiv Italije, 13. maj 1980, Serija A br. 37
Artur Parkhomenko protiv Ukrajine, br. 40464/05, 16. februar 2017.
Asani protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 27962/10, 1. februar 2018.
Asciutto protiv Italije, br. 35795/02, 27. novembar 2007.
Assanidze protiv Gruzije [GC], br. 71503/01, ECHR 2004-II
Atristain Gorosabel protiv Španije, br. 15508/15, 18. januar 2022.
Avagyan protiv Jermenije, br. 1837/10, 22. novembar 2018.
Avaz Zeynalov protiv Azerbejdžana, br. 37816/12 i 25260/14, 22. april 2021.
Avotiņš protiv Letonije [GC], br. 17502/07, 23. maj 2016.
Axel Springer SE i RTL Television GmbH protiv Nemačke, br. 51405/12, 21. septembar 2017.
Ayetullah Ay protiv Turske, br. 29084/07 i 1191/08, 27. oktobar 2020.

—B—

B. protiv Austrije, 28. mart 1990, Serija A br. 175
B. i P. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 36337/97 i 35974/97, ECHR 2001-III
Băcanu i SC « R » S.A. protiv Rumunije, br. 4411/04, 3. mart 2009.
Bäckström i Andersson protiv Švedske (dec.), br. 67930/01, 5. septembar 2006.
Bader i Kanbor protiv Švedske, br. 13284/04, ECHR 2005-XI
Baggetta protiv Italije, 25. jun 1987, Serija A br. 119

Bahaettin Uzan protiv Turske, br. 30836/07, 24. novembar 2020.
Bajić protiv Severne Makedonije, br. 2833/13, 10. jun 2021.
Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije, br. 72596/01, 4. novembar 2008.
Balta i Demir protiv Turske, br. 48628/12, 23. jun 2015.
Bandaletov protiv Ukrajine, br. 23180/06, 31. oktobar 2013.
Bannikova protiv Rusije, br. 18757/06, 4. novembar 2010.
Bara i Kola protiv Albanije, br. 43391/18 i 17766/19, 12. oktobar 2021.
Barberà, Messegué i Jabardo protiv Španije, 6. decembar 1988, Serija A br. 146
Bátěk i drugi protiv Češke Republike, br. 54146/09, 12. januar 2017.
Batiashvili protiv Gruzije, br. 8284/07, 10. oktobar 2019.
Batmaz protiv Turske, br. 714/08, 18. februar 2014.
Baucher protiv Francuske, br. 53640/00, 24. jul 2007.
Bauras protiv Litvanije, br. 56795/13, 31. oktobar 2017.
Baydar protiv Holandije, br. 55385/14, 24. april 2018.
Bayer protiv Nemačke, br. 8453/04, 16. jul 2009.
Baytar protiv Turske, br. 45440/04, 14. oktobar 2014.
Bazo González protiv Španije, br. 30643/04, 16. decembar 2008.
Bédat protiv Švajcarske [GC], br. 56925/08, 29. mart 2016.
Beggs protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 15499/10, 16. oktobar 2012.
Beghal protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 4755/16, 28. februar 2019.
Belashev protiv Rusije, br. 28617/03, 4. decembar 2008.
Belilos protiv Švajcarske, 29. april 1988, Serija A br. 132
Bellerín Lagares protiv Španije (dec.), br. 31548/02, 4. novembar 2003.
Belugin protiv Rusije, br. 2991/06, 26. novembar 2019.
Bendenoun protiv Francuske, 24. februar 1994, Serija A br. 284
Benghezal protiv Francuske, br. 48045/15, 24. mart 2022.
Benham protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 10. jun 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-III
Beraru protiv Rumunije, br. 40107/04, 18. mart 2014.
Béres i drugi protiv Mađarske, br. 59588/12 i 2 druga, 17. januar 2017.
Berliński protiv Poljske, br. 27715/95 i 30209/96, 20. jun 2002.
Berlizev protiv Ukrajine, br. 43571/12, 8. jul 2021.
Beuze protiv Belgije [GC], br. 71409/10, 9. novembar 2018.
Bideault protiv Francuske, br. 11261/84, Odluka Komisije od 9. decembra 1987, Odluke i izveštaji 48
Bikas protiv Nemačke, br. 76607/13, 25. januar 2018.
Bivolaru protiv Rumunije (br. 2), br. 66580/12, 2. oktobar 2018.
Bjarki H. Diego protiv Islanda, br. 30965/17, 15. mart 2022.
Blaj protiv Rumunije, br. 36259/04, 8. april 2014.
Block protiv Mađarske, br. 56282/09, 25. januar 2011.
Blokhin protiv Rusije [GC], br. 47152/06, 23. mart 2016.
Bobeş protiv Rumunije, br. 29752/05, 9. jul 2013.
Bocos-Cuesta protiv Holandije, br. 54789/00, 10. novembar 2005.
Boddaert protiv Belgije, 12. oktobar 1992, Serija A br. 235-D
Bodet protiv Belgije (dec.), br. 78480/13, 5. januar 2017.
Böhmer protiv Nemačke, br. 37568/97, 3. oktobar 2002.
Bokhonko protiv Gruzije, br. 6739/11, 22. oktobar 2020.
Boldea protiv Rumunije, br. 19997/02, 15. februar 2007.
Bonder protiv Ukrajine, br. 18895/08, 16. april 2019.
Bonev protiv Bugarske, br. 60018/00, 8. jun 2006.
Bonisch protiv Austrije, 6. maj 1985, Serija A br. 92
Bonzi protiv Švajcarske, br. 7854/77, Odluka Komisije od 12. jul 1978, Odluke i izveštaji 12
Borzonov protiv Rusije, br. 18274/04, 22. januar 2009.

Boulois protiv Luksemburga [GC], br. 37575/04, ECHR 2012
Boutaffala protiv Belgije, br. 20762/19, 28. jun 2022.
Borisova protiv Bugarske, br. 56891/00, 21. decembar 2006.
Borg protiv Malte, br. 37537/13, 12. januar 2016.
Borgers protiv Belgije, 30. oktobar 1991, Serija A br. 214-B
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske [GC], br. 45036/98, ECHR 2005-VI
Botten protiv Norveške, 19. februar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-I
Boyan Gospodinov protiv Bugarske, br. 28417/07, 5. april 2018.
Bozkaya protiv Turske, br. 46661/09, 5. septembar 2017.
Brandstetter protiv Austrije, 28. avgust 1991, Serija A br. 211
Bratyakin protiv Rusije (dec.), br. 72776/01, 9. mart 2006.
Breijer protiv Holandije (dec.), br. 41596/13, 3. jul 2018.
Brennan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 39846/98, ECHR 2001-X
Bricmont protiv Belgije, 7. jul 1989, Serija A br. 158
Brozicek protiv Italije, 19. decembar 1989, Serija A br. 167
Brus protiv Belgije, br. 18779/15, 14. septembar 2021.
Brusco protiv Francuske, br. 1466/07, 14. oktobar 2010.
Budak protiv Turske, br. 69762/12, 16. februar 2021.
Buijen protiv Nemačke, br. 27804/05, 1. april 2010.
Buliga protiv Rumunije, br. 22003/12, 16. februar 2021.
Bulut protiv Austrije, 22. februar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-II
Burak Hun protiv Turske, br. 17570/04, 15. decembar 2009.
Buscemi protiv Italije, br. 29569/95, ECHR 1999-VI
Busuttil protiv Malte, br. 48431/18, 3. jun 2021.
Butkevich protiv Rusije, br. 5865/07, 13. februar 2018.
Butkevičius protiv Litvanije, br. 48297/99, ECHR 2002-II (izvodi)
Bykov protiv Rusije [GC], br. 4378/02, 10. mart 2009.

— C —

C. protiv Italije, br. 10889/84, Odluka Komisije od 11. maja 1988, Odluke i izveštaji 56
C. G. P. protiv Holandije, br. 29835/96, Odluka Komisije od 15. januara 1997.
C. P. i drugi protiv Francuske, br. 36009/97, 1. avgust 2000.
Cabral protiv Holandije, br. 37617/10, 28. avgust 2018.
Cafagna protiv Italije, br. 26073/13, 12. oktobar 2017.
Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. jun 1984, Serija A br. 80
Calabrò protiv Italije i Nemačke (dec.), br. 59895/00, ECHR 2002-V
Caldas Ramírez de Arrellano protiv Španije (dec.), br. 68874/01, ECHR 2003-I (izvodi)
Can protiv Austrije, br. 9300/81, Izveštaj Komisije od 12. jula 1984.
Capeau protiv Belgije, br. 42914/98, ECHR 2005-I
Caraian protiv Rumunije, br. 34456/07, 23. jun 2015.
Caresana protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 31541/96, 29. avgust 2000.
Carmel Saliba protiv Malte, br. 24221/13, 29. novembar 2016.
Carrefour France protiv Francuske (dec.), br. 37858/14, 1. oktobar 2019.
Casse protiv Luksemburga, br. 40327/02, 27. april 2006.
Castillo Algar protiv Španije, 28. oktobar 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-VIII
Čätānciu protiv Rumunije (dec.), br. 22717/17, 6. decembar 2018.
Célice protiv Francuske, br. 14166/09, 8. mart 2012.
Cerovšek i Božičnik protiv Slovenije, br. 68939/12 i 68949/12, 7. mart 2017.
Cēsniēks protiv Letonije, br. 9278/06, 11. februar 2014.

Chap Ltd protiv Jermenije, br. 15485/09, 4. maj 2017.
Chaushev i drugi protiv Rusije, br. 37037/03 i 2 druga, 25. oktobar 2016.
Cheema protiv Belgije, br. 60056/08, 9. februar 2016.
Chernika protiv Ukrajine, br. 53791/11, 12. mart 2020.
Chiarello protiv Nemačke, br. 497/17, 20. jun 2019.
Chichlian i Ekindjian protiv Francuske, br. 10959/84, Izveštaj Komisije od 16. marta 1989.
Chim i Przywieczerski protiv Poljske, br. 36661/07 i 38433/07, 12. april 2018.
Chong Coronado protiv Andore, br. 37368/15, 23. jul 2020.
Čivinskaitė protiv Litvanije, br. 21218/12, 15. septembar 2020.
Clarke protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 23695/02, 25. avgust 2005.
Cleve protiv Nemačke, br. 48144/09, 15. januar 2015.
Clinique Mozart SARL protiv Francuske, br. 46098/99, 8. jun 2004.
Coëme i drugi protiv Belgije, br. 32492/96 i 4 druga, ECHR 2000-VII
Collozza i Rubinat protiv Italije, br. 9024/80, Izveštaj Komisije od 5. maja 1983, Serija A br. 89
Colozza protiv Italije, 12. februar 1985, Serija A br. 89
Constantin i Stoian protiv Rumunije, br. 23782/06 i 46629/06, 29. septembar 2009.
Constantinides protiv Grčke, br. 76438/12, 6. oktobar 2016.
Cooper protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 48843/99, 16. decembar 2003.
Cornelis protiv Holandije (dec.), br. 994/03, ECHR 2004–V (izvodi)
Correia de Matos protiv Portugalije (dec.), br. 48188/99, ECHR 2001-XII
Correia de Matos protiv Portugalije [GC], br. 56402/12, 4. april 2018.
Craxi protiv Italije (br. 1), br. 34896/97, 5. decembar 2002.
Croissant protiv Nemačke, 25. septembar 1992, Serija A br. 237-B
Cuscani protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 32771/96, 24. septembar 2002.
Cutean protiv Rumunije, br. 53150/12, 2. decembar 2014.
Ćwik protiv Poljske, br. 31454/10, 5. novembar 2020.
Czajkowski protiv Poljske (dec.), br. 6809/03, 16. oktobar 2007.
Czekalla protiv Portugalije, br. 38830/97, ECHR 2002-VIII

—D—

D. protiv Finske, br. 30542/04, 7. jul 2009.
Daktaras protiv Litvanije (dec.), br. 42095/98, 11. januar 2000.
Daktaras protiv Litvanije, br. 42095/98, ECHR 2000-X
Dallos protiv Mađarske, br. 29082/95, ECHR 2001-II
Damir Sibgatullin protiv Rusije, br. 1413/05, 24. april 2012.
Dan protiv Republike Moldavije (br. 2), br. 57575/14, 10. novembar 2020.
Dănilă protiv Rumunije, br. 53897/00, 8. mart 2007.
Danilov protiv Rusije, br. 88/05, 1. decembar 2020.
Daştan protiv Turske, br. 37272/08, 10. oktobar 2017.
Daud protiv Portugalije, 21. april 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-II
Dāvidsons i Savins protiv Letonije, br. 17574/07 i 25235/07, 7. januar 2016.
Davran protiv Turske, br. 18342/03, 3. novembar 2009.
De Cubber protiv Belgije, 26. oktobar 1984, Serija A br. 86
De Salvador Torres protiv Španije, 24. oktobar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-V
De Tommaso protiv Italije [GC], br. 43395/09, 23. februar 2017.
Delcourt protiv Belgije, 17. januar 1970, Serija A br. 11
Deli protiv Republike Moldavije, br. 42010/06, 22. oktobar 2019.
Demicoli protiv Malte, 27. avgust 1991, Serija A br. 210
Deweer protiv Belgije, 27. februar 1980, Serija A br. 35
Dhahbi protiv Italije, br. 17120/09, 8. april 2014.

Di Martino i Molinari protiv Italije, br. 15931/15 i 16459/15, 25. mart 2021.
Diamantides protiv Grčke (br. 2), br. 71563/01, 19. maj 2005.
Dicle i Sadak protiv Turske, br. 48621/07, 16. jun 2015.
Didu protiv Rumunije, br. 34814/02, 14. april 2009.
Dijkhuizen protiv Holandije, br. 61591/16, 8. jun 2021.
Dimitar Mitev protiv Bugarske, br. 34779/09, 8. mart 2018.
Dimović protiv Srbije, br. 24463/11, 28. jun 2016.
Diriöz protiv Turske, br. 38560/04, 31. maj 2012.
Dobbertin protiv Francuske, 25. februar 1993, Serija A br. 256-D
Dodoja protiv Hrvatske, br. 53587/17, 24. jun 2021.
Dominka protiv Slovačke (dec.), br. 14630/12, 3. april 2018.
Dondarini protiv San Marina, br. 50545/99, 6. jul 2004.
Donohoe protiv Irske, br. 19165/08, 12. decembar 2013.
Doorson protiv Holandije, 26. mart 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-II
Dorado Baúlde protiv Španije (dec.), br. 23486/12, 1. septembar 2015.
Dorokhov protiv Rusije, br. 66802/01, 14. februar 2008.
Dorozhko i Pozharskiy protiv Estonije, br. 14659/04 i 16855/04, 24. april 2008.
Döry protiv Švedske, br. 28394/95, 12. novembar 2002.
Dowsett protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 39482/98, ECHR 2003-VII
Doyle protiv Irske, br. 51979/17, 23. maj 2019.
Dragojević protiv Hrvatske, br. 68955/11, 15. januar 2015.
Dragoş Ioan Rusu protiv Rumunije, br. 22767/08, 31. oktobar 2017.
Drassich protiv Italije, br. 25575/04, 11. decembar 2007.
Droz d i Janousek protiv Francuske i Španije, 26. jun 1992, Serija A br. 240
Dubois protiv Francuske, br. 52833/19, 28. april 2022.
Dubus S. A. protiv Francuske, br. 5242/04, 11. jun 2009.
Dvorski protiv Hrvatske [GC], br. 25703/11, ECHR 2015
Dzelili protiv Nemačke (dec.), br. 15065/05, 29. septembar 2009.

— E —

Eckle protiv Nemačke, 15. jul 1982, Serija A br. 51
Edwards i Lewis protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 39647/98 i 40461/98, ECHR 2004-X
Eftimov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 59974/08, 2. jul 2015.
Sigurður Einarsson i drugi protiv Islanda, br. 39757/15, 4. jun 2019.
Einhorn protiv Francuske (dec.), br. 71555/01, ECHR 2001-XI
El Haski protiv Belgije, br. 649/08, 25. septembar 2012.
El Kaada protiv Nemačke, br. 2130/10, 12. novembar 2015.
Elif Nazan Şeker protiv Turske, br. 41954/10, 8. mart 2022.
Enea protiv Italije [GC], br. 74912/01, ECHR 2009.
Engel i drugi protiv Holandije, 8. jun 1976, Serija A br. 22
Erdogan protiv Turske, br. 14723/89, Odluka Komisije od 9. jula 1992, Odluke i izveštaji 73
Erduran i Em Export Diş Tic A.Ş. protiv Turske, br. 25707/05 i 28614/06, 20. novembar 2018.
Ergin protiv Turske (br. 6), br. 47533/99, ECHR 2006-VI (izvodi)
Erkapić protiv Hrvatske, br. 51198/08, 25. april 2013.
Eshonkulov protiv Rusije, br. 68900/13, 15. januar 2015.
Eurofinacom protiv Francuske (dec.), br. 58753/00, ECHR 2004-VII
Evaggelou protiv Grčke, br. 44078/07, 13. januar 2011.
Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 39665/98 i 40086/98, 9. oktobar 2003, ECHR 2003-X

—F—

F i M protiv Finske, br. 22508/02, 17. jul 2007.
Faig Mammadov protiv Azerbejdžana, br. 60802/09, 26. januar 2017.
Fakailo (Safoka) i drugi protiv Francuske, br. 2871/11, 2. oktobar 2014.
Falk protiv Holandije (dec.), br. 66273/01, ECHR 2004-XI
Falzarano protiv Italije (dec.), br. 73357/14, 15. jun 2021.
Famulyak protiv Ukrajine (dec.), br. 30180/11, 26. mart 2019.
Fariz Ahmadov protiv Azerbejdžana, br. 40321/07, 14. januar 2021.
Farzaliyev protiv Azerbejdžana, br. 29620/07, 28. maj 2020.
Fatullayev protiv Azerbejdžana, br. 40984/07, 22. april 2010.
Faysal Pamuk protiv Turske, br. 430/13, 18. januar 2022.
Fazliyski protiv Bugarske, br. 40908/05, 16. april 2013.
Fedele protiv Nemačke (dec.), br. 11311/84, 9. decembar 1987.
Fejde protiv Švedske, 29. oktobar 1991, Serija A br. 212-C
Felix Guțu protiv Republike Moldavije, br. 13112/07, 20. oktobar 2020.
Ferrantelli i Santangelo protiv Italije, 7. avgust 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-III
Ferrazzini protiv Italije [GC], br. 44759/98, ECHR 2001-VII
Fey protiv Austrije, 24. februar 1993, Serija A br. 255-A
Filat protiv Republike Moldavije, br. 11657/16, 7. decembar 2021.
Filippini protiv San Marina (dec.), br. 10526/02, 28. avgust 2003.
Findlay protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. februar 1997, Izveštaji o presudama i odlukama 1997-I
Fischer protiv Austrije (dec.), br. 27569/02, ECHR 2003-VI
Fleischner protiv Nemačke, br. 61985/12, 3. oktobar 2019.
Flisar protiv Slovenije, br. 3127/09, 29. septembar 2011.
Foucher protiv Francuske, 18. mart 1997, Izveštaji o presudama i odlukama 1997-II
Frâncu protiv Rumunije, br. 69356/13, 13. oktobar 2020.
Frumkin protiv Rusije, br. 74568/12, 5. januar 2016.
Fruni protiv Slovačke, br. 8014/07, 21. jun 2011.
Funke protiv Francuske, 25. februar 1993, Serija A br. 256-A

—G—

G. B. protiv Francuske, br. 44069/98, ECHR 2001-X
G. C. P. protiv Rumunije, br. 20899/03, 20. decembar 2011.
G. I. E. M. S. R. L. i drugi protiv Italije (meritum) [GC], br. 1828/06 i 2 druga, 28. jun 2018.
Gabrielyan protiv Jermenije, br. 8088/05, 10. april 2012.
Gäfgen protiv Nemačke [GC], br. 22978/05, ECHR 2010
Gafgaz Mammadov protiv Azerbejdžana, br. 60259/11, 15. oktobar 2015.
Galan protiv Italije (dec.), br. 63772/16, 18. maj 2021.
Galstyan protiv Jermenije, br. 26986/03, 15. novembar 2007.
Gani protiv Španije, br. 61800/08, 19. februar 2013.
Garbuz protiv Ukrajine, br. 72681/10, 19. februar 2019.
García Hernández protiv Španije, br. 15256/07, 16. novembar 2010.
García Ruiz protiv Španije [GC], br. 30544/96, ECHR 1999-I
Garycki protiv Poljske, br. 14348/02, 6. februar 2007.
Gast i Popp protiv Nemačke, br. 29357/95, ECHR 2000-II
Geerings protiv Holandije, br. 30810/03, ECHR 2007-III
Gelenidze protiv Gruzije, br. 72916/10, 7. novembar 2019.
George-Lavinu Ghiurău protiv Rumunije, br. 15549/16, 16. jun 2020.

Gestur Jónsson i Ragnar Halldór Hall protiv Islanda [GC], br. 68273/14 i 68271/14, 22. decembar 2020.

Giosakis protiv Grčke (br. 3), br. 5689/08, 3. maj 2011.

Goddi protiv Italije, 9. april 1984, Serija A br. 76

Gogitidze i drugi protiv Gruzije, br. 36862/05, 12. maj 2015.

Goktepe protiv Belgije, br. 50372/99, 2. jun 2005.

Gorbunov i Gorbachev protiv Rusije, br. 43183/06 i 27412/07, 1. mart 2016.

Gorgievski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 18002/02, 16. jul 2009.

Gorgiladze protiv Gruzije, br. 4313/04, 20. oktobar 2009.

Gossa protiv Poljske, br. 47986/99, 9. januar 2007.

Gómez de Liaño y Botella protiv Španije, br. 21369/04, 22. jul 2008.

Gómez Olmeda protiv Španije, br. 61112/12, 29. mart 2016.

Grădinar protiv Moldavije, br. 7170/02, 8. april 2008.

Gradinger protiv Austrije, 23. oktobar 1995, Serija A br. 328-C

Grande Stevens i drugi protiv Italije, br. 18640/10 i 4 drugi, 4. mart 2014.

Granger protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 28. mart 1990, Serija A br. 174

Graviano protiv Italije, br. 10075/02, 10. februar 2005.

Grayson i Barnham protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 19955/05 i 15085/06, 23. septembar 2008.

Grba protiv Hrvatske, br. 47074/12, 23. novembar 2017.

Gregaćević protiv Hrvatske, br. 58331/09, 10. jul 2012.

Grieves protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 57067/00, ECHR 2003-XII (izvodi)

Gröning protiv Nemačke (dec.), br. 71591/17, 20. oktobar 2020.

Guðmundur Andri Ástráðsson protiv Islanda [GC], br. 26374/18, 1. decembar 2020.

Guérin protiv Francuske [GC], 29. jul 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-V

Guisset protiv Francuske, br. 33933/96, ECHR 2000-IX

Gülağacı protiv Turske (dec.), br. 40259/07, 13. april 2021.

Güngör protiv Nemačke (dec.), br. 31540/96, 24. januar 2002.

Gurguchiani protiv Španije, br. 16012/06, 15. decembar 2009.

Gürkan protiv Turske, br. 10987/10, 3. jul 2012.

Gutsanovi protiv Bugarske, br. 34529/10, ECHR 2013 (izvodi)

Güveç protiv Turske, br. 70337/01, ECHR 2009 (izvodi)

—H—

H. i J. protiv Holandije (dec.), br. 978/09 i 992/09, 13. novembar 2014.

Haarde protiv Islanda, br. 66847/12, 23. novembar 2017.

Haas protiv Nemačke (dec.), br. 73047/01, 17. novembar 2005.

Habran i Dalem protiv Belgije, br. 43000/11 i 49380/11, 17. januar 2017.

Hadjianastassiou protiv Grčke, 16. decembar 1992, Serija A br. 252

Hamer protiv Belgije, br. 21861/03, ECHR 2007-V (izvodi)

Hanif i Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 52999/08 i 61779/08, 20. decembar 2011.

Hanu protiv Rumunije, br. 10890/04, 4. jun 2013.

Harabin protiv Slovačke, br. 58688/11, 20. novembar 2012.

Harutyunyan protiv Jermenije, br. 36549/03, ECHR 2007-III

Hasáliková protiv Slovačke, br. 39654/15, 24. jun 2021.

Hauschildt protiv Danske, 24. maj 1989, Serija A br. 154

Haxhia protiv Albanije, br. 29861/03, 8. oktobar 2013.

Heaney i McGuinness protiv Irske, br. 34720/97, ECHR 2000-XII

Heglas protiv Češke Republike, br. 5935/02, 1. mart 2007.

Henri Rivière i drugi protiv Francuske, br. 46460/10, 25. jul 2013.

Henryk Urban i Ryszard Urban protiv Poljske, br. 23614/08, 30. novembar 2010.

Hermi protiv Italije [GC], br. 18114/02, ECHR 2006-XII
Hernández Royo protiv Španije, br. 16033/12, 20. septembar 2016.
Hokkeling protiv Holandije, br. 30749/12, 14. februar 2017.
Holm protiv Švedske, 25. novembar 1993, Serija A br. 279-A
Horvatić protiv Hrvatske, br. 36044/09, 17. oktobar 2013.
Hümmer protiv Nemačke, br. 26171/07, 19. jul 2012.
Husain protiv Italije (dec.), br. 18913/03, ECHR 2005-III
Husayn (Abu Zubaydah) protiv Poljske, br. 7511/13, 24. jul 2014.
Hüseyin Turan protiv Turske, br. 11529/02, 4. mart 2008.
Huseyn i drugi protiv Azerbejdžana, br. 35485/05 i 3 druga, 26. jul 2011.

—|—

I. A. protiv Francuske, 23. septembar 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-VII
I. H. i drugi protiv Austrije, br. 42780/98, 20. april 2006.
Iasir protiv Belgije, br. 21614/12, 26. januar 2016.
Iancu protiv Rumunije, br. 62915/17, 23. februar 2021.
Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 50541/08 i 3 druga, 13. septembar 2016.
İbrahim Öztürk protiv Turske, br. 16500/04, 17. februar 2009.
Idalov protiv Rusije [GC], br. 5826/03, 22. maj 2012.
Iglin protiv Ukrajine, br. 39908/05, 12. januar 2012.
Ignat protiv Rumunije, br. 17325/16, 9. novembar 2021.
Igual Coll protiv Španije, br. 37496/04, 10. mart 2008.
Igor Pascari protiv Republike Moldavije, br. 25555/10, 30. avgust 2016.
Ilgar Mammadov protiv Azerbejdžana (br. 2), br. 919/15, 16. novembar 2017.
Imbrioscia protiv Švajcarske, 24. novembar 1993, Serija A br. 275
Incal protiv Turske, 9. jun 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-IV
International Bank for Commerce and Development AD i drugi protiv Bugarske, br. 7031/05, 2. jun 2016.
Iprahim Ülger protiv Turske, br. 57250/00, 29. jul 2004.
Ismoilov i drugi protiv Rusije, br. 2947/06, 24. april 2008.
Istrate protiv Rumunije, br. 44546/13, 13. april 2021.
Işyar protiv Bugarske, br. 391/03, 20. novembar 2008.

—J—

J. K. i drugi protiv Švedske [GC], br. 59166/12, 23. avgust 2016.
J. M. i drugi protiv Austrije, br. 61503/14 i 2 druga, 1. jun 2017.
Jalloh protiv Nemačke [GC], br. 54810/00, ECHR 2006-IX
Janatuinen protiv Finske, br. 28552/05, 8. decembar 2009.
Janošević protiv Švedske, br. 34619/97, ECHR 2002-VII
Jasiński protiv Poljske, br. 30865/96, 20. decembar 2005.
Jasper protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 27052/95, 16. februar 2000.
Jhangiryan protiv Jermenije, br. 44841/08 i 63701/09, 8. oktobar 2020.
Johansen protiv Nemačke, br. 17914/10, 15. septembar 2016.
John Murray protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], 8. februar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-I
Jorgić protiv Nemačke, br. 74613/01, ECHR 2007-III
Jossemaume protiv Francuske, br. 39243/10, 8. mart 2012.
Judge protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 35863/10, 8. februar 2011.
Juha Nuutinen protiv Finske, br. 45830/99, 24. april 2007.

Julius Kloiber Schlachthof GmbH i drugi protiv Austrije, br. 21565/07 i 3 druga, 4. april 2013.
Júlíus Þór Sigurþórsson protiv Islanda, br. 38797/17, 16. jul 2019.
Jussila protiv Finske [GC], br. 73053/01, ECHR 2006-XIV

—K—

K. protiv Francuske, br. 10210/82, Odluka Komisije od 7. decembra 1983, Odluke i izveštaji 35
Kaçiu i Kotorri protiv Albanije, br. 33192/07 i 33194/07, 25. jun 2013.
Kadagishvili protiv Gruzije, br. 12391/06, 14. maj 2020.
Kalēja protiv Letonije, br. 22059/08, 5. oktobar 2017.
Kamasinski protiv Austrije, 19. decembar 1989, Serija A br. 168
Kamenos protiv Kipra, br. 147/07, 31. oktobar 2017.
Kangers protiv Letonije, br. 35726/10, 14. mart 2019.
Kapetanios i drugi protiv Grčke, br. 3453/12 i 2 druga, 30. april 2015.
Kapustyak protiv Ukrajine, br. 26230/11, 3. mart 2016.
Karimov i drugi protiv Azerbejdžana, br. 24219/16 i 2 druga, 22. jul 2021.
Fikret Karahan protiv Turske, br. 53848/07, 16. mart 2021.
Karaman protiv Nemačke, br. 17103/10, 27. februar 2014.
Karelin protiv Rusije, br. 926/08, 20. septembar 2016.
Karpenko protiv Rusije, br. 5605/04, 13. mart 2012.
Karrar protiv Belgije, br. 61344/16, 31. avgust 2021.
Kartoyev i drugi protiv Rusije, br. 9418/13 i 2 druga, 19. oktobar 2021.
Kasatkin protiv Rusije (dec.), br. 53672/14, 22. jun 2021.
Kashlev protiv Estonije, br. 22574/08, 26. april 2016.
Kasparov i drugi protiv Rusije, br. 21613/07, 3. oktobar 2013.
Kaste i Mathisen protiv Norveške, br. 18885/04 i 21166/04, ECHR 2006-XIII
Kart protiv Turske [GC], br. 8917/05, ECHR 2009 (izvodi)
Katritsch protiv Francuske, br. 22575/08, 4. novembar 2010.
Kemal Coşkun protiv Turske, br. 45028/07, 28. mart 2017.
Kereselidze protiv Gruzije, br. 39718/09, 28. mart 2019.
Kerman protiv Turske, br. 35132/05, 22. novembar 2016.
Kerr protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 63356/00, 23. septembar 2003.
Keskin protiv Holandije, br. 2205/16, 19. januar 2021.
Khalfaoui protiv Francuske, br. 34791/97, ECHR 1999-IX
Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 35394/97, ECHR 2000-V
Khlyustov protiv Rusije, br. 28975/05, 11. jul 2013.
Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije, br. 11082/06 i 13772/05, 25. jul 2013.
Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije (br. 2), br. 42757/07 i 51111/07, 14. januar 2020.
Khudobin protiv Rusije, br. 59696/00, ECHR 2006-XII (izvodi)
Khuzhin i drugi protiv Rusije, br. 13470/02, 23. oktobar 2008.
Kikabidze protiv Gruzije, br. 57642/12, 16. novembar 2021.
Kilin protiv Rusije, br. 10271/12, 11. maj 2021.
Klimentyev protiv Rusije, br. 46503/99, 16. novembar 2006.
Klouvi protiv Francuske, br. 30754/03, 30. jun 2011.
Knox protiv Italije, br. 76577/13, 24. januar 2019.
Kobiashvili protiv Gruzije, br. 36416/06, 14. mart 2019.
Kohen i drugi protiv Turske, br. 66616/10, 7. jun 2022.
Kok protiv Holandije (dec.), br. 43149/98, 4. jul 2000.
Kolesnikova protiv Rusije, br. 45202/14, 2. mart 2021.
König protiv Nemačke, 28. jun 1978, Serija A br. 27
Konstas protiv Grčke, br. 53466/07, 24. maj 2011.

Kontalexis protiv Grčke, br. 59000/08, 31. maj 2011.
Kormev protiv Bugarske, br. 39014/12, 5. oktobar 2017.
Krasniki protiv Češke Republike, br. 51277/99, 28. februar 2006.
Kremzow protiv Austrije, 21. septembar 1993, Serija A br. 268-B
Krestovskiy protiv Rusije, br. 14040/03, 28. oktobar 2010.
Kriegisch protiv Nemačke (dec.), br. 21698/06, 23. novembar 2010.
Kristiansen protiv Norveške, br. 1176/10, 17. decembar 2015.
Kröcher i Möller protiv Švajcarske, br. 8463/78, Odluka Komisije od 9. jula 1981, Odluke i izveštaji 26
Krombach protiv Francuske, br. 29731/96, ECHR 2001-II
Kulikowski protiv Poljske, br. 18353/03, 19. maj 2009.
Kuopila protiv Finske, br. 27752/95, 27. april 2000.
Kuzmina i drugi protiv Rusije, br. 66152/14 i 8 drugi, 20. april 2021.
Kyprianou protiv Kipra [GC], br. 73797/01, ECHR 2005-XIII

Labergère protiv Francuske, br. 16846/02, 26. septembar 2006.
Lacadena Calero protiv Španije, br. 23002/07, 22. novembar 2011.
Lagerblom protiv Švedske, br. 26891/95, 14. januar 2003.
Lagutin i drugi protiv Rusije, br. 6228/09 i 4 druga, 24. april 2014.
Lähteenmäki protiv Estonije, br. 53172/10, 21. jun 2016.
Lala protiv Holandije, 22. septembar 1994, Serija A br. 297-A
Lamatic protiv Rumunije, br. 55859/15, 1. decembar 2020.
Lambin protiv Rusije, br. 12668/08, 21. novembar 2017.
Larrañaga Arando i drugi protiv Španije (dec.), br. 73911/16 i 2 druga, 25. jun 2019.
Lazu protiv Republike Moldavije, br. 46182/08, 5. jul 2016.
Lanz protiv Austrije, br. 24430/94, 31. januar 2002.
Laska i Lika protiv Albanije, br. 12315/04 i 17605/04, 20. april 2010.
Lauko protiv Slovačke, 2. septembar 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-VI
Lavents protiv Letonije, br. 58442/00, 28. novembar 2002.
Layijov protiv Azerbejdžana, br. 22062/07, 10. april 2014.
Leas protiv Estonije, br. 59577/08, 6. mart 2012.
Legillon protiv Francuske, br. 53406/10, 10. januar 2013.
Lena Atanasova protiv Bugarske, br. 52009/07, 26. januar 2017.
Lhermitte protiv Belgije [GC], br. 34238/09, 29. novembar 2016.
Liblik i drugi protiv Estonije, br. 173/15 i 5 drugih, 28. maj 2019.
Lilian Erhan protiv Republike Moldavije, br. 21947/16, 5. jul 2022.
Lilly France S. A. protiv Francuske (dec.), br. 53892/00, 3. decembar 2002.
Lobarev i drugi protiv Rusije, br. 10355/09 i 5 drugih, 28. januar 2020.
Lobzhanidze i Peradze protiv Gruzije, br. 21447/11 i 35839/11, 27. februar 2020.
Löffler protiv Austrije, br. 30546/96, 3. oktobar 2000.
Lucà protiv Italije, br. 33354/96, ECHR 2001-II
Lučić protiv Hrvatske, br. 5699/11, 27. februar 2014.
Luedicke, Belkacem i Koç protiv Nemačke, 28. novembar 1978, Serija A br. 29
Loizides protiv Kipra, br. 31029/15, 5. jul 2022.
Lundkvist protiv Švedske (dec.), br. 48518/99, ECHR 2003-XI
Lutz protiv Nemačke, 25. avgust 1987, Serija A br. 123
Lysyuk protiv Ukrajine, br. 72531/13, 14. oktobar 2021.

—M—

M protiv Holandije, br. 2156/10, 25. jul 2017.
M. T. B. protiv Turske, br. 147081/06, 12. jun 2018.
Maaouia protiv Francuske [GC], br. 39652/98, ECHR 2000-X
Maciszewski i drugi protiv Poljske (dec.), br. 65313/13 i drugi, 23. jun 2020.
Maestri i drugi protiv Italije, br. 20903/15 i 3 druga, 8. jul 2021.
Magee protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 28135/95, ECHR 2000-VI
Magnitskiy i drugi protiv Rusije, br. 32631/09 i 53799/12, 27. avgust 2019.
Makeyan i drugi protiv Jermenije, br. 46435/09, 5. decembar 2019.
Makhfi protiv Francuske, br. 59335/00, 19. oktobar 2004.
Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine [GC], br. 2312/08 i 34179/08, ECHR 2013
Malige protiv Francuske, 23. septembar 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-VII
Malinas protiv Litvanije, br. 10071/04, 1. jul 2008.
Malofeyeva protiv Rusije, br. 36673/04, 30. maj 2013.
Mamatkulov i Askarov protiv Turske [GC], br. 46827/99 i 46951/99, ECHR 2005-I
Mamič protiv Slovenije (br. 2), br. 75778/01, ECHR 2006-X (izvodi)
Marčan protiv Hrvatske, br. 40820/12, 10. jul 2014.
Marcello Viola protiv Italije, br. 45106/04, ECHR 2006-XI (izvodi)
Marcos Barrios protiv Španije, br. 17122/07, 21. septembar 2010.
Maresti protiv Hrvatske, br. 55759/07, 25. jun 2009.
Marguš protiv Hrvatske [GC], br. 4455/10, ECHR 2014
Marilena-Carmen Popa protiv Rumunije, br. 1814/11, 18. februar 2020.
Marinoni protiv Italije, br. 27801/12, 18. novembar 2021.
Marpa Zeeland B. V. i Metal Welding B. V. protiv Holandije, br. 46300/99, ECHR 2004-X (izvodi)
Martin protiv Estonije, br. 35985/09, 30. maj 2013.
Martin protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 40426/98, 24. oktobar 2006
Martínez Agirre i drugi protiv Španije (dec.), br. 75529/16 i 79503/16, 25. jun 2019.
Martinie protiv Francuske [GC], br. 58675/00, ECHR 2006-VI
Matanović protiv Hrvatske, br. 2742/12, 4. april 2017.
Matijašević protiv Srbije, br. 23037/04, 19. septembar 2006.
Matijašić protiv Hrvatske (dec.), br. 38771/15, 8. jun 2021.
Matis protiv Francuske (dec.), br. 43699/13, 6. oktobar 2015.
Mattick protiv Nemačke (dec.), br. 62116/00, ECHR 2005-VII
Mattocchia protiv Italije, br. 23969/94, ECHR 2000-IX
Matyjek protiv Poljske, br. 38184/03, 24. april 2007.
Matytsina protiv Rusije, br. 58428/10, 27. mart 2014.
Mariusz Lewandowski protiv Poljske, br. 66484/09, 3. jul 2012.
Majzit protiv Rusije, br. 63378/00, 20. januar 2005.
McFarlane protiv Irske [GC], br. 31333/06, 10. septembar 2010.
Medenica protiv Švajcarske, br. 20491/92, ECHR 2001-VI
Meftah i drugi protiv Francuske [GC], br. 32911/96 i 2 druga, ECHR 2002-VII
Mehmet Ali Eser protiv Turske, br. 1399/07, 15. oktobar 2019.
Mehmet Duman protiv Turske, br. 38740/09, 23. oktobar 2018.
Mehmet Zeki Çelebi protiv Turske, br. 27582/07, 28. januar 2020.
Melgarejo Martinez de Abellanos protiv Španije, br. 11200/19, 14. decembar 2021.
Melich i Beck protiv Češke Republike, br. 35450/04, 24. jul 2008.
Melin protiv Francuske, 22. jun 1993, Serija A br. 261-A
Meng protiv Nemačke, br. 1128/17, 16. februar 2021.
Mergen i drugi protiv Turske, br. 44062/09 i 4 druga, 31. maj 2016.
Mežnarić protiv Hrvatske, br. 71615/01, 15. jul 2005.
Micallef protiv Malte [GC], br. 17056/06, ECHR 2009

Mieg de Boofzheim protiv Francuske (dec.), br. 52938/99, ECHR 2002-X
Mika protiv Švedske (dec.), br. 31243/06, 27. januar 2009.
Mikhail Mironov protiv Rusije, br. 58138/09, 6. oktobar 2020.
Mikhaylova protiv Rusije, br. 46998/08, 19. novembar 2015.
Mikolajová protiv Slovačke, br. 4479/03, 18. januar 2011.
Milachikj protiv Severne Makedonije, br. 44773/16, 14. oktobar 2021.
Milasi protiv Italije, 25. jun 1987, Serija A br. 119
Milinenė protiv Litvanije, br. 74355/01, 24. jun 2008.
Miljević protiv Hrvatske, br. 68317/13, 25. jun 2020.
Miller i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 45825/99 i 2 druga, 26. oktobar 2004.
Miminoshvili protiv Rusije, br. 20197/03, 28. jun 2011.
Minelli protiv Švajcarske, 25. mart 1983, Serija A br. 62
Mircea protiv Rumunije, br. 41250/02, 29. mart 2007.
Mirčetić protiv Hrvatske, br. 30669/15, 22. april 2021.
Mirilashvili protiv Rusije, br. 6293/04, 11. decembar 2008.
Mitrov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 45959/09, 2. jun 2016.
Mityanin i Leonov protiv Rusije, br. 11436/06 i 22912/06, 7. maj 2019.
Monedero Angora protiv Španije (dec.), br. 41138/05, ECHR 2008
Monnell i Morris protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 2. mart 1987; Serija A br. 115
Montcornet de Caumont protiv Francuske (dec.), br. 59290/00, ECHR 2003-VII
Montera protiv Italije (dec.), br. 64713/01, 9. jul 2002.
Moiseyev protiv Rusije, br. 62936/00, 9. oktobar 2008.
Moreira Ferreira protiv Portugalije (br. 2) [GC], br. 19867/12, 11. jul 2017.
Morice protiv Francuske [GC], br. 29369/10, ECHR 2015
Moroz protiv Ukrajine, br. 5187/07, 2. mart 2017.
Mouillet protiv Francuske (dec.), br. 27521/04, 13. septembar 2007.
Mtchedlishvili protiv Gruzije, br. 894/12, 25. februar 2021.
Mucha protiv Slovačke, br. 63703/19, 25. novembar 2021.
Müller protiv Nemačke, br. 54963/08, 27. mart 2014.
Müller-Hartburg protiv Austrije, br. 47195/06, 19. februar 2013.
Mulosmani protiv Albanije, br. 29864/03, 8. oktobar 2013.
Murtazaliyeva protiv Rusije [GC], br. 36658/05, 18. decembar 2018.
Mustafa protiv Bugarske, br. 1230/17, 28. novembar 2019.
Mustafa (Abu Hamza) protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 31411/07, 18. januar 2011.
Mustafa Tunç i Fecire Tunç protiv Turske [GC], br. 24014/05, 14. april 2015.

—N—

Nagmetov protiv Rusije [GC], br. 35589/08, 30. mart 2017.
Nakhmanovich protiv Rusije, br. 55669/00, 2. mart 2006.
Natsvlshvili i Togonidze protiv Gruzije, br. 9043/05, ECHR 2014 (izvodi)
Natunen protiv Finske, br. 21022/04, 31. mart 2009.
Navalnyy protiv Rusije [GC], br. 29580/12 i 4 druga, 15. novembar 2018.
Navalnyy i Gunko protiv Rusije, br. 75186/12, 10. novembar 2020.
Navalnyy i Ofitserov protiv Rusije, br. 46632/13 i 28671/14, 23. februar 2016.
Navone i drugi protiv Monaka, br. 62880/11 i 2 druga, 24. oktobar 2013.
Nechay protiv Ukrajine, br. 15360/10, 1. jul 2021.
Nechiporuk i Yonkalo protiv Ukrajine, br. 42310/04, 21. april 2011.
Negulescu protiv Rumunije, br. 11230/12, 16. februar 2021.
Nejdet Şahin i Perihan Şahin protiv Turske [GC], br. 13279/05, 20. oktobar 2011.
Nemtsov protiv Rusije, br. 1774/11, 31. jul 2014.

Nerattini protiv Grčke, br. 43529/07, 18. decembar 2008.
Nešťák protiv Slovačke, br. 65559/01, 27. februar 2007.
Neumeister protiv Austrije, 27. jun 1968, Serija A br. 8
Nevzlin protiv Rusije, br. 26679/08, 18. januar 2022.
Nicholas protiv Kipra, br. 63246/10, 9. januar 2018.
Nicoleta Gheorghe protiv Rumunije, br. 23470/05, 3. april 2012.
Niedermeier protiv Nemačke (dec.), br. 37972/05, 3. februar 2009.
Nikitin protiv Rusije, br. 50178/99, ECHR 2004-VIII
Ninn-Hansen protiv Danske (dec.), br. 28972/75, ECHR 1999-V
Nișulescu protiv Rumunije, br. 16184/06, 22. septembar 2015.
Nortier protiv Holandije, 24. avgust 1993, Serija A br. 267
Nurmamedov protiv Rusije, br. 30138/02, 7. jun 2007.

—O—

O. protiv Norveške, br. 29327/95, ECHR 2003-II
O'Donnell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 16667/10, 7. april 2015.
O'Halloran i Francis protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 15809/02 i 25624/02, ECHR 2007-VIII
O'Neill protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 14541/15, 8. januar 2019.
OAQ Neftyanaya Kompaniya Yukos protiv Rusije, br. 14902/04, 20. septembar 2011.
Oberschlick protiv Austrije (br. 1), 23. maj 1991, Serija A br. 204
Öcalan protiv Turske [GC], br. 46221/99, ECHR 2005-IV
Öcalan protiv Turske (dec.), br. 5980/07, 6. jul 2010.
Oddone i Pecci protiv San Marina, br. 26581/17 i 31024/17, 17. oktobar 2019.
Oleksandr Volkov protiv Ukrajine, br. 21722/11, ECHR 2013
Omar protiv Francuske, 29. jul 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-V
Otegi Mondragon i drugi protiv Španije, br. 4184/15 i 4 druga, 6. novembar 2018.
Otegi Mondragon i drugi protiv Španije (dec.), br. 4184/15, 3. novembar 2015.
Othman (Abu Qatada) protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 8139/09, ECHR 2012
Özmurat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. protiv Turske, br. 48657/06, 28. novembar 2017.
Öztürk protiv Nemačke, 21. februar 1984, Serija A br. 73

—P—

P. G. i J. H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 44787/98, ECHR 2001-IX
P. K. protiv Finske (dec.), br. 37442/97, 9. jul 2002.
P. S. protiv Nemačke, br. 33900/96, 20. decembar 2001.
Paci protiv Belgije, br. 45597/09, stav 85, 17. april 2018.
Padin Gestoso protiv Španije (dec.), br. 39519/98, ECHR 1999-II (izvodi)
Padovani protiv Italije, 26. februar 1993, Serija A br. 257-B
Paić protiv Hrvatske, br. 47082/12, 29. mart 2016.
Paixão Moreira Sá Fernandes protiv Portugalije, br. 78108/14, 25. februar 2020.
Pakelli protiv Nemačke, 25. april 1983, Serija A br. 64
Paksas protiv Litvanije [GC], br. 34932/04, ECHR 2011 (izvodi)
Palchik protiv Ukrajine, br. 16980/06, 2. mart 2017.
Pandjikidze i drugi protiv Gruzije, br. 30323/02, 27. oktobar 2009.
Pandy protiv Belgije, br. 13583/02, 21. septembar 2006.
Papadakis protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 50254/07, 26. februar 2013.
Papon protiv Francuske (dec.), br. 54210/00, ECHR 2001-XII

Papon protiv Francuske (br. 2), br. 54210/00, ECHR 2002-VII
Paraponiaris protiv Grčke, br. 42132/06, 25. septembar 2008.
Parlov-Tkalčić protiv Hrvatske, br. 24810/06, 22. decembar 2009.
Pasquini protiv San Marina (br. 2), br. 23349/17, 20. oktobar 2020.
Pastörs protiv Nemačke, br. 55225/14, 3. oktobar 2019.
Paulikas protiv Litvanije, br. 57435/09, 24. januar 2017.
Paunović protiv Srbije, br. 54574/07, 3. decembar 2019.
Pedersen i Baadsgaard protiv Danske [GC], br. 49017/99, ECHR 2004-XI
Pélissier i Sassi protiv Francuske [GC], br. 25444/94, ECHR 1999-II
Pelladoah protiv Holandije, 22. septembar 1994, Serija A br. 297-B
Pello protiv Estonije, br. 11423/03, 12. april 2007.
Penev protiv Bugarske, 20494/04, 7. januar 2010.
Peñafiel Salgado protiv Španije (dec.), br. 65964/01, 16. april 2002.
Pereira Cruz i drugi protiv Portugalije, br. 56396/12 i 3 druga, 26. jun 2018.
Perez protiv Francuske [GC], br. 47287/99, ECHR 2004-I
Perna protiv Italije [GC], br. 48898/99, ECHR 2003-V
Peša protiv Hrvatske, br. 40523/08, 8. april 2010.
Pescador Valero protiv Španije, br. 62435/00, ECHR 2003-VII
Peter Armstrong protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 65282/09, 9. decembar 2014.
Petyo Petkov protiv Bugarske, br. 32130/03, 7. januar 2010.
Pfeifer i Plankl protiv Austrije, 25. februar 1992, Serija A br. 227
Pham Hoang protiv Francuske, 25. septembar 1992, Serija A br. 243
Phillips protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 41087/98, ECHR 2001-VII
Pierre-Bloch protiv Francuske, 21. oktobar 1997, Izveštaji o presudama i odlukama 1997-VI
Piersack protiv Belgije, 1. oktobar 1982, Serija A br. 53
Pirozzi protiv Belgije, br. 21055/11, 17. april 2018.
Pishchalnikov protiv Rusije, br. 7025/04, 24. septembar 2009.
Piškin protiv Turske, br. 33399/18, 15. decembar 2020.
Planka protiv Austrije, br. 25852/94, Odluka Komisije od 15. maja 1996.
Poitrimol protiv Francuske, 23. novembar 1993, Serija A br. 277-A
Poletan i Azirovik protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 26711/07 i 2 druga, 12. maj 2016.
Polufakin i Chernyshev protiv Rusije, br. 30997/02, 25. septembar 2008.
Polyakh i drugi protiv Ukrajine, br. 58812/15 i 4 druga, 17. oktobar 2019.
Polyakov protiv Rusije, br. 77018/01, 29. januar 2009.
Poncelet protiv Belgije, br. 44418/07, 30. mart 2010.
Popov protiv Rusije, br. 26853/04, 13. jul 2006.
Popovici protiv Moldavije, br. 289/04 i 41194/04, 27. novembar 2007.
Poppe protiv Holandije, br. 32271/04, 24. mart 2009.
Posokhov protiv Rusije, br. 63486/00, ECHR 2003-IV
Prade protiv Nemačke, br. 7215/10, 3. mart 2016.
Präjină protiv Rumunije, br. 5592/05, 7. januar 2014.
Previti protiv Italije (dec.), br. 45291/06, 8. decembar 2009.
Priebke protiv Italije (dec.), br. 48799/99, 5. april 2001.
Prina protiv Rumunije (dec.), br. 37697/13, 8. septembar 2020.
Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. protiv Slovenije, br. 47072/15, 23. oktobar 2018.
Protopapa protiv Turske, br. 16084/90, 24. februar 2009.
Przydział protiv Poljske, br. 15487/08, 24. maj 2016.
Pugžlys protiv Poljske, br. 446/10, 14. jun 2016.
Pullar protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 10. jun 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-III
Pullicino protiv Malte (dec.), br. 45441/99, 15. jun 2000.

Putz protiv Austrije, 22. februar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-I

—Q—

Quaranta protiv Švajcarske, 24. maj 1991, Serija A br. 205

—R—

R. protiv Belgije, br. 15957/90, Odluka Komisije od 30. marta 1992, Odluke i izveštaji 72

R. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 33506/05, 4. januar 2007.

R. B. protiv Estonije, br. 22597/16, 22. jun 2021.

R. D. protiv Poljske, br. 29692/96 i 34612/97, 18. decembar 2001.

R. S. protiv Nemačke (dec.), br. 19600/15, 28. mart 2017.

Radio France i drugi protiv Francuske, br. 53984/00, ECHR 2004-II

Raimondo protiv Italije, 22. februar 1994, Serija A br. 281-A

Ramanauskas protiv Litvanije [GC], br. 74420/01, ECHR 2008

Ramanauskas protiv Litvanije (br. 2), br. 55146/14, 20. februar 2018.

Ramda protiv Francuske, br. 78477/11, 19. decembar 2017.

Ramos Nunes de Carvalho e Sá protiv Portugalije [GC], br. 55391/13 i 2 druga, 6. novembar 2018.

Rasmussen protiv Poljske, br. 38886/05, 28. april 2009.

Ravnsborg protiv Švedske, 23. mart 1994, Serija A br. 283-B

Raza protiv Bugarske, br. 31465/08, 11. februar 2010.

Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije, br. 75734/12 i 2 druga, 19. novembar 2019.

Refah Partisi (Welfare Party) i drugi protiv Turske (dec.), br. 41340/98 i 3 druga, 3. oktobar 2000.

Reichman protiv Francuske, br. 50147/11, 12. jul 2016.

Reinhardt i Slimane-Kaïd protiv Francuske, 31. mart 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-II

Remli protiv Francuske, 23. april 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-II

Richert protiv Poljske, br. 54809/07, 25. oktobar 2011.

Riepan protiv Austrije, br. 35115/97, ECHR 2000-XII

Ringeisen protiv Austrije, 16. jul 1971, Serija A br. 13

Ringvold protiv Norveške, br. 34964/97, ECHR 2003-II

Rodionov protiv Rusije, br. 9106/09, 11. decembar 2018.

Romenskiy protiv Rusije, br. 22875/02, 13. jun 2013.

Rook protiv Nemačke, br. 1586/15, 25. jul 2019.

Rostomashvili protiv Gruzije, br. 13185/07, 8. novembar 2018.

Rouille protiv Francuske, br. 50268/99, 6. januar 2004.

Rowe and Davis protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 28901/95, ECHR 2000-II

Rudnichenko protiv Ukrajine, br. 2775/07, 11. jul 2013.

Ruiz Torija protiv Španije, 9. decembar 1994, Serija A br. 303-A

Rupa protiv Rumunije (br. 1), br. 58478/00, 16. decembar 2008.

Rushiti protiv Austrije, br. 28389/95, 21. mart 2000.

Rusishvili protiv Gruzije, br. 15269/13, 30. jun 2022.

Rutkowski i drugi protiv Poljske, br. 72287/10 i 2 druga, 7. jul 2015.

Rybacki protiv Poljske, br. 52479/99, 13. januar 2009.

Rywin protiv Poljske, br. 6091/06 i 2 druga, 18. februar 2016.

—S—

- S. protiv Švajcarske*, 28. novembar 1991, Serija A br. 220
- S. C. IMH Suceava S. R. L. protiv Rumunije*, br. 24935/04, 29. oktobar 2013.
- S. N. protiv Švedske*, br. 34209/96, ECHR 2002-V
- Saadi protiv Italije* [GC], br. 37201/06, ECHR 2008
- Saccoccia protiv Austrije* (dec.), br. 69917/01, 5. jul 2007.
- Sadak i drugi protiv Turske (br. 1)*, br. 29900/96 i 3 druga, ECHR 2001-VIII
- Şahiner protiv Turske*, br. 29279/95, 25. septembar 2001.
- Sainte-Marie protiv Francuske*, 16. decembar 1992, Serija A br. 253-A
- Sakhnovskiy protiv Rusije* [GC], br. 21272/03, 2. novembar 2010.
- Sakit Zahidov protiv Azerbejdžana*, br. 51164/07, 12. novembar 2015.
- Salabiaku protiv Francuske*, 7. oktobar 1988, Serija A br. 141-A
- Salduz protiv Turske* [GC], br. 36391/02, ECHR 2008
- Şaman protiv Turske*, br. 35292/05, 5. april 2011.
- Sampech protiv Italije* (dec.), br. 55546/09, 19. maj 2015.
- Sanader protiv Hrvatske*, br. 66408/12, 12. februar 2015.
- Sancaklı protiv Turske*, br. 1385/07, 15. maj 2018.
- Sandu protiv Republike Moldavije*, br. 16463/08, 11. februar 2014.
- Sapunarescu protiv Nemačke* (dec.), br. 22007/03, 11. septembar 2006.
- Saric protiv Danske* (dec.), br. 31913/96, 2. februar 1999.
- Šarkienė protiv Litvanije* (dec.), br. 51760/10, 27. jun 2017.
- Sassi i Benchellali protiv Francuske*, br. 10917/15 i 10941/15, 25. novembar 2021.
- Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [GC], 17. decembar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-VI
- Sawoniuk protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), br. 63716/00, ECHR 2001-VI
- Schatschaschwili protiv Nemačke* [GC], br. 9154/10, ECHR 2015
- Schenk protiv Švajcarske*, 12. jul 1988, Serija A br. 140
- Schmautzer protiv Austrije*, 23. oktobar 1995, Serija A br. 328-A
- Schmid-Laffer protiv Švajcarske*, br. 41269/08, 16. jun 2015.
- Schneider protiv Francuske* (dec.), br. 49852/06, 30. jun 2009.
- Scholer protiv Nemačke*, br. 14212/10, 18. decembar 2014.
- Schwarzenberger protiv Nemačke*, br. 75737/01, 10. avgust 2006.
- Sejdović protiv Italije* [GC], br. 56581/00, ECHR 2006-II
- Sekanina protiv Austrije*, 25. avgust 1993, Serija A br. 266-A
- Seleznev protiv Rusije*, br. 15591/03, 26. jun 2008.
- Seliwiak protiv Poljske*, br. 3818/04, 21. jul 2009.
- Sepil protiv Turske*, br. 17711/07, 12. novembar 2013.
- Sequeira protiv Portugalije* (dec.), br. 73557/01, ECHR 2003-VI
- Sergey Afanasyev protiv Ukrajine*, br. 48057/06, 15. novembar 2012.
- Serrano Contreras protiv Španije (br. 2)*, br. 2236/19, 26. oktobar 2021.
- Seton protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 55287/10, 31. mart 2016.
- Shabelnik protiv Ukrajine (br. 2)*, br. 15685/11, 1. jun 2017.
- Shannon protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (dec.), br. 67537/01, ECHR 2004-IV
- Shekhov protiv Rusije*, br. 12440/04, 19. jun 2014.
- Shorazova protiv Malte*, br. 51853/19, 3. mart 2022.
- Shulepova protiv Rusije*, br. 34449/03, 11. decembar 2008.
- Shumeyev i drugi protiv Rusije* (dec.), br. 29474/07 i 2 druga, 22. septembar 2015.
- Sibgatullin protiv Rusije*, br. 32165/02, 23. april 2009.
- Sidabras i Diautas protiv Litvanije* (dec.), br. 55480/00 i 59330/00, 1. jul 2003.
- Sievert protiv Nemačke*, br. 29881/07, 19. jul 2012.
- Sigríður Elín Sigfúsdóttir protiv Islanda*, br. 41382/17, 25. februar 2020.

Silickienė protiv Litvanije, br. 20496/02, 10. april 2012.
Simeonovi protiv Bugarske [GC], br. 21980/04, 12. maj 2017.
Simon Price protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 15602/07, 15. septembar 2016.
Şimşek, Andiç i Boğatekin protiv Turske (dec.), br. 75845/12 i drugi, 17. mart 2020.
Sipavičius protiv Litvanije, br. 49093/99, 21. februar 2002.
Sîrghi protiv Rumunije, br. 19181/09, 24. maj 2016.
Sitnevskiy i Chaykovskiy protiv Ukrajine, br. 48016/06 i 7817/07, 10. novembar 2016.
Škaro protiv Hrvatske, br. 6962/13, 6. decembar 2016.
Sklyar protiv Rusije, br. 45498/11, 18. jul 2017.
Škrlić protiv Hrvatske, br. 21835/06, 11. jul 2019.
Ślomka protiv Poljske, br. 68924/12, 6. decembar 2018.
Šmajgl protiv Slovenije, br. 29187/10, 4. oktobar 2016.
Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., i drugi protiv Portugalije, br. 56637/10 i 5 drugih, 30. oktobar 2014.
Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 7. jul 1989, Serija A br. 161
Solakov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 47023/99, ECHR 2001-X
Sofri i drugi protiv Italije (dec.), br. 37235/97, ECHR 2003-VIII
Soytemiz protiv Turske, br. 57837/09, 27. novembar 2018.
Spînu protiv Rumunije, br. 32030/02, 29. april 2008.
Sršen protiv Hrvatske (dec.), br. 30305/13, 22. januar 2019.
Stanford protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 23. februar 1994, Serija A br. 282-A
Starokadomskiy protiv Rusije (br. 2), br. 27455/06, 13. mart 2014.
Štefančič protiv Slovenije, br. 18027/05, 25. oktobar 2012.
Steininger protiv Austrije, br. 21539/07, 17. april 2012.
Stepanyan protiv Jermenije, br. 45081/04, 27. oktobar 2009.
Stephens protiv Malte (br. 3), br. 35989/14, 14. januar 2020.
Stevan Petrović protiv Srbije, br. 6097/16 i 28999/19, 20. april 2021.
Stirmanov protiv Rusije, br. 31816/08, 29. januar 2019.
Štitić protiv Hrvatske, br. 29660/03, 8. novembar 2007.
Stoichkov protiv Bugarske, br. 9808/02, 24. mart 2005.
Stojković protiv Francuske i Belgije, br. 25303/08, 27. oktobar 2011.
Stoimenov protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 17995/02, 5. april 2007.
Stow i Gai protiv Portugalije (dec.), br. 18306/04, 4. oktobar 2005.
Šubinski protiv Slovenije, br. 19611/04, 18. januar 2007.
Suhadolc protiv Slovenije (dec.), br. 57655/08, 17. maj 2011.
Suküt protiv Turske (dec.), br. 59773/00, 11. septembar 2007.
Süleyman protiv Turske, br. 59453/10, 17. novembar 2020.
Sutter protiv Švajcarske, 22. februar 1984, Serija A br. 74
Suuripää protiv Finske, br. 43151/02, 12. januar 2010.
Svanidze protiv Gruzije, br. 37809/08, 25. jul 2019.
Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije [GC], br. 32541/08 i 43441/08, ECHR 2014 (izvodi)
Szabó protiv Švedske (dec.), br. 28578/03, 27. jun 2006.

—T—

T. K. protiv Litvanije, br. 114000/12, 12. jun 2018.
Tabaï protiv Francuske (dec.), br. 73805/01, 17. februar 2004.
Talmane protiv Letonije, br. 47938/07, 13. oktobar 2016.
Taräu protiv Rumunije, br. 3584/02, 24. februar 2009.
Tatishvili protiv Rusije, br. 1509/02, ECHR 2007-I
Taxquet protiv Belgije [GC], br. 926/05, ECHR 2010

Tchokhanelidze protiv Gruzije, br. 31536/07, 28. jun 2018.
Teixeira de Castro protiv Portugalije, 9. jun 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998-IV
Telfner protiv Austrije, br. 33501/96, 20. mart 2001.
Tempel protiv Češke Republike, br. 44151/12, 25. jun 2020.
Teodor protiv Rumunije, br. 46878/06, 4. jun 2013.
Teslya protiv Ukrajine, br. 52095/11, 8. oktobar 2020.
Thiam protiv Francuske, br. 80018/12, 18. oktobar 2018.
Thomann protiv Švajcarske, 10. jun 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996-III
Thomas protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 19354/02, 10. maj 2005.
Tierce i drugi protiv San Marina, br. 24954/94 i 2 druga, ECHR 2000-IX
Tikhonov i Khasis protiv Rusije, br. 12074/12 i 16442/12, 16. februar 2021.
Tirado Ortiz i Lozano Martin protiv Španije (dec.), br. 43486/98, ECHR 1999-V
Toeva protiv Bugarske (dec.), br. 53329/99, 9. septembar 2004.
Tolmachev protiv Estonije, br. 73748/13, 9. jul 2015.
Tonkov protiv Belgije, br. 41115/14, 8. mart 2022.
Topić protiv Hrvatske, br. 51355/10, 10. oktobar 2013.
Tortladze protiv Gruzije, br. 42371/08, 18. mart 2021.
Trepashkin protiv Rusije (br. 2), br. 14248/05, 16. decembar 2010.
Trofimov protiv Rusije, br. 1111/02, 4. decembar 2008.
Trubić protiv Hrvatske (dec.), br. 44887/10, 2. oktobar 2012.
Truten protiv Ukrajine, br. 18041/08, 23. jun 2016.
Tsalkitzis protiv Grčke (br. 2), br. 72624/10, 19. oktobar 2017.
Tseber protiv Češke Republike, br. 46203/08, 22. novembar 2012.
Tsonyo Tsonev protiv Bugarske (br. 2), br. 2376/03, 14. januar 2010.
Turbylev protiv Rusije, br. 4722/09, 6. oktobar 2015.
Türk protiv Turske, br. 22744/07, 5. septembar 2017.
Turyev protiv Rusije, br. 20758/04, 11. oktobar 2016.
Twalib protiv Grčke, 9. jun 1998, Izveštaji o presudama i odlukama 1998 IV
Twomey, Cameron i Guthrie protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 67318/09 i 22226/12, 28. maj 2013.
Tychko protiv Rusije, br. 56097/07, 11. jun 2015.

—U—

Ubach Mortes protiv Andore (dec.), br. 46253/99, ECHR 2000-V
Ucak protiv Ujedinjenog Kraljevstva (dec.), br. 44234/98, 24. januar 2002.
Üçdağ protiv Turske, br. 23314/19, 31. avgust 2021.
Urazbayev protiv Rusije, br. 13128/06, 8. oktobar 2019.
Ürek i Ürek protiv Turske, br. 74845/12, 30. jul 2019.

—V—

V. protiv Finske, br. 40412/98, 24. april 2007.
V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva [GC], br. 24888/94, ECHR 1999 IX
Vacher protiv Francuske, 17. decembar 1996, Izveštaji o presudama i odlukama 1996 VI
Valeriy Lopata protiv Rusije, br. 19936/04, 30. oktobar 2012.
Vamvakas protiv Grčke (br. 2), br. 2870/11, 9. april 2015.
Van de Hurk protiv Holandije, 19. april 1994, Serija A br. 288
Van Geyselhem protiv Belgije [GC], br. 26103/95, ECHR 1999 I
Van Mechelen i drugi protiv Holandije, 23. april 1997, Izveštaji o presudama i odlukama 1997 III

[Van Wesenbeeck protiv Belgije](#), br. 67496/10 i 52936/12, 23. maj 2017.
[Vanfuli protiv Rusije](#), br. 24885/05, 3. novembar 2011.
[Vanyan protiv Rusije](#), br. 53203/99, 15. decembar 2005.
[Vardan Martirosyan protiv Jermenije](#), br. 13610/12, 15. jun 2021.
[Varela Geis protiv Španije](#), br. 61005/09, 5. mart 2013.
[Vasenin protiv Rusije](#), br. 48023/06, 21. jun 2016.
[Västberga Taxi Aktiebolag i Vulić protiv Švedske](#), br. 36985/97, 23. jul 2002.
[Vaudelle protiv Francuske](#), br. 35683/97, ECHR 2001 I
[Vayiç protiv Turske](#), br. 18078/02, ECHR 2006 VIII (izvodi)
[V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva](#), br. 77587/12 i 74603/12, 16. februar 2021.
[Vera Fernández-Huidobro protiv Španije](#), br. 74181/01, 6. januar 2010.
[Verhoek protiv Holandije \(dec.\)](#), br. 54445/00, 27. januar 2004.
[Veselov i drugi protiv Rusije](#), br. 23200/10 i 2 druga, 11. septembar 2012.
[Vidal protiv Belgije](#), 22. april 1992, Serija A br. 235 B
[Vidgen protiv Holandije](#), br. 29353/06, 10. jul 2012.
[Vidgen protiv Holandije \(dec.\)](#), br. 68328/17, 8. januar 2019.
[Viorel Burzo protiv Rumunije](#), br. 75109/01 i 12639/02, 30. jun 2009.
[Virgil Dan Vasile protiv Rumunije](#), br. 35517/11, 15. maj 2018.
[Visser protiv Holandije](#), br. 26668/95, 14. februar 2002.
[Vizgirda protiv Slovenije](#), br. 59868/08, 28. avgust 2018.
[Vladimir Romanov protiv Rusije](#), br. 41461/02, 24. jul 2008.
[Volkov i Adamskiy protiv Rusije](#), br. 7614/09 i 30863/10, 26. mart 2015.
[Vronchenko protiv Estonije](#), br. 59632/09, 18. jul 2013.
[Vyacheslav Korchagin protiv Rusije](#), br. 12307/16, 28. avgust 2018.
[Vyerentsov protiv Ukrajine](#), br. 20372/11, 11. april 2013.

—W—

[Wang protiv Francuske](#), br. 83700/17, 28. april 2022.
[W. S. protiv Poljske](#), br. 21508/02, 19. jun 2007.
[Walchli protiv Francuske](#), br. 35787/03, 26. jul 2007.
[Weh protiv Austrije](#), br. 38544/97, 8. april 2004.
[Welke i Białek protiv Poljske](#), br. 15924/05, 1. mart 2011.
[Wemhoff protiv Nemačke](#), 27. jun 1968, Serija A br. 7
[Willems i Gorjon protiv Belgije](#), br. 74209/16 i 3 druga, 21. septembar 2021.
[Włoch protiv Poljske \(dec.\)](#), br. 27785/95, 30. mart 2000.

—X—

[X. protiv Austrije](#), br. 6185/73, Odluka Komisije od 29. maja 1975, Odluke i izveštaji 2
[X. protiv Belgije](#), br. 7628/73, Odluka Komisije od 9. maja 1977, Odluke i izveštaji 9
[X protiv Holandije](#), br. 72631/17, 27. jul 2021.
[Xhoxhaj protiv Albanije](#), br. 15227/19, 9. februar 2021.

—Y—

[Y protiv Norveške](#), br. 56568/00, ECHR 2003 II (izvodi)
[Y. protiv Slovenije](#), br. 41107/10, ECHR 2015 (izvodi)
[Y. B. i drugi protiv Turske](#), br. 48173/99 i 48319/99, 28. oktobar 2004.

[Yaikov protiv Rusije](#), br. 39317/05, 18. jun 2015.
[Yakuba protiv Ukrajine](#), br. 1452/09, 12. februar 2019.
[Yakhymovych protiv Ukrajine](#), br. 23476/15, 16. decembar 2021.
[Yam protiv Ujedinjenog Kraljevstva](#), br. 31295/11, 16. januar 2020.
[Yankov i drugi protiv Bugarske](#), br. 4570/05, 23. septembar 2010.
[Yaroslav Belousov protiv Rusije](#), br. 2653/13 i 60980/14, 4. oktobar 2016.
[Yeđer protiv Turske](#), br. 4099/12, 7. jun 2022.

—Z—

[Zagaria protiv Italije](#), br. 58295/00, 27. novembar 2007.
[Zahirović protiv Hrvatske](#), br. 58590/11, 25. april 2013.
[Zana protiv Turske](#), 25. novembar 1997, Izveštaji o presudama i odlukama 1997 VII
[Zarouali protiv Belgije](#), br. 20664/92, Odluka Komisije od 29. juna 1994, Odluke i izveštaji 78
[Zdravko Stanev protiv Bugarske](#), br. 32238/04, 6. novembar 2012.
[Zhang protiv Ukrajine](#), br. 6970/15, 13. novembar 2018.
[Zhuk protiv Ukrajine](#), br. 45783/05, 21. oktobar 2010.
[Zhupnik protiv Ukrajine](#), br. 20792/05, 9. decembar 2010.
[Zličić protiv Srbije](#), br. 73313/17 i 20143/19, 26. januar 2021.
[Zirnīte protiv Letonije](#), br. 69019/11, 11. jun 2020.
[Zollmann protiv Ujedinjenog Kraljevstva](#) (dec.), br. 62902/00, ECHR 2003 XII
[Zoon protiv Holandije](#), br. 29202/95, ECHR 2000 XII
[Zschüschen protiv Belgije](#) (dec.), br. 23572/07, 2. maj 2017.